STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 09680

REFAEL NERITSEKH

Abraham Cahan

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol
of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from
a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights
in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain
or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.
If you hold an active copyright to this work – or if you know who does –
please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

רפאל נעריצך

אַן ערצעהלונג וועגען אַ סטאָליער וואָס איז געקומען
צום שכל.

5־טע אויסגאַבע.

פון אב. קאַהאַן

All rights reserved.

Copyright, 1907,
By ABRAHAM CAHAN.

פֿאָררעדע צו דער אויסגאבע

פון יאהר 1912

דאָס איז די פינפטע אויסגאבע פון „רפאל נעריצך“. צום ערשטען מאָל איז דאָס ווערק ערשיענען אין יאָהר 1894, אין דער וועכענטליכער „ארבייטער ציטונג“. א יאָהר שפּעטער איז עס אי־בערגעדרוקט געוואָרען אין דער טעגליכער „אבענד־בלאַט“, און א קורצע צייט נאָכדעם איז עס אַרויסגעגעבען געוואָרען פון פעראיי־ניגטע אמעריקאַנער אָרגאַניזאַציאָנען אין צוויי טהייל. דיא אויסגאַ־בע איז געוועזן פערשפּרייט אין דיא פעראייניגטע שטאַאטען און אין רוסלאַנד. זיא איז אין גאַנצען אויסגעגאַנגען, און עטליכע יאָהר איז דיא ערצעהלונג ניט געוועזן צו בעקומען; אָבער דיא נאָכ־פראַגע איז געוועזן א גרויסע. ענדליך, אין 1907, איז אָנגעדרוקט געוואָרען א נייע אויסגאבע פון צעהן טויזענד עקזעמפּלארען. דאָס איז אַלזאָ געוועזן דיא פיערטע אויסגאַבע. אין איהר איז דאָס ווערק געוועזן פארגרעסערט. עס איז אריינגעבראַכט געוואָרען א נייע פער־זאָן; עס זיינען צוגעגעבען געוואָרען געוויסע געשפּרעכען, און עס איז צוגעלייגט געוואָרען א קורצער קאַפּיטעל.

דיא פיערטע אויסגאַבע איז שוין אויך לאַנג אויספערקויפט. דיזע פינפטע אויסגאַבע איז דיא זעלבע, וויא דיא פיערטע, נאָר א פארבעסערטע: עס זיינען פערריכט געוואָרען געוויסע דרוק־פעהלערען.

א. ק.

אינהאַלט-פערצייכנים:

1. אין קרוליץ.
2. אין אַ נייע וועלט.
3. רפאל לערנט דאָס איבער מיט שרה גיטלען.
4. אוים נעריצך.
5. שרה גיטלען אויף להכעים רעדט רפאל קאַפויר און דערדעדט זיך צו אַ שכל.
6. שיר השירים.
7. דיא פאַבריקען שלינגען זיך, ווערגען זיך שלינגענדיג און ברעכען אוים אַרבייטער.
8. רפאל בעזיעגט אַ סאָלדאַט מיט אַ ביקס.
9. רפאל נעהמט איין אַ פעסטונג.
10. רפאל גיט אַ'ן אַדוואָקאַט האַנד־געלד.
11. רפאל בעט דאָס וואָרט.
12. רפאל בעקומט דונערס פון אַפּלאָדיסמענטען.
13. דיא וועלף אַליין וועלען זיך דיא צייהן פון דיא מיילער ניט אַרויסרייסען.
14. צי מעג אַ קהל פון אַרבייטענדע מענשען אַוועקנעהמען ביי דיא קאַפּיטאַליסטען זייער אייגענס?
15. וויא קען רפאל'ס פּלאַן מקוים ווערען?
16. קען מען דיא וועלט איבערמאַכען נאָך אַ'ן אויסגעקלערטען פּלאַן נאָך?
17. אַ'ן עלעקטרישער פונק טרייבט פון רפאל'ן אַרויס זיין לעצטען פונק אידישקייט.
18. רפאל טהוט אוים זיין מאַסקע.
19. „ניט רייכער, ניט פרימער, אָבער מעהר מענש“.
20. שרה גיטלען פערווילט זיך צו געהן מיט רפאל'ן אויף אַ „פּאַרטי“.
21. וויקער'ס געשיכטע.

רפאל נעריצך

1.

אין קרוליץ.

„אז רפאל פאָלירט אָב א שטיקעל האַלץ, דאַרף מען קיין שפיעגעל ניט"; „אז רפאל'קע נעריצך לאָזט אַרויס א שטיקעל ארבייט, רעדט דאָס אַזש" — דיעזע שבחים האָבען דערגרייכט עטליכע מייל אַרום קרוליץ. און איהר האָט בעדאַרפט רפאל'ען זעהן ביי דער אַרבייט: מיט אן ערנסטען פנים, מיט א פערטיעפטען קוק, אַזוי וויא דיא גאַנצע נשמה זיינע וואָלט ער דורך'ן זעג, דלאָט און הובעל אין דיא טויטע שטיק האָלץ אַריינגעלאָזען, — גלייך וויא ער וואָלט איהר לעבעדיג געוואָלט מאַכען. און ווען עס איז פאַרטיג געוואָרען, האָט עס טאַקע ביי איהם געלעבט און טאַקע עפעס אַזוי וויא גערעדט. ער פלעגט שטיין און בעקוקען דעם טישעל אָדער דעם עלמעריל, און בויגען דעם קאָפּ אָן איין זייט, אָן דעם אַנדער זייט, וויא א מאַמע וואָס באַקוקט אן אויסגעפוצטע בת־יחידה; און דער טישעל פלעגט, דאַכט זיך, צוריק קוקען מיט חן, פאַרפּעסציעט וויא א בת־יחידה.

„רפאל! רפאל! דיא גרויפען ווערט דאָך קאַלט". אָבער רפאל הײנט, רפאל מאָרגען! רפאל איז אַריינגעטאָהן אין זעגען, האַקען, דלאָטעווען, קלייענען, הובלען, — אן אויסגעצויגענער מיט'ן גאַנצען גוף איבער'ן וואַרשטאַט, מיט דיא ציפּקעלעך קוים אָנריהרענדיג דיא פּאָדלאָגע, הובעלט ער און הובעלט און זינגט דערביי צו הויך און פריילעך מיט קונציגע חזן'ישע דריידלעך.

און וואָס מעהר הנאה ער האָט געהאַט פון דער אַרבייט, אַלץ בעסער האָט זיך ביי איהם אין האַלז געדריידעלט, אַלץ פרישער האָט זיין קול'כיל געקלונגען. און דער הובעל האָט איהם געציילט דעם טאַקט.

א מאָל איז דורכ'ן שטעדטעל דורכגעפאָהרען א בעריהמטער חזן און האָט שבת געדאַוועט מוסף. רפאל איז געשטאַנען מיט דיא מויל נאַסטעזש אָפען און האָט געשלונגען יעדען „ליי־דיי־טערײדי". דעם בעריהמטען חזן'ס „נעריצך" איז לאַנג ביי אַלעמען אין

מאַגען געלעגען. אָבער קיינער האָט איהם ניט געקענט אַזוי אויס־דרייען מיט אַלע קליפּערלאַך וויא רפאל ; און אפשר אַ האַלב יאָהר נאָך אַנאַנד האָט זיין הובעל קיין אַנדער נגון פון איהם ניט געהערט. דערנאָך פלעגט ער זינגען אַנדערע נגונים אויך ; אָבער, ווען נור ער פלעגט זיך פערטיעפען אין אַ שטיקעל ארבייט, וואו ער האָט געקענט בעווייזען ווער רפאל איז, פלעגט שוין דער „נעריצך" זיך אַליין נעהמען ארויסוויקלען פון האַלז און פארשרייען דיא שטוב מיט אַ שטיק וועג ארום.

פאר וואָס עפּעס גראָד דעם דאָזיגען „נעריצך"? וועט איהר פרעגען. רעדט מיט רפאל'ען, וועט ער אייך זאָגען, אז ער איז „אויסגעדריידעלט קונציגער" וויא אַלע נגונים. אָבער דער דור־שטיגער, ביינקעדיגער שמייכעל, מיט וועלכען ער פלעגט דעם נעריצך זינגען, האָט געוויזען גאָר אויף אַן אַנדער זאַך. צו רפאל'ס סאַמע הארץ האָט דער נגון גערעדט ; ער האָט איהר געצופּט, געגלעט, געגריזשעט, דיא הארץ. און דאָס האָט רפאל אָנגערופען „קונציג אויסגעדריידעלט". איין מאָל ביי'ן עסען, באַלד נאָך דעם וויא דער פערפאַסער פון דעם נעריצך איז פארשוואונדען, האָט רפאל זיך פארקלעהרט, מיט אַ פולע מויל באַטשווינע מיט ברויט, און געזאָגט: דאַכט זיך אַזאַ גראָבער נאָז און אַזאַ מיאוס'ע באָרד, און האָט אַזאַ „נעריצך" אויסגעזונגען. וואו נעהמט זיך דאָס ביי איהם ?

שרה גיטעל האָט אויף איהם אַ קוק געטהאָן וויא אויף אַ משוגענעם, און אַ קוועטש געטאָהן מיט דיא פּלייצעס, אַזוי וויא זיא וואָלט זאָגען : „וואָס באָלבעט ער, דער משוגענער ! ? ער וויים זעהר וואָס זיין צונג טאַלעלאַיעט !" וואָס רפאל האָט געמיינט צו זאָגען איז געווען, אז דער חזן האָט געהאַט אַ פּראָסטען פּנים אָהן אַ ברעקעל גייסטיגען לעבען אין זיין געשטאַלט, און ער, רפאל, האָט זיך דעריבער געוואונדערט פון וואַנען עס נעהמט זיך ביי איהם אַזאַ טיעף־אומעטיגער, אַזאַ האַרצעדיגער, נשמה'דיגער נגון.

ווען דער דורכגעפאָהרענער חזן איז שוין ניט געווען און מען האָט זיך דערוואוסט, אַז רפאל דער סטאָלער קען איבערזינגען דעם „נעריצך", פלעגט מען איהם פאַרמאַטערן. אַ ליץ האָט איהם דאָן אַ נאָמען געגעבען „רפאל'קע נעריצך" און אַזוי איז עס געבליעבען;

און פון דיא האלב טוץ צונעמענעסען, וואס ער האט פריהער גע־האט, איז געוואָרען זיעבען.

פאר קיין חכם האט מען רפאל׳קען אין שטעדטעל ניט גע־האלטען, און זיין ווייב האט אויך געהאט אזא מיינונג. אבער דיעזע מיינונג האט געשטאמט בלויז פון דעם, וואס ער האט ניט געוואוסט וויא צו ריידען מיט א קונד, וויא איינצורעדען מעלות, פארריידען חסרונות, וויא פון געשעפט וועגען א מאל א ליגען צו זאגען. דיעזע אלע זיעבען זאכען פלעגט ער איבערלאזען זיין שרה גיטלען. און ער אליין איז געווען א מענש אהן המצאות, א פראסטער חי וקים, וואס אויף׳ן לונג דאס אויף׳ן צונג, וואס גערעדט, דאס געמיינט; און אזעלכע מענשען האט מען אין קרוליץ געהאלטען פאר נאררעלאך.

אזוי אבער האט ער פערשטאנען א געשעפט. און, ווען מען פלעגט איהם זאגען א ליגען, פלעגט ער גלייך דערקענען נאכ׳ן נאז און פלעגט אויסשיסען: „אבער ברודער, ביזט פערפאהרען מיט דיא האלאבלעס"!

צו ער איז אבער געווען א חכם צו ניט קיין חכם — דאס האבען אלע אין שטעדטעל צוגעגעבען, אז קיינער איז ניט אזא בריה אויף אזעלכע קונציגע „פאצעצעס" (וויא ער פלעגט דאס אליין רופען) וויא רפאל דער סטאלער. ווער האט אין שול צוגע־ריכט א „פאצעצע", אז דיא ליכט זאלען זיך אליין אנצינדען, — יעדע וואס געהט אוים זאל דורך א לאנגען צוגעבונדענעם קנויט אנצינדען אן אנדערע, און עס זאל אזוי זיין פייער פון פרייטאג ביז אויף „אשרי תמימי דרך" צו זאגען, גאר אהן סטאסוק׳ען דעם שבת־גוי? — ווער? רפאל. ווער האט געמאכט א המן־קלעפעל מיט פיער און צוואנציג העמערלעך, מיט אזא „פאצעצע", אז ווען מען דרעהט דיא הענטיל געהט אויבען ארוים המן און פיהרט מרדכי׳ס פערד פאר׳ן צאם? רפאל. ווען ביי טויבע דיא שיינקערקע פלעגט פארפאלען ווערען געלד פון טיש־קעסטעל, ווער האט צוגעריכט אזא „פאצעצע", אז יעדעם מאל, ווען דער טיש־קעסטעל פלעגט זיך עפענען, פלעגט עס געבען א קלונג, — הגם דעם גלעקעל האט מען ניט געקענט געפינען? רפאל!

רפאל האט זעהר ליעב געהאט צו קלערען. א חוץ א פיינע שטיקעל ארבייט, א חוץ א גוטען חזן און א געראטענעם טשאלענט

פון בעבלאך, האט ער מעהר פון אלץ חשק געהאט צום קלערען. ווענען וואס? — ווענען וואס ניט? ! קלעהרענדיג פלעגט זיין מח אפט פערקריכען איך וויים ניט וואו. אמאל פלעגט ער פון דארטען ברייננען עפעם א נייע „פאצעצע" און אמאל גלאט אזעלכע רייד, פאר וועלכע מען פלעגט איהם אפט רופען „באלבעטון". אנשטאט „פארמאך דיא לאדען", למשל, פלעגט ער ליעב האבען א זאג צו טהאן: „פארלעש דיא פענסטער"; געלד האט ביי איהם געהייסען „מערען צימעס", און ווען דער פראצענטניק פלעגט געהן דאוונען, פלעגט רפאל זאגען, אז ער געהט פאררייידען דעם רבונו של עולם דיא צייהן.

איין מאל האט רפאל געקראגען ארבייט ביי א פריץ עפעס א סך לייסטען אזעלכע צו מאכען. עס איז געווען ארבייט אויף א היבשע צייט. רפאל האט געהאט צו זעגען און צו זעגען — מעהר פון אלץ צו זעגען. רק דיא זעלבע ארבייט איז איהם מיאוס געווארען. קיין קונצען האבען אין דעם ניט געשטעקט—א פראסטע גלאטע ארבייט, אלץ דאס זעלבע פון אין דער פריה ביז ביי נאכט, און אויף מארגען וויעדער דאס זעלבע. ער האט שוין ניט געקענט אויסהאלטען און פלעגט שטעהן ביי דער זעג אדער ביי דעם הובעל וויא א נעכטיגער, און פון דעם „נעריצך" איז אזוי וויא קיין שריד ופליט ניט געבליעבען. איין מאל ביי נאכט האט ער ניט געקענט אנשלאפען ווערען: ער איז געלעגען און געטראכט און אפט גערעדט צו זיך. ער האט זיך אויפגעכאפט פאר טאג און האט זיך געשטעלט מייסטרעווען א „פאצעצע".

אין עטליכע טעג ארום, געהענדיג פון בית המדרש, האט ער אריינגערופען זבל דעם שוסטער, דעם לץ, אויף א טרונק בראנפען. זבל האט געזעהן אז רפאל איז פרעהליך.

— דוא קוקסט מיר עפעס אויס יום טוב'דיג, רפאל — עפעס א בעל שמחה? האסטו יאהרצייט, צי וואס?—האט דער לץ געפרעגט.

רפאל האט איהם אבער גאר דערצעהלט, אז ער האט אויסגעטראכט א פאצעצע, וואס זעגט זעקס לייסטלאך מיט אמאל און וואס מען קען צוריכטען צו יעדע מאס וואס מען דארף. ער ארבייט איצטער א סך וויינינער און עס איז איהם ניט אזוי נעפריאט-

נע און ער האט מעהר צייט צו קאָרמען דיא ציעג, געהן זעהן דיא תבואה אויף דיא פעלדער הינטערן שטאָדט, און ווען דיא ווייב צולאָזט זיך אויף איהר, „מענה לשון מיט צוואַנציג פּרושים“, קען ער אוועקגעהן אין בית המדרש און זיך צולאָזען אויף אַן אַפּעטיט־נעם קאַפּיטעל תהלים.

— ארבייטסטו ווינציגער?

— אַלץ הייסט ווינציגער!

— און פערדיענסטו פערדיענסטו דעם טאָג אזוי וויא פריהער?

— נאָך מעהר — ענטפערט רפאל.

— טאָ שטעל זשע נאָך אמאָל בראַנפען, זאָגט דער לץ.

און רפאל שטעלט.

קיין געלד האט ער ניט געהאט, זיינע גאַנצע פערדיענסטען פלעגען אוועקגעהן אויף חיונה, און אמאָל פלעגט מען נאָך שבת דאַרפען לאָזען דעם טלית אין שיינק אויף א משכן פאַר א טרונק בראַנפען. אבער מען האט זיך „געקאָפּייעט וויא עס איז“, און א ציעג איז געווען אַן אייגענע און בוריקעס פון אַן אייגענעם גאָר־טען אויך; קיינעם איז ער ניט שולדיג געווען אין קיינער איז איהם ניט שולדיג געווען; שבת און יום טוב פלעגט מען מאַכען מיט לייטען צו גלייך; ער איז זיך געווען „סאַם כאָזיאַאין“, פאַר זיך בעל הבית, וויא ער פלעגט אַליין זאָגען און אַליין פערטייטשען, און קיינער האט אויף איהם קיין דעה ניט געזאָגט און קיין קרומען קוק ניט געטהאָן, א חוץ זיין שרה־גיטעל אפשר.

אָפט פלעגט ער זיך אָבשטעלען בעקוקען זיין ווארשטאַט מיט זיינע געצייג און דאַן פלעגט ער זיך גאָר מחיה זיין. „עס איז אַלץ מיינע, ברוך השם“ — פלעגט זאָגען זיין הארץ און דיא ליפּען פלע־גען צושמייכלען דערביי מיט רהבה—„מ י י נ ע הובלען, מ י י נ ע זעגען, מ י י נ ע דלאָטען, מ י י נ ע עגבויערס, מ י י ן גרונט־וואגע, מ י י נ ע טישען, אַלץ מיינע, קיינעם ב"ה א גראָשען ניט שולדיג אויף דעם. הלואי ווייטער, ניט צו פאַרזינדיגען“!

ער האט אפילו פיינט געהאט דעם אטסעטאָר, דעם פיאַניצע, וואס פלעגט איהם קיין מאָל ניט בעצאָהלען פאַר דיא אַרבייט, וואס ער פלעגט פאַר איהם מאַכען — און מאַכען האט מען געמוזט.

נור בכלל איז קיין סכנות ניט געווען, און אזוי האט ער זיך געלעבט און געזעגט און געהובעלט און צוגעזונגען, ניט צו פערזינדיגען, — ביז עס איז איהם אנגעקומען א בריעף פון זיין אינגערן ברודער פון אמעריקא.

דער בריעף האט רפאל'ן מיט דיא ווייב גאר פאר'שכור'ט. שרה־גיטעל האט גע'טענה'ט: אז אזא שטיק בראך וויא מאיר'קע קען ביי סטאלעריי פערדיענען 20 רובעל א וואך (דאס הייסט, צעהן דאלאר. און וועגען דיא פינף חדשים וואס ער איז אומגעגאנגען אהן ארבייט, האט מאיר'קע אין בריעף ניט דערמאהנט). וועסטו דאך גאלד שמידען! רפאל, וויעדער, האט קיין נעכט ניט געשלאפען קלערענדיג. ער האט געקלערט וועגען דיא ווייטע, ווייטע לאנד איבערן ים; וועגען דיא מאשינען מיט דיא קונציגע „פאצעצעס", וואס דארטען זעהט מען, וויא זיין ברודער האט געשריעבען; ער האט זיך פערקלערט וועגען דעם, וויא דארטען איז קיין קיסר ניטא, און מסתמא איז דאך קיין אססעסאר און קיין קלוטשוואיט אויך ניטא. און דאס איז איהם אי געפעלען געווען אי ניט, ווארום — וויא קען מען פארט אויסקומען אהן א קיסר און אהן א קלוטשוואיט? אין פרק שטעהט דאך... און זא ווייטער.

הכלל, אמעריקא איז רפאל'ן ביסלאכווייז אויסגעקומען עפעס וויא א מין כשוף־לאנד און איז איהם פון זינען ניט ארויס. און דיא אונטערשטע שורה איז געווען, אז מען האט פערקויפט דיא געצייג מיט דיא בעט־געוואנט, מיט דיא איבריגע ביסעלע ארימ־קייט, מיט דיא ציעג — אלץ פאר א רובעל 90 — און מען איז אוועק נאך אמעריקא.

2.

אין א נייע וועלט.

אויף מאָרגען נאָך זיין אנקומען נאָך ניו יאָרק האט ער זיך געטראָפען מיט א „לאנדסמאן". מען האט זיך צוגעכאַפּט איינער צו דעם אַנדערען מיט א „בנימין! דער זעלבער בנימין, וויא אין קרוליץ, וויא איך בין א איד"! און מיט א „רפאל! ווען ביסטו גע־קומען? — איך האב גאר ניט געהערט — מיט דיא ווייב מיט אלע־מען"? מען האט זיך אָנגעשמייכעלט, קוקענדיג איינער אויף דעם אַנדערען. מען האָט זיך צורעדט, און רפאל האָט געשאָטען פראגען טראַיקעס־וויז. בנימין האט קוים פאספייעט צו ענטפערן אויף איין פראגע פון דריי. אבער עס האט ניט אויסגעמאכט: רפאל האט סיי־וויא־סיי ניט גוט צוגעהערט. איהם האט זיך געוואָלט מעהר פרעגען וויא הערען, און אלע זיינע שאלות בסך הכל האבען אין אמת'ן אליין געהאט דעם פשט פון א תירוץ.

ווען איהר וואָלט אין יענער מינוט געקענט צוקומען צו זיין הארצען און ביי איהר פרעגען: וואס איז מיט דיר? וואס ביזטו עפּעס וויא אין א היץ־קריינק — עפּעס וויא א צושראָקענע? — וואָלט זיא אייך געענטפערט: „איך וויים ניט אויף וואס'ער וועלט איך בין דאָ. עפּעס א גערודער, א געשריי, א געפילדער. פון אויבען א פייפעריי, א סאָפּעריי, פון אלע זייטען — א געלאָף, א הוזשעריי... ס'ארא מאָדנע מענשען! ס'ארא הויכע מויערן! קראַכען! וועגען, טאטשקעס, פאצעצעס... עס נעהמט מיר אָן אן אימה. עס איז מיר עלענד, עס קלעמט מיר. איך וויים אליין ניט וואס מיט מיר איז..."

ביי רפאל'ס הארץ האט אבער קיינער גאר ניט געפרעגט, און זיא האט זיך געריסען אויסצורעדען עס זאָל איהר אביסעל גרינגער ווערען. בנימין איז ניט אזא וויא דיא, וואס לויפען דאָ

ארום און שפּאַרען זיך וויא דיא פּאַר׳סם׳טע. דאס איז א קרוליצער בנימין, „בנים׳קע דעם טעפּער׳ס“, א מענש וויא אלע מענשען. אַמ פאר איהם קען מען זיך אויסריידען. רפאל׳ס מויל שעהמט זיך אבער עפּעס צו זאָגען אויף פראַסט וואס זיין הארץ הייסט, און זיא זעצט איבער זיין הארץ׳ס ווערטער אויף פראגען, וועלכע רפאל׳ס אויערן הערען אפשר אליין ניט; פון דעסטוועגען איז איהם א מחיה.

מ׳איז אריין אין א שיינק, און רפאל האט דערהערט, אז א שיינק רופט מען אין אַמעריקא „סאלון“, אבער עס איז טאַקי גאר אַן אַנדער מאַכעריי! עס בלישצעט, עס בלאַנקט, אזוי פיין, אזוי רייך, און עפּעס גאר אַנדערש וויא אין דער היים א שיינק. אבער א שיינק איז עפּעס היימישער, עפּעס מעהר מעשה שטוב... א קעלט האַט געטראָגען פון דיא רייכע בלישצענעס, פון דיא שפּיגלען, פון דיא פּולירטע האָלץ, מעש און זילבער, פון דיא הונדערטע בלאַנקעדיגע גלעזלאך אויף קלאָר־ווייסע אויסגעשפּרייטע טישטוכער, הינטער דעם שיינקער מיט זיין געגאָלטע באָרד מיט זיין שניי־קלאָהרען פּארטוך. דער שיינק איז קיין שיינק ניט, זיין פּוץ איז קיין פּוץ ניט, — אזוי וויא אַלץ אין אַמעריקא...

מען האט אנגעגאָסען בראַנפען... ווידער ניט וויא אין דער היים! דער שיינקער האט ניט אליין אנגעגאָסען, נור ער האט אוועקגעשטעלט א פלעשעל מיט צוויי קורצע, קליינע גלעזלאך און בנימין האט פון דיא פלעשעל אין דיא גלעזלאך אריינגעגאָסען צו ביסלאך — ווייניגער וויא האַלבע. אין דער היים, ווען דיא שיינקערקע פלעגט ניט דערגיסען ביז׳ן סאַמע ברעג, פלעגט רפאל זיך דינגען, און דאָ... ס׳ארע מאָדעס!... היינט דיא בראַנפען גופא: רויטליכע! אזוי וויא פסח׳דיגע... אלץ איז קאַפּויר...

דיא בראַנפען איז אָבער געוועזן גוטע, אמת׳ער פייער.... עס האט באַלד פערברענט רפאל׳ס קלעמענעס, ער איז געוואָרען א רפאל מיט דעם קרוליצער רפאל צוגלייך.

— נו, טאַ זאָג־זשע, וויא געהט דאס דיר, בנימין? — פרעגט רפאל א דריטען מאָל.

— וויא א צדיק אויף דער וועלט — ענטפערט בנימין, — פריהער האט מען נאך געקענט מאכען א לעבען ביי דיא ציגארען. איצטער האט מען אבער איינגעשטעלט מאשינען און כאטש טהו אן א שטריק אויפ'ן האלז.

רפאל פערשטעהט נים.

— וואס איז דא נים צו פערשטעהן? פריהער פלעגט מען צאהלען 5 טאלער א טויזענד. וועלל, קיין גרויסער בעל מלאכה בין איך נאך אפילו נים; אבער א זעכצעהן הונדערט א וואך האב איך געמאכט, פלעג איך מיר מאכען מיינע 8 טאלער, שור; און אמאל נאך מעהר. דיא מאשין ראללט אבער פיער־פינף טויזענד א טאג.

בנים'קע דעם טעפער'ס לשון קלינגט רפאל'ען עפעס האלב וויא א גוי רעדט אידיש — עפעס „מאכען א לעבען", „איך מ א ך מ י י נ ע אכט טאלער", „שור" — הכלל, עס איז עפעס אי יע בנים'קע אי נים בנים'קע. רפאל איז אבער צו טיעף פארקאכט אין א קשיא, און קיין זאך ליעגט איהם אין זינען נים.

— הערסט! איז דאך נאך בעסער! דארפסטו זיך דאך פרייען; ד ו א דאגה'סט נאך?

— וו'הייסט איך דארף זיך פרייען?

— סטייטש. דוא זאגסט אליין, אז פריהער פלעגסטו מעהר נים מאכען וויא — וויא פיעל?

— זעכצעהן הונדערט.

— זעכצעהן הונדערט טשוגארען — כאפט רפאל אונטער אין איילענעס און מיט חשק צו פאקען בנים'קען ביי א תרתי דסתרי — און איצט מיט דיא מאשין קענסטו מאכען פינף טויזענד. — פינף טויזענד א טאג, זעקס מאל פינף בעטרעפט דרייסיג, — קענסטו דאך איצטער מאכען דרייסיג טויזענד; — דרייסיג מאל פינף איז וויא פיעל?

— הונדערט און פופציג, זאגט בנימין אונטער מיט א שמייכעל, און מיט אויגען וואס ווארטען וואס דא וועט זיין.

— וואס שמייכעלסטו? דא מוז עפעס זיין. איך רייד וויא מיין סטאלארסקער שכל פארטראגט מיר. איך וויים מעהר נים,

אַז אין דער היים זייענדיג האב איך אַמאָל אויסגעקלאַבאַטשעט א פּאַצעצע צום זעגען לייסטלאַך, וואָס פלעגט זעגען זעקם מיט אמאָל; נו האב איך טאַקי אין א שעה פערדיענט פּונקט וויא פריהער אין זעקס. האסטו דאָך איצטער בעדאַרפט פערדיענען טאַקי הונדערט פּופציג דאלאר א וואָך. עס איז, דאַכצעך, א פּראָסטער חשבון.

—טאַ־ראַ־ראַ־בום דיא איי !—האָט בנים׳קע ארויסגעשאָסען מיט א געלעכטער.

און רפאל האט זיך צום ערשטען מאָל אויף זיין לעבען ערקונדיגט, אַז א חוץ וואס ער איז א סטאָלער איז ער אויך נאָך עפּעס, וואָס מען רופט אין אמעריקאַ א גרין־האָרן. און אין א מינוט אַרום האט ער שוין פערשטאַנען, אַז מיט דיא צוויי ווערטער מיינט מען דאס זעלבע, וואס זיין שרה גיטעל מיינט בשעת זיא זאָגט „א פלאַקען בלייבט א פלאָקען“. ביי רפאל׳ן איז אויף באָרד און פּאות׳ן און אויף וואָנטשעס געווען אזא גערעטעניס, וויא ביי שרה גיטלען אויף קללות און אויף טרעהרען — האָט זבל דער שיסטער אַמאָל געזאָגט, — אבער דאָ, וואו אויף זיין פּנים איז נאר געווען א ליידיגער אָרט, איז געוואָרען רויט וויא אַן אויפגעשניטענער בוריק. דאס איז געווען רפאל׳ס האַנד־געלד אויף שכר למוד פאר׳ן פערשטעהן וואָס „פּאַצעצעס“ מאַכען אָן. דיא שכר למוד גופא האָט ער געצאָהלט און געצאָהלט. מיר וועלען דאס שפּעטער זעהן.

בנים׳קע האט זיך געקייקעלט לאַכענדיג און דיא ווערטער „אוי א גרין־האָרן, אוי א גרין־האָרן“! האבען זיך געקייקעלט פון זיין מויל.

— וואס־זשע לאַכסטו דאָ? — פרעגט רפאל שטיל און אַזוי וויא אַן אבגעשמיסענער — אדרבא, גיעב מיר צו פערשטעהן: וואס קומט מיר, אַז איך וויים ניט?

בנים׳קע איז אין קרוליץ געווען א ישיבה בחור, האט זיך געשניטען אויף א מלמד און האט שוין געהאט א שם פאר א שטיקעל בעל פּועל — ער פלעגט לייענען דעם שיעור מיט דיא בעל הבית׳שע אינגלעך; האָט ער רפאל׳ען אַזוי געגעבען צו פערשטעהן:

— וועמעס מאַשין — „פּאַצעצע“, וויא רופסטו דאָס? — וועמעס איז דאס געווען?

— וו׳הייסט וועמעס? וועמעס זאָל דאס זיין? מיינע!

— אַט אזוי רייד: דיינע! טאָ גערדיינק־זשע, רפאל! די „פאצעצע“ איז געווען דיין אייגענע האָסטו פער.־יענט מעהרער וויא פריהער; ווארים מען פלעגט דיר צאָהלען וויא פאר געוועהנ־ליכע ארבייט.

וואס ווייטער איז בנימין אלץ מעהר פערקאָכט געוואָרען אין זיין אַמאָל בעליעבטע מלמד׳שע קונסט, און זיין קול איז אלץ ווייטער פערקראָכען צו א גמרא נגון — פון אַלטע געוואָהנהייט.

— די מאשינען אבער, וואס ראָללען ציגארען, זיינען ניט מיינע. זיי געהערען צו דעם בעל הבית פון דער פאבריק און זיי ארבייטען פאר איהם, ניט פאר מיר, פערשטעהסטו?

רפאל האט גענומען עפּעס פערשטעהן, וואס, האט ער נאָך אליין ניט געוואוסט.

— נו, ווייטער?

— ווייטער איז אָך און וועה! צו די מאשין דארף מען קיין ציגארען־מאַכער ניט. זיא איז אליין א קינצלערקע. א קליינע מיי־דעלע איז גענוג צו איהר. די מיידעלע לייגט דעם טאבאק און עס שניידט שוין. אַן אנדער מיידעלע לייגט דעם באָנטש—די אינוויי־ניגסטע פון דעם סיגאר — מיט די טאבאקענע העמדעל — מען רופט דאס „ראפּער“ — און דרעהט א הענטיל, און עס וויקעלט זיך אליין, און עס קלעפּט זיך אליין און עס קומט ארויס א גלאטער ציגאר, און מען דארף בנימין׳ען מיט טויזענדער אנדערע אַזעלכע בנימין׳ס אויף כפּרות! פערשטעהסט? ס׳איז נאָך גוט וואָס די מאשין טויג ניט מעהר וויא אויף פּראָסטע ציגארען. בעסערע מוז מען לעת עתה מאַכען מיט׳ן האנד. אבער ראשית, וויא טהוט מען, אז מען איז נאָך ניט קיין גוטער בעל מלאכה און מען טויג ניט מעהר וויא צו די פּראָסטע? געהט מען איבער די הייזער! (דאס האט בנימין געזאָגט מיט דעם נגון פון „ושבועתנא לא שבועות“). שנית — האב צייט! מען וועט מאַכען א מאשין וואס וועט די גוטע ארבייט אויך מאַכען; אויף דערויף איז דאָך דאס אמעריקע גנב!

— הער אבער, בנימין: טאָ פאר וואס־זשע זאָלסטו ניט קויפען אן אייגענע מאשין און ארבייטען מיט איהר, ווען סטו דאָך אליין פון איהר האבען דיא פּאָלזע? זאָגסט דאָך אליין, אז...

— ווייטער א גרין־האָרן! שלאָגט בנימין איבער דיא רייד. — א מאשין קאָסט אזוי פיעל געלד, אז עס איז ניט פאר מיין קבצן'ישע קעשענע געדאכט. היינט ווען איך וואָלט שוין יע געהאט א מאשין, וואס וואָלט איך מיט איהר געטהאָן? צימבלען מיט איהר? מען דארף דאָך צו איהר האבען א גרויסען שאפּ מיט א סך טאבאק מיט א סך געלד אויף רענט און אויף נאָך מאשינען — אויף באַנטשעס און פאר מענשען א פריהער צו בעצאָהלען פאר זייער ארבייט. איין מענש קען דאָך ביי אזא גרויסען געשעפט זיך אליין ניט צוריי־סען. און אָהן א גרויסען געשעפט וואָלט דיא מאשין ניט לוינען. פערשטעהסט? היינט וואו נעהמט מען דאס דיא געלד אויף אלץ?

— און דיין בעל הבית? ער האט דאס אויף אלץ? אזא גביר איז ער?

— נאררעלע, ער האט אפשר זיין האלב מיליאָן.

— טצ! טצ! טצ! א האלב מיליאָן האט ער! — און איז נאָך א ציגארען־מאכער? מיר דאכט זיך איך וואָלט געווען אזוי רייך, וואָלט מיר גאר ניט אנגעשטאָנען צו זיין א בעל מלאכה.

— א שעהנער בעל מלאכה איז ער! אזעלכע בעל מלאכות זאָלען מיר ביידע שוין זיין! וואס פעהלט איהם, נאר? ער פאָהרט זיך גאנצענע טעג ארום און לעבט א גוטען טאָג, נעווער מיין!

— און דיא מענשען מוזען ביי איהם ארבייטען, ווייל זיי זיי־נען אליין ארימע לייט און קענען אליין ניט איינסטראָיענען אזעלכע גרויסע ווארשטאטען מיט אזעלכע מאשינען מיט אזוי פיעל סחורה?

— אבי דוא פערשטעהסט!

— אהא, דעריבער מוזען זיי אנקומען צו זיין לאסקע! איצט פערשטעה איך שוין — זאָגט רפאל מעהר צו זיך אליין וויא צו בנימין'ען.

רפאל פערקלערט זיך:

„אט דאס שילט דאס דער טאטע רק דעם באהן! — הויבט ער אָן צו פערשטעהן אן עסק — איידער מען האט דעם באהן אייפגעסטראָיעט פלעגט ער פערדיענען נישקשה'דיג. דערנאָך האט

ער געמוזט ווערען אוים בעל העגלה. דער מאַשין פיהרט וועלוועלער און גיכער... אהא!... אליין קיין מאַשין קויפען אנשטאַט זיין קליאַטשע און בויד האט ער דאָך ניט געהאַט מיט וואס צו קויפען, — א שעהנע מעשה כלעבען! וויא קומט ער איינצוסטראָיען אזא מאַכעריי מיט רעלצעס, מיט־מיט־מיט־מיט איך וויים וואָס. אהאַ, דער מאַשין האָט איהם געקוילעט, אזוי וויא בנימין'ען!

איהר בעדאַרפט וויסען, אז אן אייזענבאַהן לאָקאָמאָטיוו איז דיא איינציגע מאַשין, וואס רפאל האט ווען עס איז געזעהן ארום קרוליץ. דיא קרוליצער פלעגען זאָגען „באַהן" אין זייער יום־טוב שפּראַך — געוועהנליך הייסט דאס ביי זיי „מאַשין", „וועט איהר פאָהרען קיין מינסק אויף'ן מאַשין אדער מיט א פוהר"? אזוי פלעגט מען דאָרטען ריידען. עס איז דעריבער ניטאָ וואס צו לאַכען פון רפאל'ן, וואס ווען בנימין האט גענומען ריידען וועגען מאַשינען, איז אין זיין קאָפּ אויפגעמאָלט געוואָרען אן עכטער בילד פון א מאַשין, וואָס פייפט און רויכערט און סאָפּעט און פליהט און שלעפּט „וויא א שוואַרץ יאהר".

דיא אויגען האבען זיך רפאל'ן גאר געעפענט, — גאר א נייע וועלט האט זיך פאר זיי אויפגעוויקעלט. ער איז פון בנימין'ען אַוועק פערקלערט. און וואס וויטער ער האט געקלערט, האט ער אַלץ מעהר פערשטאַנען. דיא גאַנצע מעשה האט איהם אבער פאַרלויפיג אינטערעסירט בלויז וויא יעדע שכל'דיגע זאַך, אויף וועלכע ער פלעגט ליעב האָבען צו „שייערן דעם מח"; עס האָט איהם געגעבען דעם זעלבען פארגניגען, וויא אויסצוקלעהרען א „פּאַצעצע", אדער צו הערען א „פלינקע דריידעלע" פון א חזן. נאָך בעסער האט ער פערשטאַנען וואס בנימין האט איהם ערקלערט, ווען מאַירקע האט איהם מיט דעם פאָרמען'ס ערלויבניס אריינגעפיהרט איידעם שאַפּ, וואו ער האט געאַרבייט. דאָרטען איז רפאל גאר פון דיא כלים ארוים. אי! אי! אי! ס'אַרא קונציגע פאצעצעם! וואו נעהמט מען דאס אזא קאָפּ? דאַכט זיך, וויא פּראָכט! — פאר וואס־זשע איז ער, רפאל, אויף דעם פלאַן ניט געפאַלען? אבער יע, ער האט גאר פערגעסען: טאַקי דיא רימענס דרייען זיך פון דעם

מאַשין וואס איז אַזוי וויא א לאָקאָמאָטיוו — אבער וויא אַזוי? אויף דעם האט ער שוין קיין ענטפער ניט געקענט קריגען. מאיר׳קע האט אויך ניט גוט פערשטאַנען. „פאַרע״ הייסט, „פאַרע״ מאָרגען— וויא אַזוי דרייט זיך דאס אבער פון דיא פאַרע? אַז צוליעב דיא מאַשינען — א רוח אין זייער טאַטען אריין — מוז דער בעסטער בעל מלאכה זיין א מענש אין דער פרעמד — דאס האט ער אין שאַפ שוין געזעהן גאַנץ קלאָר.

3.

רפאל לערנט דאס איבער מיט שרה־גיטלען.

— און מיין ווייבערשער שכל בענעהמט דאס פארט ניט, זאגט שרה גיטעל אין כעס׳לאך.

— וואס איז דער חדוש? רופט זיך אפ רפאל.

— וואס „וואס איז דער שמידוש״?

— עה! ביסטו דאך טאקי אין אמת׳ן אין כעס! וואס איז דער חדוש, אז דיין קאפ בענעהמט ניט? אז זיא וואלט אבער ביי דיר ניט געווען אבגעלייגט אויסצוקלערען שפאגעל נייע קללות מיט רש״י, וואלסטו געווען א וויבעל פון ווייבעל לאנד, וואלסטו פער־שטאנען, אז אמעריקא איז ניט קרוליץ.

— און אהן אזא חכם וויא דוא ווייס מען דאס גאר ניט! — ענטפערט שרה גיטעל מיט גיפט — אויף דערויף איז מען דאך אהער געקומען, וואס דא איז ניט קרוליץ. מען האט דאך עפעס זיך געריכט אויף בעסערס. היינט נא דיר! צו קיין אייגענעם וואר־שטאט קען ער אפילו זיך ניט צושלאגען! א מענטש וועט ער גאר איבער א נייעס ווערען! געהארעוועט און געהארעוועט — מזל טוב! ווייטער א מענטש, ווייטער ביי א פרעמדען! אך און וועה מיינע פינסטערע יאהרען! וואס האט מיר געפעהלט אין דער היים! צו וואס האסטו מיר אהער פארשלעפט?!

— שא, זיא פערקריכט שוין מיט דיא האלאבלעס, וויא איך בין א איד! שוין גאר א י ך האב איהר פערשלעפט! — מיינט רפאל, אבער זאגען סמייעט ער ניט, און קומט אפ מיט א שמייכעל.

— אזא בעל הבית׳שקייט! אזא כאזשאיסטווע! איידער מ׳האט דאס צונויפגעפאטאלעוועט! הפנים א י ה ם האט גע־דארט דער מח? אזא הויזראט! קיין שעהנערע בעטגעוואנט איי־

ביי דעם קיסר ניטאָ... צום סוף—אַט האָסטע דיר! א מענטש
וועט ער ווערען אויף דער עלטער! וואס איז געוועזן איז געוועזן—
ווייטער זיך שטעלען דיענען ביי א בעל הבית... אויסגעפיהרט
וויא קורטע, כלעבען! פארקויפען אלדאָס גוטס בחצי חנם און
פליהען... וואס איז? א וואָך־מענש ווערען אין אַמעריקע... א
בראָך איז מיר! בעסער וואָלט איך איינגעזונקען געוואָרען א לע־
בעדיגע...

דיא לעצטע ווערטער האבען זיך שוין געלאָזען צו שרה־
גיטעל'ס דיסקאַנטיל צו, און שרה גיטעל'ס פנים האט אנגעהויבען
זיך צו פארקאַרטשען אַן א זייט „צו מאַכען ווארע פאר א שלאַגס־
טרערען". ניט אומזיסט האט זבל דער שוסטער אמאָל זיך געוואונ־
דערט וואס אויף שרה גיטעל דיא סטאָלערקע'ס באַקען וואקסען ניט
קיין אוגערקעס — אזא גערעטענעס איז ביי איהר אין דיא אויגען
אויף רעגען.

— עה, שוין געקאָנטשעט דיא תוכחה? עס האָלט שוין ביי
דיא תחינה? — איז שוין ניט היימלאָך. אַט הער אויף, — זאָגט
רפאל וויא א קאַטינקע און גיט דער ווייב א גלעט, — אַט זעץ זיך
אניעדער און לייג צונויף דיא הענט וויא א בעל הבית'טע און הער
וויא איך וועל דיר געבען צו פערשטעהן. דוא האסט דאָך עפּעס
געהאט א שם פאר א קלוגע.

— און דוא ביסט געוועזן א פלאָקען און בלייבסט א פלאָקען...
זעה אַקאָרשט, אויב דיין מאיר'קע נאררט דיר ניט אָפּ, איז מיין
נאמען ניט שרה גיטעל.

— נו, וועט זיין ראָשע טיגעל, בעמערקט רפאל אויף פער־
קעהרט לשון.

איהרע אויגען קוקען מיט שפּיזען.

—ווייטער חוטא בעגל געוועזן? נו וועט דיין נאָמען זיין
בריינע זלמן — אבי טשעפּע זיך אָפּ. א געלעכטער אַן א זייט. הער
אַקאָרשט צו. וויא פיעל קאָמאָדען האב איך געקענט מאַכען אין
דער היים א וואָך?

דאס האט שוין געשמעקט מיט „מסחר" און שרה־גיטעל האט
גענומען פיהלען וויא א פיש וואס מען ווארפט פון דער יבשה פלוץ־

לונג צוריק אין וואסער אריין. איהר פנים איז ווידער גלייך געוואָרען און זיא האט געהערט.

— אז איך האב געמאכט א קאמאָד א וואָך איז דאָך שוין דאס געוועזען א בריה'שקייט. נו, און דאָ מאכט א סטאָלער צוואנציג קאמאָדען א וואָך, און אזוי וויא ניט איהם מיינט מען דאס!

— צוואנציג קאמאָדען א וואָך איין סטאָלער? צו ביסטו משוגע, צו חסר דעה? צוואנציג קאמאָדען?!

— און נאָך וואסערע!

— דו מיינסט טאקע קיין קאטאָוועס ניט, רפאל? — פרעגט זיא פעראינטערעסירט.

— זאָל יענער מיינען מיט'ן פאטילניצע, דער וואס מיינט קאטאָוועס! נארעלע, דו מיינסט אין אמת'ן דאָ איז רפאל א רפאל? אָט דאריבער זאָגט מען דאָך, אז אמעריקא איז ניט קרוליץ. אין קרוליץ איז רפאל געוועזען א מאדים אויף פאצעצעס. האסט אָבער בעדארפט דאָ זעהען פאצעצעס, וואלסטו שוין וויסען, אז מיט דיין רפאל איז א קנאפער יחוס.

און זיין טאָן ווערט ערנסטער און ער דערצעהלט:

— העכער וויא א שעה בין איך אָבגעשטאַנען אויפ'ן פעקטאָרי, וואו מאיר'קע טהוט. איך האָב דיא אויגען פראסט ניט געקענט אפרייסען. עס איז גאר ניט דיזעלבע סטאָלעריי — ס'איז גאָר אנאנדער וועלט. א הובעל נעהמט מען אפילו אין האנד ניט. יאַקזשע מאָי הובעל! עס דרעהט זיך א לעדערנע פאס, און פון דעם דרייען זיך צוויי קייל-עכדיגע אייזענס. מען נעהמט א ברעט און מען גיט איהר א רוק צווישען דיא אייזענס; עס הויבט אן צו גרילצען, אז איך האָב געמוזט דיא אויערען צומאכען און מיט דיא צייהן פארקריצען.

רפאל ווערט נתפעל דערמאָנענדיג זיך, און דיא אויגען הייבען ביי איהם אן צו פינקלען.

— נו?

— נו, און דיא ברעט קריכט דורך וויא א בלאט לאָקשען פון אונטער א וואלגער-האָלץ און שוין! — זיא איז שוין אין גאנצען אן אבגעהובעלטע און גלאט, אז שמואל דער שוחט וואָלט

א פגימה'לע ניט דערטאפט. מיר דאכט זיך, איך וואלט אין א האלבע שעה דיא ברעט ניט אבגעהובעלט, און דארטען איז דאס געווארען אין א מינוט. אט דאס איז א פאצעצע, שרה גיטעל!

— אזעלכע מאשינען האבען זיי! — רופט זיא זיך אפ ערנסט.

— כאפ אקארשט ניט; מען וועט דיר ארייננגיסען באזונדער. אויף זעגען האבען זיי אויך א מאשין. מי לאזט אריין א ברעט פון איין זייט, און זיא קומט אין א מינוט ארויס פון אנדערען זייט א צוזעגטע — גלייך וויא א סטרונע, — אזוי וויא מען שפאלט א קינעלע, למשל, פארשטעהסט?

— נו?

— היינט האבען זיי א מאשין, וואס שניידט אויס צאפענס; און נאך א מאשין, וואס מאכט צורעכט צום קלייענען; און נאך א מאשין, וואס זעגט אויס אלערליי צאצקעס, און א מאשין וואס מאכט אלערליי פארדרייעניסען אויף געזימסען, און נאך און נאך. און אלץ געהט אויף „שטים" — אויף פארע, מיט אזא מאשין, וויא א מאשין, אויף וואס מען פאהרט. פון דעם מאשין דרעהען זיך דיא רימענס און פון דיא רימענס דרעהען זיך דיא אלע מאשינען.

— פערדרייט זאל שוין ווערען גאנץ אמעריקא, כ'לעבען! און וויא פיעל וואלט קאסטען צו קויפען דאס אלץ פאר זיך?

— איך וויים? — מאיר'קע זאגט א טאלער צעהן, צוועלף טויזענד.

— גוט נו! נא דיר אן עסק! — אבער איך פערשטיי ניט: צי דען קענסט דוא ניט אויסקומען אהן דיא אלע פארקרוטשעניסען! האסט דאך עפעס אין דער היים אויך געמאכט ארבייט. ניט צו פארזינדיגען, מען האט דאך געהאט א שם ביי דיא גרעסטע פריצים. נו, האסטו דארטען זיך געקענט בעגעהן מיט דיינע געצייג, וועסטו דא אויך זיך באגיין. אט פאלג מיך, רפאל, זאל דיר מאיר'קע קויפען א פאאר הובלען, זעגען, דלאטען, עקבויערס, פיהר איין א ווארשטאט און שטעל זיך טהאן, און זיי וויטער פאר זיך א בעל הבית. גאט איז אומעטום דערזעלבער; ער

וועט צושיקען, נישקשה. באשר מאיר׳קע איז א קאליקע — מוז ער אנקומען צו א פרעמדען. דו האסט דאך אבער גילדערנע הענד, וועסט אויסקומען אהן דיא מאשינען מיט דיא מאשמינען מיט דיא אלע כאנדריאלען זייערע — צו אכציג שווארץ יאהרען זאלען זיי געהן!

— קינד איינע — ענטפערט רפאל אביסעל מיט אונגעדולד און מיט אן אראפגעפאלענע הארץ — איך זאג דאך דיר: וויא דו זאגסט, וואלט איך געמאכט א קאמאד א וואך; מיט דיא „כאנדריאלען" אבער מאכט מען צוואנציג. עס מאכט זיך אליין. עס זעגט זיך אליין, עס הובעלט זיך אליין; עס האקט צאפענס אליין, פארשטייסט? דא איז דיין רפאל אוים יחסן. מע דארף זיינע גילדערנע הענט אויף כפרות. דיא מאשינען האבען גאר קיין הענט ניט, און פון דעסטוועגען מאכען זיי אפ א גלאטערע שטיקעל ארבייט און איידער מען גיט זיך א קעהר.

— טא וויא וועט זיין?

— וויא וועט זיין? וועט רפאל מוזען פארגעסען, אז ער איז אמאהל געווען א סאם כאזשאיען און וועט געהן זוכען ארבייט אויף א פרעמדעןווארשטאט.

— און וויא פיעל וועסטו פערדיענען?

— כ׳וויים! ווייסט דאך, אז מאיר׳קע נעהמט איצט אכט דאלאר א וואך.

— הערסט, דארפסטו דאך וויינעגסטענס נעהמען צוואנציג!

— וואס איז? דוא מיינסט אודאי ביי דער מאשין איז א גרויסע נפקא מינה צו די ברעט שפארט אין איהר א גוטער בעל־מלאכה, צי א פארטאטש? סיי וויא סיי דארף מען מיינע קונצען ניט. — אז אלץ כמעט מאכט דיא מאשין.

שרה גיטעל האט זיך פארקלעהרט און ביסלעך־ווייז האט זיא אראפגעלאזען דיא קאפ. אללע איהרע פלענער זיינען ביי איהר נעבעך צושלאגען געווארען. דער געדאנקען, אז זיא וועט ניט זיין קיין בעל־הבית׳טע איבער אן אייגענעם ווארשטאט מיט אייגענע קונדען, מיט אייגענעם „מסחר", וויא זיא האט עס ליעב געהאט צו רופען—

האָט איהר פאַרקוועטשט דאָס האַרץ. זיא האָט רחמנות געקראַגען אַי אויף זיך אַליין אַי אויף איהר רפאל'ען; אין איהר מוח האָט זיך אויפגעוויקעלט קרוליץ מיט איהר בעל־הבית'שקייט, מיט דעם וואַר־שטאַט מיט דיא ציעג מיט דעם גאָרטען; פאַר איהרע אויגען איז אָבער אויף'ן וואָר געווען אַ חדר'ל מיט אַן אייזערנעם אויוועלע, און דורכ'ן פענסטער האָט געסטאַרצעט אַ באַליע און אַ באַרג טראַנטעס אויף אַן אייזערנעם גאַניקעל עפּעס. דער ערשטער בילד האָט וויא מיט צוואַנגען איהר געצויגען פאַר'ן האַרץ'ען; דער צווייטער איז איהר געווען ווילד פרעמד, קאַלט, שווער; און פון ביידע צוזאַמען איז איהר געוואָרען ביטער און אַ קלעמענעס האָט זיך צוגאָסען אין איהר האַרץ. זיא האָט זיך צו־וויינט.

רפאל איז געזעסען און האָט געקוקט אויף עטליכע קעמעל־האָר פון אַ צוריסענעם אָרט אין דער קאַנאַפּע און געקלעהרט כמעט דאָס זעלבע וואָס שרה גיטעל, און עס האָט זיך איהם געביינקט וויא איהר. מעהר ניט וואָס ער האָט ניט געוויינט.

4.

אוים נעריצך.

דיא לינקע האַנט אויפ'ן שוים; דיא רעכטע אָנגעשפּאַרט מיט'ן עלענבויגען אָן דיא לינקע, מיט צוויי פינגער אויפ'ן באַק: דער קערפּער וויגט זיך טרויעריג; דיא מויל איז צונויפגעקאָרטשעט. שרה גיטעל זיצט איינע אַליין אין אַ טענעמענט קעמעריל, און דאָס האַרץ קלעמט איהר און קלעמט. עס איז שוין פיער אַזייגער. רפאל איז אַוועק זעקס אין דער פריה, און זיא האָט איהם נאָך אַלץ ניט געזעהען. דאָס איז זיין ערשטער טאָג אויף דער פאַבריק. זיא איז גאָר ניט צוגעוואָהנט אַזוי לאַנג צו זיין אָהן איהם. ניטאָ וועמען צו רופען צו גרויפען, ניטאָ וועמען צו רייסען פון הובעל, ניטאָ ווער עס זאָל פאַרהילכען דיא שטוב מיט חזן'ישע קונצעלעך. און פון דרויסען קוממט אַריין אַ פאַרשטיקטע הוזשעריי, און אַלץ איז פרעמד, ווילד. דער בעזים איז קיין בעזים ניט, דער אויווען איז קיין אויווען ניט, דיא שכנה איז קיין שכנה ניט... ווער ווייס וואָס מיט רפאל'ען איז דאָרטען אויפ'ן פעקטאָרי? און וואָס איז דאָס אַזוינס אַ „פעקטאָרי"? — מאַשינען ביי סטאָלעריי.... עפּעס אַ מויער וויא דער שוואַרץ יאָהר, מיט פאַרע, מיט מענשען וויא אין גאַנץ קרוליץ, מיט עפּעס אַ „פאָרמאַן", זאָגט רפאל.... גאָט ווייס וואָס מיט רפאל'ען וועט דאָרטען זיין.... וויא קומען זיי דערצו? צו וואָס דאַרפען זיי דאָס? וואָס האָט זיי געפעהלט אין דער היים?....

צום צעהנטען מאָהל צוגיסען זיך טרעהרען ביי שרה גיטלען אין האַרצען.

ביי רפאל'ען אויפ'ן האַרצען איז אין דיעזער מינוט אויך יום־כפור. אָבער אין דער פריה איז ער נאָך געווען ששון ושמחה. לוסטיג, לעבעדיג איז ער געגאַנגען אין פאַבריק אַריין. ערשטענס,

איז איהם שוין דאָס לעבען מיאוס געוואָרען זוכענדיג אַרבייט. און איצט האָט ער שוין! ער וועט ברייננען אייגענע טאַלערס שרה׳ גיטלען, ער וועט שוין ניט ליעגען מאיר׳קען אויפ׳ן קאַרק. צוויי־ טענס, איז גלאַט אַ ציקאַווענע זאַך צו אַרבייטען אין אַ גרויסען „וואַרשטאַט“ פון פינף גאָרען, מיט מאַשינען, מיט קונציגע „פּאַ־ צעצעס“ — און אויף ציקאַווענע זאַכען איז רפאל דאָך אַזאַ בעלן.

ער איז געקומען פריהער פון אַללעמען, ער האָט זיך קוים דערוואַרט אויפ׳ן פייף; וויא אויף אַ חתונה צו דער וועטשערע איז ער געלאָפען מיט נאָך הונדערטע אַרבייטער איבער די טרעפּ צו דעם ווינקעל, וואָס דער פאָרמען האָט איהם נעכטען אָנגעוויזען. ער האָט זיך קוים צוגעכאַפּט צו דער אַרבייט.

דיא ערשטע עטליכע מינוטען איז אפילו ביי רפאל׳ען אויפ׳ן הארצען געווען אַ ביסעל פאַרכמאַרעט, עפּעס אַזוי וויא „אין „גוי׳עשקע הענט“ וואָלט ער אַריינפאַלען — אַזוי האָט ער געפיהלט קוקענדיג אַרום זיך אויף דיא צעהנדליגע אונבעקאַנטע געגאָלטע קריסטען, אויף דעם גרויסען שאַפּ, אויף דיא מאַשינען, אויף דעם פאָרמען מיט דיא געדיכטע רויטלעכע וואָנצעס וויא אַ האַלבע לבנה איבער׳ן מויל.... אַמאָהל, בחור־ווייז, איז רפאל אויף אַ פּאָאָר וואָכען אַריינגעפאַלען אין אַ קאַזאַרמע, ביז מען האָט אָבגעגעבען מעהר וויא מען האָט געדאַרפט און איהם, דעם לגאָטניק, האָט מען געלאָזען געהן. עס איז אַ מעשה פון אַ יאָהר צוואַנציג, און רפאל פלעגט גאָר קיין מאָהל ניט דערמאָהנען זיך וועגען דעם. אָבער דאָ אין פאַבריק האָט איהם עפּעס זיין הארץ אין מיטען דערינען ער־ אינערט אָן דעם. עפּעס האָט זיא זיך צוזאַמענגעקוועטשט, זיין הארץ, עפּעס האָט זיא אויסגעוויזען ניט וויא אַללע מאָהל, עפּעס וויא אַ׳ן אַלטע בעקאַנטע, וואָס מען האָט עפּעס יע אַמאָהל געקענט און מען קען זיך ניט דערמאָהנען ווען און וואו. אָה! דערמאָהנט זיך רפאל, דאַמאַלס אין קאַזאַרמע... דאָרטען האָט דיר, הארץ, אַזוי געקוועטשט!....

פון דעסטוועגען נעהמט זיך רפאל צו דער ברעט מיט חשק.

גאָר ניט דיעזעלבע סטאָלעריי—אָבער דיא קאָפּ איז גוט, דיא פינגער קלעפּען. עס געהט וויא געשמירט. דער פאָרמען גיט אַ קוק;

ער זאָגט „אָל רייט"! עס ווערט פרייליכער אויפ'ן הארצען. דער לעדערנער פּאַס לויפט לוסטיג. דיא ראָד דרייט זיך מיט א ליעב־ ליכע מינע צו איהם, זיא בליסצעט מיט א פריינדליכען קוק, מעשה גוטער ברודער. ארום, פון אללע זייטען — אמעריקאנער, טייטשען, גוים — בריות; און ער, רפאל, איז מיט זיי צוזאמען — א כוואט, א מענש מיט מענשען צוגלייך אין אן אמעריקא, ניט אין א קרוליץ א פערשלומפּערטע. ער קוועלט גאָר פון דיא מאַשין. וויא שכל'דיג! און וויא פּראָסט! היינט וויא קלוג דאָס איז אלץ איינגעפיהרט! יעדער האָט זיך זיין ארבייט, און אויף יעדען פלאָאָר א בעזונדערע מין ארבייט. וויא שפּאָרעוודיג אלץ איז! דער שטייט און האלט נאָר אין איין זעגען, דער הובעלט נאָר; אונטען, ווידער, מאַכט מען נאָר געזימסען, אויף א נידעריגערען פלאָאָר טהוט מען ניט קיין אנדער זאך וויא פּאָלירען. יעדער ווערט אזא בריה אויף זיין חלק פון דיא ארבייט, אז ער קען בערג איבערקעהרען. ניט וויא אין דער היים, וואו ער, רפאל, האָט אליין געזעגט, אליין געהאקט, געהובעלט, געקלייעט, געפּאָלירט. ער האָט טאקי אלץ געקענט. אָבער וויא קומט! אז מען ליגט טאקי רק אויף איין סאָרט ארבייט, גייט גאָר אנאנדער מזל ברכה אריין. היינט וויפיעל צייט מען פערליערט דאָס פון קאָנטשען הובלען למשל און נעהמען זיך צו פּאָלירען! און דאָ איז א תענוג: שטיי און הובעל און הובעל, אי דאָס — מיט א מאַשין, וואָס מאַכט דאָס אלץ כהרף עין. ס'איז גאָר אנאדער וועלט, כ'לעבען!

רפאל פּארטיעפט זיך אין דער ארבייט. אלץ איז איהם א נייעס, א מחיה. ער זעהט זיך ניט ארום, וויא דיא צייט גייט אוועק. ער פּארטיעפט זיך נאך מעהר, און ער הערט אליין ניט, וויא זיין קולכ'עלע, דעם אמאָליגען רפאל'ס קול'כעלע, צולאָזט זיך:

„נע—ע—ע—ע—רי—אי—איאי—אי—צך!"

אזוי שטייט ער מיט'ן גוף זיך בייגענדיג, דרייענדיג זיך; זיין נשמה איז אין דער ארבייט, און דער „נעריצך", שוין צום צווייטען מאָל, דריידעלט זיך און דריידעלט זיך ארויף, ארויף, און

צוטאנצט זיך איבער'ן גאנצען גרויסען סופיט און שרייט איבער דעם „דזש־דזש־דזש“ מיט דעם „טרר־טררר־טררר“ פון דיא מאשינען.

ונ—א—א—אק—די—אי—אי—אי...

— שאר אפ! — גיט דא איהם פלוצלונג א צופ אין אויער און נאך א צופ פיהלט זיין פלייצע.

דער „ונקדישך“ אין זיין צווייטען מאל איבערזיינגען דעם בע־ריהמטען קרוליצער נגון איז איבערגעהאקט אין מיטען.

רפאל קעהרט זיך אפ, און קוקענדיג וויא א האהן, ווען מען שלאגט איהם איבער דעם קרייען, דערזעהט ער דעם פארמען לעבען זיך. דער פארמען שרייט, און רפאל קען שוין אויף אזוי פיעל ענגליש, אז ער פערשטייט, דאס ווען מען שרייט מיט א בייזען קול, איז דער טייטש דערפון, אז מען איז אין כעס. וואס האט ער, רפאל, געטהאן? דאכט זיך, ער טהוט דיא ארבייט וויא פריהער, נאך בעסער. און פריהער איז דאך געווען „אללע רייט“? דיא בלוט גיט זיך א גאס צו רפאל'ס פנים. ער שטייט און קוקט — אלץ וויא א האהן, אבער איצט שוין וויא אין „בני אדם“.

דער פארמאן הייסט א דייטש'ען, וואס שטעהט דערביי, איהם ערקלעהרען. דער דייטש פערטייטשט דעם פארמען'ס ווערטער און רפאל ערקונדיגט זיך, אז אין פעקטארי טאר ער ניט זינגען, אז דא איז ניט זיין אייגענער ווארשטאט, אז דא דארף ער זיך פרעהען וואס מען לאזט איהם אליין אריין, אז זיינע „נעריצך'ס“ סמייעט ער ניט מיטצונעהמען.

רפאל איז אפהענטיג געבליבען. אויף איהם זאל מען אזוי שרייען!... עפעס אזוי וויא אויף א לעהרען־אינגעל, וואס איז ערשט אנגעקומען אויף זיין ערשטען טערמין.... און פאר וואס?... דער־לעבט יאהרען! א קול טאר מען גאר ניט ארויסלאזען!... דעם פארמען'ס בייזער פנים טרעט ניט אב פון זיין געדאנקען. ער פאלט ביי זיך אראפ. עלענט ווערט איהם, וויא א קליין קינד ווילט זיך איהם וויינען.

ער נעהמט זיך צוריק צו דער ארבייט. ער איז אבער שוין ניט דאס וואס פריהער. דער לעדערנער פאס פליהט איצט וויא

א חיה רעה; דיא ראָד בליסצעט אזוי וויא א גיפטיגער שמייכעל; דיא הוזשעריי, דיא קוויטשעריי ארום און ארום גרילצט איהם וויא א באַנדע ניט־גוטע. יעדער הוילער ציגעל אין וואַנט קוקט וויא א שונא.

ביטער איז רפאל׳ן אויפ׳ן הארצען. ער ארבייט, אָבער זיין קאָפּ איז ניט דערביי: וויעדער אין קרוליץ איז זיא, זיין האַרץ; וויעדער שלעפּט זיא אהין זיין נשמה. אַך, אז ער וואָלט דאס איצט געקענט אַלץ צוריק אומקעהרען און וויעדער שטיין ביי זיין אייגענעם וואַרשטאַט, וויא געווען, מיט זיין שרה גיטלען דערביי, אָהן שום פּאָרמענס, אָהן דיא אַלע קוויטשעדיגע, בייזע, ווילדע רעדער... ער וואָלט זיך געשטאַנען ביי זיך אין שטוב, געהובעלט מיט זיין אייגענעם הובעל זיין אייגענע ברעט: דער הובעל וואָלט איהם צוגעקלאַפּט צום נגון; קיינער וואָלט אויף איהם ניט גע־שריען. שרה גיטעל וואָלט אפשר א קללה געגעבען; אָבער וויא זיס איהרע קללות זיינען! — האָט זיך דאָ, אין דיא אמעריקאַנער פּעקטאָרי, רפאל׳ען געדאַכט.

נאָך דיא מיטאָג שטונדע איז דער בעל הבית פון פּעקטאָרי אריינגעקומען: א רויטער געפּוצטער גוי, מעשה פריץ, גאָר ניט וויא א סטאָלער. ער האָט געזאָגט א פּאָר ווערטער צום פּאָרמען, זיך דורכגעשפּאַציערט איבער׳ן פלאָאָר, זיך אָבגעשטעלט, א קוק געטהאָן ביי דיא מאַשין, ביי יענע. ער איז צוגעגאַנגען צו רפאל׳ען, און רפאל איז אָבגעשטאָרבען מיט דיא גליעדער. עס איז אָבער געווען אומזיסט: דער בעל הבית האָט צו איהם קיין וואָרט ניט געזאָגט, אפילו קיין קוק אויף איהם ניט געטהאָן. אָט, דיא מאַשין, זעהט איהר, ביי וועלכע רפאל איז געשטאַנען און געארבייט א צוציטערטער, האָט דער בעל הבית אפילו שלום עליכם געגעבען, א גלעט, א פריינדליכען קוק געטהאָן, געזעהען וואָס זיא מאַכט.... און האָט זיך אָבגעטראָגען וויא דער רוח.

אין דער היים, אפילו ווען מען איז א מענש אין דער פרעמד, אפילו אויפ׳ן טערמין, איז אויך בעסער — קלעהרט רפאל. טאָקי מען ציטערט פאַר׳ן בעל הבית׳ס דוך, טאָקי מען דאַרף גנב׳ענען שטיקלאַך ברויט פון דער בעל הבית׳טע, ווען זיא געהט אוועק אין יאַטקע. מ׳איז אָבער פאָרט פאַררעכענט פאַר א לעבעדיגען

מענשען. שבת עסט מען מיט'ן בעל הבית ביי איין טיש. ווען דער בעל הבית מאכט חתונה א טאכטער, איז מען א מחותן; און אפט טרעפט, אז מען איז גאר אליין דער חתן — עפעס א נאווינע, וואס! און דא — א שיינע מעשה, כ'לעבען! חתונה האבען מיט אזא פריץ'ס טאכטער! מע סמייעט אויפ'ן שוועל ניט ארויפצוטרעטען. מע וויים אפילו ניט וואו ער וואוינט, — אויף דער פינפטער עוועניו מסתמא....

עפעס אזוי וויא בהמות איז מען דא צונויפגעטריבען, קלערט רפאל ווייטער. מען פייפט אפילו צום עסען און ווען אויפצוהערען עסען — טאקי, וויא צו בהמות אין פעלד. אבער אפילו דער פייף איז דא אויך א מאשינאוועו, אויך אויף פארע, טראכט זיך רפאל א ביטערען וויץ, און גרייט איהם אן איבערצוזאגען זיין שרה גיטלען, ווען ער וועט קומען אהיים. אט דאס איז דער גאנצער אונגליק, וואס אהן א מאשין איז דא ניט פון ארט, זאגט רפאל ווייטער צו זיך אליין, אט דעריבער ליגט מען דא אזוי אין דר'ערד. אליין אזעלכע מאשינען איז ניטא מיט וואס צו קויפען, אזוי שפארעוודיג איינסטראיען דיא ארבייט, אזוי גרויס פיהרען, אזוי וואלוועל אלץ קויפען, א סך מיט א מאל, אגולנע — אויף דעם האט דער פראסטער בעל מלאכה ניט. נו, ליגט מען אין דר'ערד! שרייט אויף דיר א ליאדער פויער, וויא אויף א אינגעל!....

רפאל קלעהרט ווייטער. דיא ארבייט ווערט איהם שוין מיאוס. רק דיא זעלבע ארבייט, רק רוק ברעטער אין מאשין — דיא ארויס, דיא אריין. מע קען משוגע ווערען פון אזא ארבייט; אהן שום טעם, קיין שום שכל, שטעה און שפאר ברעטער וויא א גולם, קלעהרט שוין איצט רפאל; און דיא מאשין ווערט איהם אזוי נמאס, אזא בלוט שונא ווייזט זיא איהם אויס, אז ער וואלט איהר, דאכט זיך, צובראכען אויף פיצלאך מיט דיא אלע פערדרייעניסען מיט אלעמען.

אויפ'ן הארצען איז רפאל'ען א וועהטאג. דיא הענט הויבען זיך נישט. ער פארקוקט זיך א ווילע דורכ'ן פענסטער....

ווידער אַ פּליק אין פּלייצע; ווידער שטייט דער פּאַרמען לעבען איהם און שרייט — דיעזען מאָל נאָך בייזער — און דער דייטש גיט איהם צו פערשטיין מיט ווערטער און מיט אוואיעס, אַז ווען ער וועט זיך נאָך אַ מאָל אזוי פערטראַכטען, וועט מען איהם הייסען גיין — אַז אַזוי זאָגט ער, דער פּאַרמען.

אַזוי וויא מען וואָלט איהם צוקוועטשט וויא אַ פליג האָט זיך רפאל געפיהלט. פּונקט וויא מען וואָלט איהם אָבגעשמיסען וויא אַ הדר אינגעל, האָט ער ביי זיך אַליין אויסגעקוקט דיא גאַנצע צייט ביי דער ארבייט; ביז עס האָט גענומען ווידער פייפען, און אַלע האָבען גענומען אויסטהאָן דיא פאַרטיכער, און ער האָט געטהאָן וויא אַלע.

אַהיים איז ער געלאָפען, ניט געגאַנגען, — געלאָפען אַ צור־נויפגעקאָרטשעטער, אַ העלפט פון דעם רפאל׳ען, וואָס איז אין דער פריה איבער דיא זעלבע גאסען געגאַנגען אין פעקטאָרי. דער פייף האָט איהם דיא גאַנצע צייט געהילכט אין דיא אויערן, און אין געדאַנקען איז איהם אויפגעמאָלט געוואָרען אַ בילד — דיא אידען אין גלות, אין מצרים. דער בילד איז אָבער געווען אַ פאָ־טאָגראַפיע פון דיא פעקטאָרי וואָס ער האָט נור וואָס פערלאָזען, פרעה האָט געהאַט דעם פּנים פון דעם בעל הבית — אפילו דעם זעלבען צעלענדער־הוט האָט ער געטראָגען — און דיא שוטרים מיט דיא לוחצים האָבען אויסגעקוקט פּונקט וויא דער פּאַרמאַן, בשעת ער האָט אויף איהם געשריען.

„מ׳איז אַלץ אין גלות“ האָבען רפאל׳ס ליפען געשעפּטשעט צו רפאל׳ען אַליין.

— מזל טוב דיר, שרה גיטעל, דיין מאַן איז שוין אויס רפאל נעריצקע, שוין אַ הוילער רפאל — זיינען געווען זיינע ערשטע ווערטער, אריינקומענדיג אין שטוב מיט אַ געמאַכטען שמייכעל.

5.

שרה גיטלען אויף להכעיס רעדט רפאל קאפויר און דערערדט זיך צו א שכל.

דער „נעריצך“ איז אליין ניט אוועק: נאך איהם זיינען ביסלעכווייז נאכגעגאנגען רפאל׳ס קיילעכדיגע באקען, ברייטער קארק, אויסגעשטעלטע ברוסט, דער היימליכער „פראסטער חי וקים“ קוק פון דיא אויגען, דער אפטער שמייכעל פון דיא ליפען. דאס אלץ, פון וואס שרה גיטעל פלעגט אמאל, אז עס איז געווען גוט אויפ׳ן הארצען, קלייבען נחת, איז אוועק, אפשר אויפ׳ן קרוליצער בית עלמן, אבי אין אמעריקא ניט געבליבען. דא איז ניט פאר זיי דער ארט, מסתמא. אין איין האלב יאהר איז דאס אוועק, און אין איין האלב יאהר איז אונזער רפאל עלטער געווארען אויף א יאהר צעהן. און זיין מוח איז אויך ניט הינטערשטעליג געבליעבען: ער האט אויך אפגעלעבט א יאהר צעהן אין דעם האלב יאהר — אבגעלעבט אין דאגות און אין קלעהרען.

קיין שטענדיגע ארבייט איז ניט געווען, און, ווען עס האט זיך יע געמאכט א דזשאב אויף א וואך פינף, זעקס, האט דיא פעקטארי רפאל׳ען געגריזשעט וויא ראסט גריזשעט אייזען. דער פייף, דעם פארמען׳ס בליק, דער ווינקעל, אין וועלכען רפאל האט זיך געפיהלט וויא א סאלדאט אויף דער אוטשעניע, דיא גאנצע קוויטשעדיגע, הוזשעדיגע, שרייעדיגע, צוטומעלטע הויז, אין וועלכע ער איז עפעס וויא א טראפען אין ים, — דאס אלץ האט איהם ניט אויפגעהערט צו נעהמען דעם לעבען. היינט דיא ארבייט גופא — שטיי גאנצענע טעג און ברעך זיך און שטעך זיך ביי דער מאשין, און סמייע כמעט ניט אויסצושפייען, שטיי און רייס דיא הויט פון זיך אהן שום טעם און ריח; דיא מאשין איז דער מייסטער און ער, רפאל, דערלאנגט איהם דאס נור צו דער האנד, וויא א

גולם א לעהרען־איגגעל, — דיענסטאג וויא מאנטאג, מיטוואך וויא דיענסטאג, אהן שום ענדערונג, קיין שום הנאה ניט פאר'ן קאפ, ניט פאר דיא הענד.... עס נודעט איהם, עס ברעכען איהם דיא ביינער, און דיא מאשין טהוט איהר זאך און לאזט זיך ניט אפדיכענען — ס'אויך איהר דאגה!.....

רפאל איז מקנא א פאר אנדערע אידישע סטאלערס. זיי זיינען אנגעקומען מיט איהם צוגלייך. זיי האבען זיך שוין צוגעוואוינט, זיי קימערט דאס שוין וויא דיא קאץ — אבי עטליכע דאלאר וויידזשעס; און ער קען אלץ ניט אויסהאלטען.

ניט ווילענדיג ארבייטען דיא הענט, אבער זיי דארפען קיין קאפ צו זיך ניט. דיא קאפ פארקלעהרט זיך אפט און קלעהרט און קלעהרט און קלעהרט... פאר וואס איז דא אנדערש וויא אין קרוליע? — קלעהרט זיא — פאר וואס איז מען דא אזוי פערקויפט? פאר וואס איז אזוי שוועער זיך צו־צו־שלאגען צו אן אייגענעם שאפ? ווייל דא מאכט מען קאמאדען מיט מאשינען, און א סך מיט א מאל; הונדערטע מענשען אין איינעם מאכען זיי — קומט אוים אזוי ביליג... מען דארף זיין א גרויסער גביר צו אזא פאבריק; דער בעל מלאכה אליין, וויעדער, קען מיט הגילע הענד אזוי ביליג דיא קאמאדען ניט מאכען. דעריבער קען ער זיך ניט שטעלען געגען דעם פאבריקאנט, מוז ער צו איהם קומען זיך פארקויפען וויא פארצייטען פלעגט מען זיך פארקויפען פאר א סאלדאט; דעריבער ליגט מען דא אזוי אין גלות. מען זאגט, אז אמעריקא איז א פרייע מדינה. דער וואס האט דעם גראשען איז טאקע פריי. אט דער בעל הבית געהט זיך אום פריי און פראנק אן אויסגעפוצטער, וויא א פריץ, און לעבט א לעבען וויא א לעקאך. און דער היימישער בעל־הבית איז זיין קנעכט. פאר וואס זאגט מען דאס אז אין רוסלאנד איז מען ניט פריי און דא — יע? דאכט זיך איך בין דארטען געוועז פרייער וויא דא. איך בין מיר געוועזן פאר זיך א בעל הבית, דער ווארשטאט איז געוועזן מיינער, איך האב מיר געארבייט, און קיינער האט איבער מיר קיין דעה ניט געהאט צו זאגען. אי דארטען איז דא א קיסר און דא איז דא א פרעזידענט? וואס איז דער חילוק? דער קיסר האט ליעב דעם רייכען, און דער פרעזידענט האלט דא

אויך מסתמא פאר דיא גבירים — ער איז דאָך מסתמא אליין א גביר. היינט האָט מען עפּעס פאר א פּאָר וואָכען דערצעהלט, אַז עס איז געווען א סטרייק אויף דיא באהנען, האָבען דיא סאָל־דאטען געשאָסען דיא ארבייטער. איז דאָך א סמן אַז דיא גאנצע מלוכה האלט דאָ פאר דיא בעלי־הבתים. ד׳ווייס, אפשר וואָלט דאָ טאַקע געווען בעסער, אפשר איז דאָס אַלץ, ווייל מען איז דאָ אזוי ניט פרום: דאס רוב אידען גייען מיט געגאָלטע בערד, און רויכערען אום שבת און מען מוז דאָ ארבייטען אום שבת... אין קרוליץ וואָלט מען אזעלכע מיט א פּויק פון שטעדטעל ארויסגעיאָגט....

וויא דיא מעשה איז, דאָ איז ניט קיין גאָלדענע לאַנד — אסור א לעק! — האָט זיך אמאָל רפאל געטראכט; און דערביי האָט זיך איהם פאַרגעשטעלט העסטער סטריט מיט דיא טראַנטע־וואטע טענעמענט הייזער, מיט דיא אָבגעריסענע, אָבגעשליסענע מענער, פרויען, קינדער — א ים מיט דלות און מיט בלאָטע. און עפּעס האָט זיך גלייך נאָך העסטער סטריט אין דיא פּאַנאָראַמאַ פון זיין מוח אויפגעוויקעלט דיא פינפטע עוועניו, וואו ער פלעגט ליעבען צו פארגיין שפּאַצירענדיג, ווען ס׳איז קיין ארבייט ניט געווען. עס איז שוין מסתמא אזוי פון גאָט — איינער זאָל פאר־פינסטערט ווערען אין דחקות און דער אנדערער זאָל לעבען אין א פּאלאַץ. אָבער פאר וואָס קומט דאס, אַז דער וואָס רייסט קריעה, ארבייטענדיג, יענער ליגט גראָד אין דער ערד, און דער, וואָס טהוט גאָר ניט — דער האָט דעם טעלעריל פון הימעל? אפשר איז דאס, ווייל א צדיק קומט אָפּ אויף דער וועלט, וויא מען זאָגט? זיינען דאָך דיא ארבייטער גאָר ניט אזעלכע צדיקים? זיי ארבייטען אום שבת און דאווענען ניט. היינט זיינען זיי דאָך דאס רוב גאָר גוים, קריסטען.... און וויא קען מען גאָר זיין פרום, אַז מ׳איז אַן אָרימאַן?..... פאר וואָס זשע זיינען פאַרט דאָ רייכע מיט אָרימע אויף דער וועלט? פאר וואָס זאָלען ניט זיין אלע גלייך, קיינער זאָל ניט האָבען צופיעל און קיינער ניט צו ווייניג — נור יעדער א בכבוד׳ען רוהיגען לעבען — פאלט רפאל׳ען אין זינען אריין א נייעס. נור ביי גאָט טאָר מען קיין קשיות ניט פרעגען, ענטפערט זיך רפאל און קלעהרט וועגען אנדערע זאכען.

ווענן פערשידענע זאכען האט רפאל געקלעהרט. אבער מעהר פון אלץ — ווענן דיא ארבייט דא און אין דערהיים. דיא פעקטארי מיט דיא מאשינען — אט דאס מאכט דא אן אלע צרות, איז ביי איהם געבליעבען. אין קרוליץ מאכט מען קאמאדען מיט הובלען, זעגען, דלאטען, עקבויערס — אהן מאשינען, אהן גרויסע פאבריקען, אהן א סך ארבייטער, — דעריבער קען מען גרינג ווערען פאר זיך א בעל הבית, און וואס גאט ישיקט צו דאס האט מען. דא גייט ניט אהן דיא אלע פערדרייעניסען; דעריבער איז מען א קנעכט ביי א פרעמדען, ביי דעם וואס האט א פעקטארי. פון וואנען נעהמען זיך דיא מויזענדע ביי דעם פאבריקאנט? — ער טהוט דאך גאר ניט, — ער גייט דאך אום פוסט און פאס? פון וואנען - זשע? פון דעם ארבייטער'ס שוויים! דער ארבייטער בעקומט עטליכע דאלאר, און דעם בעל הבית פון דיא פעקטארי בלייבט פון איהם אפשר דריי מאל אזוי פיעל.

וואס ווייטער רפאל האט זיך געמאטערט, און וואס ווייטער ער האט געקלעהרט, האבען דיא פעקטארים מיט דיא מאשינען איהם אלץ מעהר אויסגעקוקט וויא דם שונאים. „מע וואלט איך ניט געקענט" — פלעגט ער אין געדאנקען צו זיי זאגען — „וואלט מען נאך געקענט לעבען אויף דער וועלט. ווען אלע ארבייטער וואלטען געווען חכמים, האבען זיי בעדארפט צוברעכען און צור־מאהלען אויף אש אלע פאבריקעס מיט אלע מאשינען".

מאיר'קען איז אויך געגאנגען מיט דיא פוטער אראפ. ער האט זיך אפגעשניטען א פינגער ביי דער ארבייט, און אלץ וואס ער האט געקענט ארויסקריעגען פון באס איז געווען 200 דאללאר; איז מעהר וויא העלפט געבליעבען ביי'ן אדוואקאט; און ליידיג איז ער אומגעגאנגען אזוי לאנג אז דיא ווייד׳זשעס, וואס ער האט פארלארען, האט בעטראפען מעהר וויא דאס וואס איהם איז אנגעקומען פון דער געשיכטע.

ווען מאיר'קע האט ווידער געקענט ארבייטען און ער האט געקראגען א דזשאב, איז ער געווען אזוי אבגעוואינט צו ארבייטען מיט זיין האלב־פארהיילטען פינגער, און אזוי נערוועז, אז גלייך, דעם ערשטען טאג, האט ער שיער־שיער זיך ניט אבגעהאקט א

גאַנצע האַנד. דאס האָט איהם אזוי איבערגעשראָקען, אז ער האָט פּשוט מורא געהאט ווייטער צו געהן צו דער ארבייט. זיינע נערוועז זיינען געווען אזוי צוטרייסעלט, אז ווען ער איז פאַרט געקומען אין פעקטאָרי, האָט ער פּראָסט געציטערט זיך צו צוריהרען צו דער מאשין. דיא קאָפּ האָט ביי איהם געשווינדעלט און אַ שוויים האָט ארויסגעזעצט אויף זיין געזיכט. ער איז אוועק אַהיים און איז שוין מעהר צוריק ניט געקומען.

ווען זיין כלה׳ס ברודער, וועלכער האָט געהאַלטען אַ סטאָר אין מיזורי, ניט ווייט פון סט. לואיס, האָט דערפון זיך דערוואוסט, האָט ער איהם געשריבען אַ בריעף, אז ער זאָל קומען אהין. דאָרטען קען ער פעדלען און מאכען אַ לעבען. מאיר׳קע האָט זיך דערפרייט, און איז אוועקגעפאָהרען; און רפאל׳ען איז נאָך שווערער געוואָרען אויפ׳ן הארצען: איצט אז מאיר׳קען האָט מען אויך פון איהם צוגענומען, האָט אַמעריקאַ איהם אויסגעוויזען נאָך פרעמ־ער, נאָך בייזער, נאָך שרעקליכער.

אַמאָל אין דיזע טעג האָט רפאל מיט שרה גיטלען געהאַט אַ ויכוח. זיי פלעגען איצט אָפט ויכוחים האָבען. שרה גיטעל פלעגט צייטען־ווייז דעבאַטירען אויף איהר קרוליצער שטייגער; אָבער רפאל פלעגט שוין אויף איהרע קללות ניט ענטפערען מיט קיין שמייכעלע און גלייכווערטלאַך. עס איז גאָר ניט דער אַמאָליגער רפאל געווען. ווען זיא פלעגט נור איין פּיפּס ארויסלאָזען, פלעגט ער זיך פאַר־קרימען, אויסשטעלען דיא אויגען, אַ בראָזג טהאָן אָן דער ערד וואָס ער האָט אין האַנד געהאַלטען, און אָפט נאָך אָפּצאָהלען איהר מענה לשון בכפל כפלים. היינט פלעגט ער אָפט נאָך אליין זיך פארצעפּען מיט איהר, וואָס אין קרוליץ האָט דאס קיין מאָל ניט געטראָפען. דערנאָך פלעגט איהם אָבער אימער פארדריסען, און ער פלעגט צו זיך אַליין זאָגען: „איך וויים אליין ניט פון וואנען ביי מיר נעהמט זיך אזא כעס... נור וואָס איז דער חדוש? אז דיא הארץ איז תמיד פארביטערט...“

דיעזען מאָל איז דער ויכוח געווען אַ געלאַסענער, אָהן קללות.

רפאל איז געקומען פון שאַפּ אין מיטען טאָג. עס איז מעהר קיין אַרבייט ניט געווען. מען האָט איהם אָבגעשאַפּט. אָן אַנגעבלאָזענער איז ער אַריין אין שטוב מיט אַ פערקרימטע מינע. צווישען דיא ציין האָט ער אָנגעזאָגט שרה גיטלען דיא ביטערע בשורה, און האָט זיך אַוועקגעזעצט ביים פענסטער און גענומען קוקען אויפ'ן פייער - עסקייפּ מיט אַ פערוואָלקענטען פּנים. אין אַזעלכע מינוטען פלעגט שרה גיטעל איהם דאָ, אין אמעריקאַ, ניט צעפּען. זיא פלעגט פּראָסט ציטערען פאַר איהם. אַ ביסעל פלעגט זיא אויך איהם אויך רחמנות האָבען. אַ ביסעל פלעגט זיא שטילינקער־הייט צואוויינען אויף איהרע פינסטערע יאָהרען, וואָס זיי זיינען געקומען אין אמעריקאַ. אַ ביסעל פלעגט זיא אַ מאָל נעהמען חושד זיין, אַז רפאל האָט איהר שוין ניט אַזוי ליעב וויא אַ מאָל; וואָרים, וואו האָט מען דאס פריהער פון איהם געזעהען, ער זאָל אויף איהר אין כעס ווערען? איהר לייגנסטע תוכחה פלעגט ער דאָך אַראָבשלינגען וויא אַ פלוים און פלעגט זיך נאָך פרייען, אַז זיא פלעגט איהם גליך נאָך דעם צולאָזען צו זיך, פאַרבייסען מיט אַ קוש. —און דאָ.... וועה איז צו איהר, וואָס אמעריקאַ האָט פון איהר רפאל'ען געמאַכט!...

רפאל איז ביים פענסטער אָבגעזעסען עטליכע מינוט. שרה גיטעל האָט איהם מיט אַ נעבאָך־פּנים'על גערופען עסען. ער האָט אויף איהר רחמנות געהאַט און איהר געענטפערט מיט אַ ליעבליכע מינע און איז געגאַנגען צום טיש.

ביי'ן עסען האָט מען זיך צורעדט. מען איז ביסלעכווייז אַרויף אויף זיין אַרבייט. ניט ווילענדיג און ניט וויסענדיג פאַר וואָס, איז רפאל באַלד ווייטער אין כעס געוואָרען. ביי יעדען וואָרט וואָס שרה גיטעל האָט געזאָגט, האָט זיך איהם געדוכט, אַז זיא מיינט ניט דאס וואָס זיא זאָגט, אַז זיא צעפּעט זיך, אַז זיא האָט פּרעטענזיעס צו איהם פאַר וואָס ער פאַרדיענט ניט. פון דעסטוועגען האָט ער זיך איינגעהאַלטען און גערעדט געלאַסען.

— היינט וואָס קען מען מאַכען, אַז דאָ איז אַלץ מיט פעקקטאָרים — זאָגט רפאל.

— אַ! זאָלען שוין דיא פּעקטאָרים, מיט דיא מאַשינען, מיט דיא קאַלעשינען איינגעזונקען ווערען, רבונו של עולם! — רופט זיך אָפּ שרה גיטעל.

רפאל פאַרשטייט אַליין ניט פאַר וואָס איהם ווילט זיך נור ענטפערען קאַפּויר, מיט סטירדעס; און ווייל זיא זאָגט אַזוי, זאָגט ער:

— בהמה דוא, וואָס זיינען דיא פּעקטאָרים מיט דיא מאַשינען שולדיג?

— וויא הייסט, וואָס זיינען זיי שולדיג? פרעגט זיא, נשתומם ווערענדיג. קנאַפּ ליגען מיר אין דער ערד צוליעב דיא אַלע פאַרדרייעניסען, פאַרדרייט זאָל שוין אמעריקאַ ווערען, כ׳לעבען......

רפאל איז צוגעשפּאַרט צום וואַנט. שרה גיטעל האָט רעכט; ער זאָגט דאָך אַליין אימער דאָס זעלבע. עס ציהט אָבער דיא האַרץ צו זאָגען פאַרקעהרט, איהר אויף להכעיס, און צו בלייבען גערעכט. ער גיט אַ קלעהר; דיא קאָפּ איז גוט; ער גיט זיך גלייך אַן עצה.

— דיא פּעקטאָרי מיט דיא מאַשינען זיינען שולדיג, כאַ־כאַ! דאַכט זיך, הלואי וואָלט איך געהאַט אַ פּעקטאָרי מיט מאַשינען, וואָלסטו דיין נדן, וואָס דוא האָסט מיר געגעבען, ניט צוגעלייגט. דוא ביסט מעהר ניט אַ בריה צו שיטען קללות. קיין שכל איז ניטאָ פון דאַנען אהין. דיא מאַשינען זיינען אַן אונגליק!...

און וואָס ווייטער ער רעדט, דערערדט ער זיך אַלץ נעהנטער צו אַ נייעם שכל.

— דער אונגליק איז וואָס דער בעל מלאכה האָט נ י ט קיין מאַשינען. דיא נ י ט ־ מ אַ ש י נ ע ן איז דיא צרה. דיא מאַשינען אָבער, — הלואי האָב איך זיי! האָט מיר עפּעס געפעהלט אין קרוליץ, אַז איך האָב אויסגעקלעהרט דיא „פּאַצעצע" צו זעגען לייסטלאַך? איך האָב ווייניגער געהאָרעוועט און מעהר פאַרדיענט. היינט מיט אַזעלכע מאַשינען וויא דיא היגע, וואָלט דאָך גאָר געווען אַ תענוג. עס וואָלט אודאי זיין בעסער וויא אין דער היים איז געווען צו אַרבייטען מיט דעם הובעל און מיט דיא זעג....

דיא לעצטע ווערטער האָט ער שוין גערעדט גאַנץ רוהיג, וואָרים ער האָט זיי שוין גערעדט מעהר צו זיך אַליין, וויא צו שרה גיטלען. דיא רייד האָבען איהם אַליין פּאַראינטערעסירט.

שרה גיטעל'ס „לעצטער וואָרט" אין דער דעבאַטע איז געװען אַ זיפץ, אָבער רפאל דעבאַטירט שוין איצט מיט זיך אַליין. זיינע אייגענע ווערטער האָבען אויף איהם אַזאַ איינדרוק געמאַכט, אַז ער איז געבליבען זיצען און קלעהרען. אָה, ווען דער בעל מאכה וואָלט דאָ אליין געהאַט דיא פּעקטאָרי מיט דיא מאַשינען! — האָט ער געקלעהרט — אָבער וויא קומט! אַ חוץ דעם: וואָס וואָלט שוין געווען, אַז יע? איינער אליין ארבייטען מיט דיא אלע מאַשינען קען מען דאָך ניט: מען דאַרף דאָך האָבען אַ סך מענשען: דער זאָל שטיין ביי ד י א מאַשין, דער ביי י ע נ ע. מוז מען דאָך צודינגען מענשען, איז דאָך דאס זעלבע וויא איצטער, — ווערען דאָך דיא צוגעדונגענע טאַקע אויסגעצאַפּט, און דער בעל הבית לעבט פון זיי אַ גוטען טאָג.

רפאל קלעהרט ווייטער, און עס פאלט איהם אריין אין קאָפּ אַן עצה: אַז אַ סך ארבייטער וואָלטען געקענט מאַכען בשותפות און קויפען אַ פּעקטאָרי מיט מאַשינען, און וואָלטען אליין געאַר־בייט און וואָלטען אליין געווען דיא בעל הבתים. אָט דאס וואָלט געווען גוט! וואָלטען זיי אלע געווען גליקליך! דאס וואָס איצט פּערדיענט דער בעל הבית אָן זיי, וואָלטען זיי אליין געהאַט. אָבער וויא קומט! וואו נעהמט מען דאס דיא געלד?

.6

שיר השירים.

איין מאָל האָט רפאל'ען זיך געמאַכט ארבייט אויף אַ קליינע פעקטאָרי. ניט מעהר וויא אַ מאָן 25 האָבען דאָרט געארבייט. מאַ־שינען איז דאָרט געווען ניט אזוי פיעל וויא אין דיא גרויסע פאַב־ריקען, וואו ער איז פריהער געווען. עס פלעגט איהם אָפט אויסקור־מען צו טהאָן האנד־ארבייט, און ווען דער בעל הבית האָט געזעהען, אז ער איז אַ גוטער בעל מלאכה, האָט ער איהם געגעבען אַ „טשאַנס", וויא רפאל האָט זיך אין אמעריקא אויסגעלערענט צו זאָגען.

רפאל האָט מעהר פערדיענט. פון דער ארבייט האָט ער מעהר הנאה געהאַט. ער האָט זיך אין שאַפּ ביסלעכווייז גענומען פיהלען אזוי וויא ביי זיך אין דער היים. עס איז איהם פרעהליכער געוואָרען אויפ'ן הארצען.

ליידער אָבער ניט אויף לאַנג. רפאל האָט אַ מאָל גענומען בע־מערקען, אַז דער באָס געהט אָפּט אום וויא אַ צומישטער און אַז יעדען „פּיי דיי" האָט ער גרויסע צרות איידער ער קריעגט דאָס געלד ארייינצולייגען אין דיא קאָנווערטען אויף וויידזשעס.

אין אַ פּאָר וואָכען ארום איז דער שאַפּ גאָר צוגעמאַכט גע־וואָרען. רפאל האָט אראָבגעלאָזען דיא קאָפּ. עס איז איהם פינסטער געוואָרען אין דיא אויגען. וואו נעהמט מען דאס נאָך אַזא פּלאַץ? ער האָט פארנאָנדערגעפרעגט וואָס דיא מעשה איז, און ער האָט זיך דערוואוסט, אז דער בעל הבית האָט אָנגעזעצט און איז געבליבען אן אביון שבאביונים. עס איז זאָגאר געווען אַ קלאַנג, אַז ער איז אוועקגעפאָהרען אין שיקאַגאָ און האָט זיך דאָרטען אליין געשטעלט ארבייטען פאר וויידזשעס אין אַ פרעמדע פאַבריק.

רפאל וויל אַליץ וויסען. ער פרעגט זיך נאָך: וויא אַזוי? פאר וואָס? און ער דערגייט: דער בעל הבית פלעגט זיינע מעַ־בעל פערקויפען אין עטליכע פוירניטשור סטאָרס, וועלכע פלע־גען מיט איהם האַנדלען פון וויא פיעל יאָהר. צו דיא דאָזיגע קראָמען האָבען געגומען קריכען אַגענטען פון דיא גרויסע פאַבריקען און אַנבאָטען דיא זעלבע סחורה צו פארקויפען פיעל ביליגער. רפאל׳ס באָס האָט גערעכענט און גערעכענט און האָט אויסגערעכענט, אַז פאר דעם זעלבען פרייז, וויא דיא גרויסע פאַבריקאַנטען, קען ער ניט פערקויפען. פאר וואָס? ווייל ער קויפט ניט אַזוי פיעל מאַ־טעריאַל מיט אַ מאָל וויא זיי, און האָט ניט אַזעלכע מאַשינען מיט אַזעלכע צוריכטונגען וויא זיי. ער האָט פון דעסטוועגען ניט גע־וואָלט נאָכגעבען און האָט פערקויפט פאר דעם זעלבען פרייז און האָט צוגעלייגט געלד. אַזוי האָט ער צוגעלייגט, צוגעלייגט; זיין קליינער קאַפּיטאַל איז אויסגעשעפּט געוואָרען; ער האָט זיך פארשולדיגט ביז׳ן האַלז, פערמאַטגעדזשד דעם שאָפּ, דיא הויז וואָס ער האָט געהאַט, ביז דיא סטרונע האָט געפּלאַצט און אַ סוף, אראָפּ פון מארק! אוים בעל הבית! און וואו זיינען אהינגע־קומען זיינע קאַסטימער? ביי דיא גרויסע פאַבריקאַנטען!

— אַזוי!... — זאָגט רפאל פארטראכטערהייט, — דיא גרוי־סע פיש שלינגט איין דיא קליינע....

אַ מאָל, שטעהענדיג מיט אַ בעקאַנטען לעבען רידלי׳ס סטאָר*) אויף גרענד סטריט, און קוקענדיג אויף דיא גרויסע, ווייסע געביידע מיט פענסטער אויסגעפּוצט מיט סחורה, מיט עטליכע טירען, דורך וועלכע הונדערטע ווייבער און גוי׳עס געהען אריין און ארויס, האָט רפאל זיך מיט דעם בעקאַנטען צורעדט וועגען דיא עשירות וואָס דאָ שטעקט.

---

*) בשעת דיעזער ביכעל איז געדרוקט געווען צום ערשטען מאָל, איז דאס געווען אַ גרויסע קלייט אין רעכטען מיטען פון דעם אידי־שען קוואַרטאַל. פריהער אַ ביסעל איז דאס געווען איינע פון דיא בע־ריהמטע קלייטען אין גאַנץ ניו יאָרק און פרויען פלעגען אַהין קומען קויפען פון גאַנץ שטאָדט, פון ברוקלין און פון אַנדערע ארומיגע גע־גענדען.

— און איך גערדיינק נאָך, אז רידלי'ס סטאָר איז געווען א סך קלענער — זאָגט רפאל'ס בעקאנטער, א מאן פון א יאָהר פער־ציג, און קיין גרינער ניט שוין א יאָהר צעהן: — דאס איז געווען דריי סטאָרען אָבגערוקט איינע פון דיא אַנדערע, און אין מיטען זיינען געווען אַנדערע סטאָרקעס פון אַנדערע ביזנעס־לייט.

— האָט רידלי ביי זיי דיא סטאָרס אָבגעקויפט? פרעגט רפאל.

— אַ ברירה האָבען זיי געהאַט! זיי האָבען דען געקענט זיך האַלטען לעבען איהם?

— אהא! — פארטראַכט זיך רפאל — אויך א גרויסע פיש האָט איינגעשלונגען עטליכע קליינע פישלעך.....**)

וואָס ווייטער האָט אַלץ רפאל מעהר געטראַכט וועגען אזעל־כע זאַכען, און ער פלעגט אַלץ אָפטער קשיות פרעגען, און ביי יעדען ענטפער פלעגט ער אַלץ זאָגען „אהא!“ פארטראַכטערהייט.

אַ מאָל האָט מען איהם אויפ'ן גאס דערלאנגט א פייניקען שרייב־ביכעלע — גאָר אומזיסט. ער האָט שוין פון לאַנג אָן גע־וואוסט, אז דאס איז אַן אדווערטייזמענט. אָבער קיין מאָל האָט ער זיך ניט פארקלעהרט וועגען דעם. איצט אָבער, האַלטענדיג דעם ביכעלע אין האנד, האָט ער זיך פארטראַכט און פאראינטערעסירט צו וויסען וואָס אויף דיא טאָוועלאַך איז אויפגעשריבען מיט אזעלכע פיינע, גילדערנע אותיות. ער האָט אימיצען געבעטען איבערלייענען, און מען האָט איהם פארטייטשט: „מעקאָרמיק'ס קראַגענס און מאַנזשעטען זיינען דיא בעסטע, דיא שעהנסטע און דיא ביליגסטע. מיר גאראנטירען, אז אונזער סחורה איז שטאַר־קער פון אירגענד וועלכע אין דער גאנצער וועלט“. רפאל האָט

**) רידלי'ס קלייט איז שוין לאַנג ניטאָ. זיא איז איינגעשלונ־גען געוואָרען פון נאָך גרעסערע פיש, וועלכע געפינען זיך אויף וואַזש־נערע גאַסען. אַ ביסעל דורך דעם, און אַ ביסעל אויך דורך דעם, וואָס עס איז שטאַרק אויסגעוואַקסען דער אידישער קווארטאַל מיט זיינע אייגענע אידישע געשעפטען, איז פון דיא ריעזיגע קלייט צוריק געוואָרען עטליכע קלענערע, אָבגעזונדערטע — אלע אידישע.

זיך דערמאָנט, אַז אויף דיא שטיקעל ענגלישע צייטונג, אין וועל־כע ביי איהם איז עפּעס דאָן גראָד געווען איינגעוויקעלט, איז גע־ווען אויסגעמאָהלט אַ פּאָר מאַנזשעטען מיט אַ קראַגען. דערביי איז עפּעס געווען אויפגעשריבען אויך. ער איז געווען אַ בעלן צו בעטען איבערלייענען, און מען האָט איהם געזאָגט, אַז עס שטייט אַזוי: „פּרופּט בראַון'ס קראַגענס און מאַנזשעטען — דיא בעסטע, דיא שטאַרקסטע, דיא שעהנסטע און דיא ביליגסטע אין דער וועלט".

—ביידע זיינען דיא בעסטע אין דער וועלט, אי מעקאָרמיק'ס אי בראַון'ס — זאָגט רפאל צו זיך אַליין מיט אַ שמייכעל. — עפּעס וויא דיא היישעריקען זיינען דיא ביזנעס לייט, וויא דיא הינט רייסען זיי זיך ארום......

און דאָ איז איהם אריין אין זינען זיין בעל הבית, וואָס האָט אָנגעזועצט, און ער האָט ווייטער זיך פארטראַכט, און האָט אַזוי געטראַכט און געטראַכט ביז ער האָט צו זיך געזאָגט:

— דער גרעסטער הונט איז גובר דעם קלענערען, און אַזוי רייסט מען זיך און מען בייסט זיך רק.... און נאָך זאָגט מען דאָס, אַז עס איז אַ געבילדעטע לאַנד, אַן איידעלע לאַנד!... וויא דיא ווילדע חיות פאַלט מען אָן איינער אויף דעם אַנדערען.... דער פאַבריקאַנט אויף דיא ארבייטער. איין פאַבריקאַנט אויף דעם אַנ־דערען פאַבריקאַנט.... נור אמת, דיא ארבייטער גופא רייסען זיך אויך און בייסען זיך צווישען זיך. יעדער וויל אוועקנעהמען דעם דזשאָב ביי דעם אַנדערען. אויף איין דזשאָב פאַלען אָן הונדערטער, און ווער לעקט אַ ביינדעל? דער בעל הבית!... און דעם בעל הבית איז אויך ניטאָ וואָס מקנא צו זיין. ער ציטערט פאַר דעם רייכערען בעל הבית; ער שלאָפט אויך קיין נעכט ניט... גוואַלד, פאַר וואָס זאָלען מענשען ניט קענען לעבען וויא ברידער — בשלום, פריינדליך, און ניט רייסען זיך פאַר דיא נעזער, און ניט כאַפּען איינער פון דעם אַנדערען, און ניט שטיקען און טרעטען אונטער דיא פיס דעם אָרים־מאַן?....

אַ מאָל, פערקלערענדיג זיך וועגען אַ טעלעפאָן, דורך וועל־כען דער סופּעראינטענדענט האָט גערעדט מיט דעם בעל הבית,

וועלכער איז געוועזן ביי זיך אין דער היים, האָט רפאל זיך דער־טראַכט צו אַזעלכע מחשבות:

היינט וואָס קומט שוין ארויס פון דיא אַלע חכמות? אַ גליק האָט מיר געטראָפען! טעלעפאָנען, טעלעגראַפען, מאַשינען! אַז וואָס מעהר מאַשינען איז אַלץ מעהר צרות..... .

אָט מען וואָלט קענען אויסקלעהרען אזא מאַשין, אַז אַלע־מען זאָל זיין גוט אויף דער וועלט.... אָט דאס, זעהסטו, וואָלט געוועזן אַ מאַשין!..... .

דאָ דערמאָנט זיך רפאל אָן דעם פּלאַן, וואָס איהם איז אַ מאָל אין קאָפּ אריינגעפאלען: אַ סך בעלי מלאכות זאָלען מאַכען בשותפות, און קויפען אַן אייגענע פאַבריק מיט אייגענע מאַשינען; זיי זאָלען אליין זיין דיא בעל הבתים, בשותפות, און אליין זיין דיא ארבייטער. — אָט דאס וואָלט געוועזן גוט: זיי וואָלטען צו קיינעם׳ם לאַסקע ניט אָנקומען, און וואָלטען אליין געהאַט דאס וואָס דער פאַבריקאַנט פּאַרדיענט אָן זיי.....

בלייבט דאָך דיא אַלטע קשיה: וואו זאָלען זיי נעהמען אזוי פיעל געלד? ..... נאָר אמת, וואָס וואָלט שוין זיין, אַז זיי וואָלטען שוין אפילו יע האָבען געלד? וואָס איז געוועזן מיט זיין פריהערדיגען בעל הבית, דעם פאַבריקאַנט, אַז ער האָט שוין גע־האַט זיין אייגענע פאַבריק מיט זיינע אייגענע מאַשינען? איז ער אויך גענעזעלט געוואָרען. דיא גרעסערע פיש האָבען איהם איינגעשלונגען. קען דען דער זעלבער אונגליק ניט געשעהן מיט אַ בשותפות׳ען שאָפּ פון ארבייטער? אַ גרעסערער שאָפּ וועט פּאַרקויפען וועלוועלער און זיי וועלען בלייבען מיט׳ן בייטש, וויא חיים טעווקע דער בעל העגלה, און וויעדער מוזען ווערען פערקויפטע ביי אַ פרעמדען......

דיא זעלבע מחשבות זיינען רפאל׳ען דערנאָך אריינגעפאלען אין קאָפּ גאַנץ אָפט.

אַ מאָל האָט ער זיך צורעדט מיט אַ לאַנדסמאַן וואָס האָט געהאַלטען אַ גראָסערי סטאָר. מען האָט זיך צושמועסט וועגען ביזנעס, וועגען דיא פערשידענע סוחרים פון אַמעריקא. רפאל׳ן האָבען דיעזע זאַכען איצט שטאַרק אינטערעסירט, און ער האָט ווע־

גען דעם געשטעלט פראגען ביי ווענען ער האָט נאָר געקענט. דער גראָסערי מאַן איז געווען אַ פיפיקער אידעל און האָט גע־וואוסט וואָס עס טהוט זיך אין דיא אַמעריקאַנער ביזנעסען. רייי־דענדיג וועגען צוקער, האָט ער פאר רפאל׳ען זיך בעקלאָגט, אַז דער גראָסערי קרעמער פאַרדיענט אָן צוקער קיין סענט ניט, און אַז ער מוז עס האַלטען צוליעב דיא קאָסטומער.

— היינט וואָס קענען דיא סטאָרס זיך העלפען? האָט ער ווייטער גע׳טענה׳עט אַז אלע צוקער־פאבריקאַנטען האָבען געמאַכט אחדות און האָבען איצט איין געשעפט אויף גאַנץ אמעריקאַ? נו האָבען זיי אונז אין דיא הענד און קענען טהאָן וואָס זיי ווילען. מיט דיא קעראָסין איז אויך אַזוי. דאס איז אויך ביי איין קאָמ־פּאַני אין דיא הענד.....

דאס איז רפאל׳ען אריין מיעף אין מוח אריין. אחדות! אויף גאַנץ אמעריקא איין געשעפט, אָהן רייסערייי. אָהן בייסערייי... ניטאָ קיין גרויסע פיש און קיין קלענערע; מען שלינגט זיך שוין ניט.....

רפאל טראַכט. בשותפות׳ע שעפּער פון ארבייטער וואָל־טען אויך ניט געטויגט. האָט ער עטליכע מאָל זיך געקלעהרט, ווייל איין שאפּ וואָלט דעם אנדערען שאפּ איינגעשלונגען.... פטייטש, אָט איז דאָך אַן אויסגעצייכענטער פּלאַן, כ׳לעבען!.... אלע סטאָלארעס וואָלטען געמאַכט בשותפות, אלע צוזאַמען, און אלע וואָלטען זיי געהאַט דעם גאַנצען מעבעל געשעפט פון אַמעריקאַ אין איינעם, וויא דער צוקער־געשעפט, למשל... אָט דאס וואָלט געווען אַ פּלאַן! אליין וואָלטען זיי געווען דיא בעל הבתים און אליין דיא ארבייטער, אלץ וואָלטען זיי אליין פאַרדיענט, און קייי־נער וואָלט ניט מורא געהאַט טאָמער לאָזט אַן אנדערער וועל־וועלער...

אָט דאס וואָלט געווען אַ „מאַשין“, וואָס וואָלט דעם אר־בייטער גליקליך געמאַכט! צו אַזאַ מאַשין וואָלטען שוין אלע מאַשינען גוט געווען. דער ווערטעל „מאַשין“ געפעלט דאָ רפאל׳ן; אליין, און ער גייט ווייטער מיט איהם און טראַכט זיך מיט אַ

שמייכעל אין געדאנקען: אַ מאַשין אויף צו־רעכט צו מאַכען אַלע מאַשינען וואָלט דאָס געווען — אַ מאַשין איבער אַלע מאַשינען, אַ מין שיר השירים, אַ געזאַנג פון געזאַנגען, וויא דער קרוליצער רב פלעגט יעדען פסח טייטשען, נעהמענדיג זיך אַלע יאָהר צו דעם זעלבען פּשט'על, וועלכען רפאל האָט שוין געוואוסט מיט אַלע קליפּערלאַך.... און עס וואָלט זיך טאַקע געזונגען, פריילאַך אויפ'ן הארצען וואָלט דעם ארבייטער אַלע מאָל געווען מיט אַזאַ מאַשין, קלערט רפאל; איצט זיינען דיא מאַשינען פאַר איהם מלאך־המות'ען; און מיט אַזאַ מאַשין, מיט אַזאַ „שיר השירים פאַצעצע", וואָלט יעדע מאַשין געווען אַ ברכה. דיא ארבייטער וואָלטען טאַקע געארבייט גרינגער — אַזוי וויא ער אין קרוליץ מיט זיין „פאַצעצע". היינט וואָלטען זיי געווען גוט אָפּ, און וואָלטען אליין געווען בעל הבתים איבער זיך. קיין ווילד־פרעמדער וואָלט פון זייער פראַצע פּוסט־און־פּאַס ניט אומגעגאַנגען וויא דער פריץ. דענסטמאָל וואָלט טאַקע געווען בעסער וויא אין קרוליץ.

און דער נייער פּלאַן זיינער קריעגט ביי רפאל'ען אַ נאָמען „שיר השירים"; און ער בלייבט ביי דיא אַלטע שאלה: וואו זאָלען דיא ארבייטער אָבער נעהמען אַזוי פיעל געלד אַזאַ מין געשעפט איינצופיהרען?

.7

דיא פאַבריקען שלינגען זיך, ווערגען זיך שלינגענדיג און ברעכען אוים אַרבייטער.

רפאל האָט ווידער געקראָגען אַ נייעם פּלאַץ, און ווידער אַ גוטען. זאלבע פופציג האָבען זיי דאָרט געארבייט, און רפאל איז גיך קענטיג געוואָרען פאר אַן אויסגעצייכענטען בעל מלאכה.

שרה גיטעל האָט ביסלעכוויז זיך גענומען פארגעסען אָן קרוליץ, האָט זיך שוין לאנג אויסגעלערענט צו זאָגען „סילינג" אנשטאָט „באַלטען", „ווינדע" אנשטאָט פענסטער, און נאָך אַ פּאָר טוץ ווערטער אזעלכע; האָט צוגענומען אַ פּאָר באָרדערס, און אַזוי איז דיא צייט ביי איהר אַוועק, קאָכענדיג פאר דיא באָרדערס, קריגענדיג זיך מיט דיא באָרדערס, קריגענדיג זיך מיט דיא שכנות, וואָס האָבען געוואָלט אָבריידען דיא באָרדערס, פאר־ברייגענדיג אַ פּאָר שעה יעדען טאָג אין איבערטאַפּען דיא קאָ־שיקעס אויף העסטער סטריט. אַבי רפאל האָט געבראכט דיא פּאָר דאָלאַר אלע וואָך, האָט זיא איהם געלאָזט צו־רוה. ווען רפאל פלעגט פארלירען אַ פּלאַץ, פלעגט אפילו זיין צרות; עס איז אָבער געווען צו דערהאַלטען. עפּעס דאָ אין אמעריקאַ האָט שרה גיטעל'ס מענה לשון קיין שליטה ניט געהאַט צו איהם.

ווען עס איז קיין ארבייט ניט געווען, פלעגט רפאל גיין אי־בער דיא פעקטאָרים, און דאַן פלעגט ער ליעבען צו פארגיין אין סענטראל פּארק אָדער אין דיא רייכע געגענדען, וואו עס איז ריין און גראָם און שטיל. דאָרטען פלעגט ער גיין און טראַכטען און טראַכטען. קיין מאָל פלעגט זיך איהם ניט אַזוי טראַכטען וויא אויף דיא שפּאַציר־גאַנגען זיינע, ווען ער פלעגט זוכען ארבייט. דיא ווייב האָט פון דיא באָרדערס געצאָהלט רענט און נאָך גע־

האָט אויף אַ טהייל חיונה אויף. פאר רפאל'ען איז דער ווארמעס אימער פארטיג געווען — צו ער האָט געארבייט צו ניט. קיין עלענט, קיין ציטערנים פאר דעם מאָרגענדיגען טאָג האָט זיין ברוסט ניט געשטיקט; אָבער עפּעס אַ פּוסטקייט האָט ער גע־פיהלט, עפּעס הונגעריג זאַטער־הייה, דורשטיג אָהן דורשט. עס האָט זיך איהם געביינקט, אָבער שוין ניט נאָך קרוליץ; ער וואָלט דאַכט זיך געפלויגען; אָבער וואוהין — ווייס ער אליין ניט.

און וואָס שטאַרקער עס האָט זיך איהם אַזוי געביינקט, אַלץ מעהר פלעגט זיך איהם טראַכטען. וואָס זיין אויג פלעגט נאָר דערזעהען, פלעגט דאס אוועקלאָזען אלע רעדעלאַך פון זיין מוח.

לעבען דיא פאבריק, אין וועלכע רפאל האָט איצט געאר־בייט, איז געשטאַנען נאָך אַ מעבעל פאבריק — אויך מיט אַ מאַן פופציג ארבייטער. איין פריהמאָרגען האָט רפאל דערהערט אַ נייעס: דער בעל הבית פון דיא אַנדערע פאבריק האָט זיין געשעפט פארקויפט צו רפאל'ס בעל הבית, פשוט ווייל ער איז געווען ביז'ן האַלז אין חובות. רפאל'ס בעל הבית, ווידער, איז אַ פיפיקער ביזנעס מאַן, האָט אַ גלאַטען צינגעל, האלט בעסערע אַגענטען, אַ שטרייַנגערען פאָרמען; דיא אונטערשטע שורה — ביי איהם איז גאָר אַן אַנדער מזל ברכה אין ביזנעס, און ער האָט ביי זיין שכן ניט איין קאָסטימער שוין צוגענומען. דער שכן האָט זיך געצאַפּעלט וויא אַ לעבעדיגע פיש אויף אַ סקאָוואָרעדע, ביז סוף כל סוף איז ער געקומען צו מיסטער ארנאָלד'ען (אַזוי האָט געהייסען רפאל'ס בעל הבית) און האָט איהם פאָרגעלייגט צו קויפען זיין פאבריק. מיסטער ארנאָלד'ען האָט אפילו אויסגעפעהלט געלד; אָבער ער האָט געקענט אַ וואַנט מיט אַ וואַנט צונויפ־ברייַנגען; האָט ער צוזאַמענגעגראבעלט דיא נויטיגע סומע, האָט אָבגעשווינדעלט זיין שכן פון קאָפּ ביז דיא פיס, איז געוואָרען אַ בעל הבית פוןביידע פאבריקען און האָט זיך נאָך אונטערגעשמיי־כעלט אין בערדעל אריין וואָס פאר אַ גאָרנישט יענער איז אין ביזנעס.

עס האָט זיך גענומען הערען, אַז מיסטער ארנאָלד קלייבט זיך דורכצוברעכען דיא וואַנד און פון ביידע פאבריקען צו מאַכען איינע.

רפאל׳ען האָט דאס ניט געקימערט. דיא איבעריגע ארבייטער אויך ניט: וואָס ארט דאס זיי? פריהער האָבען זיי געארבייט זאלבע פופציג אין איין קליינע פעקטאָרי און זאלבע פופציג אין דיא אַנדערע; און היינט וועלען זיי זיין זאלבע הונדערט אין איין גרויסע פעקטאָרי.

זיי האָבען אָבער אלע נעבאך א טעות געהאט.

ווען פון דיא צוויי פעקטאָרים איז געוואָרען איינע, האט מען רפאל׳ען מיט נאָך זיבצעהן ארבייטער אָבגעזאָגט. פאר וואָס? זיינען דיא געשעפטען ביי מיסטער ארנאָלד׳ן עפּעס קלענער גע־וואָרען? א האָר אויך ניט! ער האָט אי אלע זיינע אייגענע קאָס־טימער אי אלע קאָסטימער פון זיין שכן. פאר וואָס זשע? מיס־טער ארנאָלד האָט אויסגערעכענט, אז ווען 72 ארבייטער וועלען ארבייטען אין איינעם, וועלען זיי קענען אויפטאָהן פונקט אזוי פיעל, וויא פיעל דיא הונדערט האָבען אויפגעטהאָן ארבייטענדיג בע־זונדער, צו פופציג אויף א פעקטאָרי. ערשטענס, קען מען אויף אזא פאבריק שוין געברויכען אזעלכע מאַשינען, וואָס פריהער האָט זיך ניט געלוינט; צווייטענס, וואָס מעהר מענשען, קען מען דיא ארבייט אלץ מעהר צוטיילען אויף פראָסטערע חלקים און יעדער וועט טהאָן גיכער, און עס וועט זיין שפּאָרעוודיגער. און דאס איז נאָך אויך ניט גאָר. דאָ, וואו מען האָט פריהער געפּאָדערט א גוטען בעל מלאכה, וועט איצט טויגען א קאַליקע. און דער סוף איז געווען, אז רפאל׳ען האָט מען געהייסען גיין, ווייל ער פלעגט אונטער צעהן צוועלף דאָלאר ניט ארבייטען, און אויף זיין פלאַטץ האָט מען איצט געקענט אוועקשטעלען א פינף־דאָלארדיגען אינגעל. מען האָט אויך אָבגעזאָגט איין בוכהאלטער מיט איין פאָרמען. איין בוכהאלטער איז גענוג פאר דיא גרויסע פאבריק אויך, און אנשטאָט פיער פאָרלייט, צו צוויי אויף א פאבריק, איז איצט אזוי וויא ביידע פאבריקען זיינען איינס, גענוג דריי.

רפאל גייט זוכען ארבייט. ער גייט אום איבער׳ן גאס און טראכט: איין פיש שלינגט אין ביזנעס איין דיא אַנדערע. פון א פּאָר קליינע ווערט איין גרויסע און א מאָל נאָך שלינגט איין

גרויסער לויתן איין אָ סך קליינע פישלאַך מיט אַ מאָל.... רידלי׳ס סטאָר, למשל; דער קעראָסין ביזנעס, דער צוקער ביזנעס.... דאָ זיינען אויך אַ מאָל געווען אַ סך ביזנעס־לייטעלעך.... זיי זיי־נען אָבער שוין איינגעשלונגען.....

אָבער וואָס וועט דאס ווערען דערפון? טאַקע עס איז שפּאָ־רעוודיגער, אָבער וואָס קומט ארויס דעם אָרימאַן דערפון? וואָס גרעסער דער געשעפט ווערט, אלץ מעהר ארבייטער פערלירען זייערע פּלעצער. פריהער האָבען ביי מיסטער ארנאָלד׳ען געארבייט פופציג מענשען און ביי דעם אַנדערען אויך פופציג. ווען מיסטער ארנאָלד האָט איהם איינגעשלונגען, האָבען 18 ארבייטער פערלאָרען אר־בייט. היינט וואו איז דער בוכהאַלטער און דער פאַרמען? זיי, דיא פעקטאָרים, ווערגען זיך מסתמא, ווען זיי שלינגען איין איינע דיא אַנדערע; זיי ווערגען זיך און ברעכען אוים עטליכע ארבייטער דערביי..... .

גראדע אין דיעזער מינוט האָט רפאל בעמערקט, וויא עס בויט זיך אַ 15־עטאַזשיגע געשעפטס־הויז אויף אַ גאַנצען בלאָק. נאָך מיט עטליכע מאָנאַטען צוריק, געדיינקט ער, זיינען אויף דעם בלאָק געשטאַנען עטליכע סטאָרס..

וואָס וועט דאָ ווערען? קלערט ער. אָט אזוי וועט מען זיך אלץ שלינגען און ארבייטער וועלען אלץ בלייבען אָהן ארבייט און שטאַרבען פון הונגער..... עס קומט אוים פונקט וויא מיט דיא מאַשינען, כ׳לעבען, פאלט רפאל׳ען אריין אין געדאנקען; און זיי־נע אויגען הויבען אָן צו בליסצען פון דעם שכל. דיא מאַשין פאַר־שפּאָרט דאָך ארבייט, דארף זיא דאָך גרינגער מאַכען דעם לע־בען — וויא איהם זיין קרוליצער פאַצעצע. צום סוף מאַכט זיא נאָך שווערער דעם ארבייטער׳ס געמיטה. אזוי איז אויך מיט דיא איינשלינגענעם. וואָס מעהר פאבריקען מען שלינגט איין, ווערט פון קליינע פאבריקען אלץ ווייניגער, אָבער אלץ גרעסערע; דיא גרעסערע זיינען שפּאָרעוודיגער און פיהרען דיא ארבייט קליגער, מיט ווייניגער פראצע; אָבער וואָס קומט ארויס דעם ארבייטער פון דעם? ער בלייבט אָהן ברויט! פיעלע בלייבען גאָר אָהן ארבייט, און אַנדערע מוזען ארבייטען פאר קלענערע ווידזשעס — מען דארף זייערע קונצען ניט.....

יע, דער גאנצער אונגליק איז אלץ, וואָס דער ארבייטער איז עפּעס וויא אַן איינגעבעטענער — וואָס ער האָט ניט, ניט דיא מאַשינען ניט דיא גרויסע פאבריקען.....

אַ שיר השירים פּאַצעצע צו אלע פּאַצעצעס — אי צו דיא מאַשינען, אי צו דיא איינשלינגענעסען — אַט דאס וואָלט גע־ראַטעוועט!.... אַז אַנשטאָט דיא קליינע געשעפטען וואָלטען וועד־רען גרויסע, — יעדער געשעפט אויף גאַנץ אמעריקאַ — מיט דיא בעסטע מאַשינען, און דיא ארבייטער וואָלטען געווען דיא שותפים איבער דעם און אליין געארבייט — אַט דאס וואָלט געווען אַ שיר השירים!.....

נארישקייטען אָבער... וואָס אין אַ סטאָליארסקע קאָפּ קען אריינפאלען! — קלעהרט זיך רפאל — דאס וואָלט דאָך הייסען, אַז קיין אָרימע לייט זאָלען ניט זיין אויף דער וועלט. און דאס קען דאָך ניט זיין. דיא וועלט קען מען דאָך ניט איבערמאַכען..... גאָט וויל מסתמא אַזוי, אַז דער בעל מלאכה זאָל אויסגעריסען ווערען... און ער פערקלעהרט זיך וועגען אַ בריעף, וואָס ער האָט בעקומען פון קרוליץ, פון אַ שוועסטער, און אַז ער האָט נאָך אלץ דעם בריעף ניט אוועקגעשיקט צו מאיער׳קען אין מיזורי.

אין אַ פּאָר מינוטען ארום שטעלט ער זיך אָפּ לעבען אַ קוזנע און פארקוקט זיך, וויא דער שמיעד מאַטערט זיך אָנצו־טהאָן אַ שינע אויף אַ ראָד פון אַ קאַרעטע, און וויא דער שוויים קאַפּעט ביי איהם און קאַפּעט. רפאל גייט זיך באַלד זיין וועג און אין עטליכע מינוטען ארום בעגעגענט ער אויף בראָדוויי אַ רייכע בליסצענדיגע קאַרעטע. דיא קאַרעטע שטעלט זיך אָפּ לעבען אַ גרויסע סטאָר. אַ לאַקיי עפענט אויף דיא טירעלע, פון איהר קומען ארויס אַ געפּוצטער שיינענדיגער הערר מיט אַ דאַמע און זיי גייען אריין אין סטאָר. רפאל פערקוקט זיך אויף דיא קאַרעטע, און ער דערמאָנט זיך אָן דעם שמיעד מיט דיא שוויים, וואָס האָט געקאַפּעט און געקאַפּעט פון זיין פּנים, און עס פאלט איהם אריין אין זינען: דער שמיעד גייט צו פוס און אין זיינע קאַרעטען, וואָס ער מאַכט ברעכענדיג זיך און גיסענדיג שוויים, פאָהרען ארום ווילד־פרעמדע, אַט דיא וואָס ברעכען זיך ניט און גיסען

קיין שוויים ניט... ווײן גיסען זיי, ניט קיין שוויים.... און דיא ווײן גופא איז אויך פרעמדע שוויים, רויטע בלוט איז דאס, ניט קיין רויטע ווײן.

רפאל גייט ווייטער.

דער געדאנקען מיט דיא קארטע פלאָנטערט איהם זיך אלץ אין קאָפּ. זיין אויג שטעלט זיך אָב אויף א שעהנע וואָהנונג אין א זייטיגע סטריט. — „דיא וואָס האָבען געבויט דיא הויז, וואוינען אין א צרה'דיגע טענעמענט", זאָגט זיין מוח. ער דערזעהט רייכע זייד־וואָרג אין א פענסטער „דער וואָס האָט דאס געוועבט האָט מסתמא קוים פּערקיל פאר דיא ווייב אויף א קלייד" — זיפצט זיין געדאנקען. און רפאל ווערט אין כעס אויף דער גאנצער וועלט, וואָס זיא איז אזוי אָהן יושר, אזוי נאַריש. גוואַלד, פאר וואָס זאָל מען טאַקע ניט איינפיהרען זיין שיר השירים? אָט דאן וואָלט געוועזען יושר אויף דער וועלט, וואָלט קיינער ניט מוזען האָרעווען פאר קיין פּוסט און פּאסניקעס.

נאָר אויף גאָט פרעגט מען קיין קשיות ניט. ניט מיר האָבען דיא וועלט געמאַכט, ניט מיר וועלען איהר איבערמאַכען....

8.

רפאל בעזיעגט אַ סאָלדאַט מיט אַ ביקס.

אַ געפאַנגענער אין אַ טורמע דאַרט דעם מוח, זוכענדיג מיטלען זיך ארויסצוכאַפּען אויף דער ווייסער וועלט. ער גיט זיך אַן עצה, קריעגט געצייג, גראָבט אַ טונעל אונטער דיא פּאָדלאָגע און פּויזעט ארויס. אָה! שוין אונטערן פרייען הימעל! פייגעלעך זינגען, דער בלויער הימעל איז פריינדליך. צווייגען מיט גרינע בלעטעלאך.... אַט, אָט איז ער פריי! ער גייט ווייטער, אַ צומישטער פון פרייד. דיא הארץ קלאַפּט פון אונגעדולד. אַט, אָט.... ער גייט, ער גייט. אָט באַלד.... פלוצלונג — אַ הויכע שטיינערנע וואַנט שטייט שטרענג און קאַלט און ריהרט זיך ניט פון אָרט. און פון אַ זייט — אַ סאָלדאַט מיט אַ ביקס אויפ'ן פּלייצע.... פארפאלען! דער געפאַנגענער בלייבט אָפּהענטיג. ער קוקט זיך ארום: קיין אָפענער ווינקעלע, קיין האָפנונג.... און דער סאָלדאַט טרעט ניט אָפּ. אַ קאַלטער שוויס גיט אַ גאָס איבער דעם געפאַנגענעם'ס פּנים. דיא בלוט שטעלט זיך אין איהם אָפּ, דיא פיס קענען קוים שטיין. פערפאלען! מיט דיא לעצטע כוחות קריעכט ער צוריק אריין אין זיין קעמעריל און פאלט אַנידער אויף זיין צוגעשמידטען באַנק אין אונמאַכט. אויף מאָרגען קריכט ער ווידער ארויס. דער סאָלדאַט און דיא וואַנט זיינען אַלץ דאָ. אויף איבערמאָרגען ווידער — און ווידער דאס זעלבע. ענדליך הערט ער אויף צו קריכען און בלייבט אין זיין שמאָלינקען חדר'ל. יעדער שטראַהל האָפנונג איז אויסגעלאָשען.

דעם געפאַנגענעם'ס נאָמען איז רפאל. וואָס מעהרער ער האָט געטראַכט, איז איהם דיא וועלט אַלץ מעהר געוואָרען וויא אַ טורמע. ער האָט געזוכט מיטלען וויא אזוי מען קען פון דיא געפענגנים ארויסגיין אויף אַ פרייע ווייסע וועלט. ער האָט גע-

פונען א וועג: „א שיר השירים פאצעצע“ — א פלאן, אז אלע ארבייטער זאלען מאכען בשותפות, אליין האבען דיא פאבריקען מיט דיא מאשינען; אלע פיהרען אויפ׳ן גרויסען שטייגער; יעדער געשעפט זאל זיין צוזאמען פאר דיא גאנצע לאנד; קיין שלינגענעם; קיין קריעהדרייכענעם פאר אן אויסגעפוצטען בעל הבית; קיינע בעל הבתים — ניין, אלע אי בעל הבתים, אי ארבייטער! דענסטמאל וואלט ניט געגאנגען צו פוס דער וואכ מאכט א קארעטע; און דער וואס מאכט גאר ניט וואלט אין קיין קארעטע ניט אומגעפאהרען. קיינער וואלט ניט מחויב געווען צו גיסען שווייס פאר איהם. דער וואס גיסט שווייס וואלט אליין געווען א שותף אין דעם געשעפט. אלע וואלטען געארבייט און אלע וואלטען געלעבט א פיינעם רוהיגען לעבען. אבער וויא קומט מען דערצו? ערשטענס, וואו נעהמען דיא ארבייטער אזוי פיעל מיליאנען, אזעלכע גרויסע פאבריקען מיט אזעלכע מאשינען פאר זיך בשותפות איינצוריכטען?... וויא א שטיינערנער מויער שטייט דיא קשיה פאר רפאל׳ען און פארשטעלט איהם דיא וועג צו דיא אמת׳ע ווייסע וועלט. צווייטענס, וויא קען מען דאס גאר קלעהרען פון אזא פלאן! דאס וואלט דאך הייסען דיא גאנצע וועלט איבערמאכען. ניט דער מענש האט איהר געמאכט, ניט ער קען איהר איבערמאכען. זינט זיא שטייט זיינען געווען ארימע און רייכע. איז דאך א סמן אז גאט וויל אזוי — היינט וואס העלפען דיא דבורים מיט דיא פלענער? — און רפאל׳ס אמונה שטייט מיט א ביקס און פארצאמט רפאל׳ס מוח דיא וו..ג.

צוואנציג מאל, אין פערשידענע צייטען, קעהרט זיך רפאל אום צו זיין פלאן, און יעדעס מאל בלייבט ער אפהענטיג פאר דיא וואנט מיט דעם סאלדאט און קעהרט זיך אום צוריק. סוף כל סוף גיט ער איין מאל פאר אלע מאל א מאך מיט׳ן האנד און הערט שוין אויף צו קלעהרען. אויף ד י א וועלט איז שוין ביי רפאל׳ען קיין האפנונג ניטא — א טורמע, אן אמת׳ע טורמע, אבער אנדערש קען שוין ניט זיין....

א פאר מאנאטען זיינען אוועק, און רפאל האט דעם סאלדאט מיט׳ן ביקס אוועקגעטריבען — גאר אומגעריכטער־הייט. עס איז אזוי געווען:

בנים׳קע איז געקומען צו גאסט. „וויא גייט דאס? אר־ בייטסטו?“ — „און דוא“? — „האסט עפעס בריעף פון קרוליץ“?... הקיצור המעשה, רפאל פרעגט ביי בנים׳קען: „וואס הערט זיך עפעס גלאט נייעס? — דוא לייענסט דאך פייפערס“. און בנים׳קע דער־ צעהלט, אז ער האט אקארשט געלייענט, אז מען דארט דעם מוח אויף אזא מאשין, מיט וועלכע מען זאל זיך קענען זעהן פון גאנץ וועלט — „למשל, ווען דוא זאלסט זיין דא, און איך אין לאנדאן, וועלען מיר זיך קענען זעהן אויפ׳ן טעלעגראף, פערשטעהסט“?

— ניט א י ך פערשטעה, ניט ד ו א פערשטעהסט, ניט מען קען פערשטעהן — ענטפערט רפאל — סיידען מענשען זאלען ווערען מלאכים... וויא הייסט דאס איך זאל דא זעהן אזש אין לאנדאן?! מילא הערען דורך א טעלעפאן — נא, דאס קען מען נאך אזוי צוריכטען, אז דורכ׳ן דראט זאל זיך הערען דער קול. דאס איז א קנאפער קונץ. אין קרוליץ פלעג איך נאך אינגעל־וויז ריידען מיט דיא אינגלעך איבער א לאנגען פאדים. אבער זעהן... וויא קען מען דאס זעהן, ווען עס איז פערשטעלט מיט שטעדט און מיט בערג און מיט מאלע וואס?...

בנים׳קע קוקט, קוקט און צולאכט זיך.

— אזוי? איך האב גאר ניט געוואוסט, רפאל, אז דוא ביסט אזא בריה. א נו, מאך אקארשט א טעלעפאן. קענסטו? אבער ניט, אז מען זאל זיך קענען צונויפריידען פון דיא קרוליצער שול ביז יוזיק דעם שוסטער׳ס שטוב. פרוף מאכען, אז מען זאל קענען הערען פון דאנען אין באסטאן.

— א, ס׳ארא חכם דוא ביסט! איך זאג דאך מעהר ניט, אז עס ליגט זיך מיר אויפ׳ן שכל, וויא אזוי מען קען הערען דורך א א דראט. דער ווארט, וואס קומט ארויס פון מויל, געהט איבערן פאדים צו דעם אנדערן ברעג. היינט, אז אהן א מאשינקע קען מען הערען אויף עטליכע איילען, קען מען דאך שוין וויא עס איז זיך געבען אן עצה מיט אזא מאשינקע דעם ווארט צו שטופען וייטער.

רפאל פערשטעהט ניט, אז זיין אייגען־געבאקענע ערקלעה־ רונג פון דעם טעלעפאן טויג נעבאך אויף כפרות. אבער בנים׳קע פערשטעהט אויך ניט. און הגם ער רעדט דאס ניט ארויס, וואונ־

דערט ער זיך אין זיך, וויא קומט א סטאָלארסקע קאָפּ צו אזא שכל. און פערוואונדערטערהייט און א ביסעל פערשעהמטערהייט זאָגט ער נור: „נו?“

— וואס נו? — רופט זיך אָפּ רפאל — וויא קען מען אבער זעהן א מענשען פאר טויזענד מייל? סיידען ער זאָל קומען צו פליהען איבער'ן דראָט, וויא דער וואָרט פליהט, — ווייס איך וואס!

בנים'קע איז אבער אויך קיין גראָבע קאָפּ ניט, און ער ענטפערט:

— באשר מיר פערשטעהען ניט, מיינען מיר, אז מען קען דאס ניט מאכען. אז מיר וואָלטען פערשטעהן, וואָלטען מיר דאָך אליין דאס געמאכט. אויף דערויף נעהמט מען דאָך א פּעטענט. דער וואס האט דיא גוטע קאָפּ אויסצוקלערען דיא מאשין, יענעם גיט מען א פּעטענט, און ער מאכט דיא געלד דאביי. און דער וואס ווייס ניט וויא דאס אויסצוקלערען, יענעם דוכט זיך, אז עס קען גאר ניט זיין, — ביז ער זעהט מיט זיינע אויגען אז עס איז פּאָרט אזוי.

— דאס איז אלץ גערעדט וועגען אלע אנדערע מאשינען — טענה'עט רפאל — אבער מאכען אז מען זאָל זיך קענען זעהן פון דאנען ביז לאָנדאָן, דאס איז ניט געווען און וועט ניט זיין, סיידען מען זאָל איבערמאכען דיא גאנצע טבע פון דעם אויבערשטען'ס וועלט.

— אזוי זאָגסטו? שמייכעלט בנים'קע. אבער אזעלכע חכמים זיינען אלע געווען איידער מען האט אויסגעקלערט דעם באהן מיט דעם טעלעגראף, מיט־מיט־מיט... דיא אלע אנדערע מאשינען. אז דוא וואָלסט געקענט לייענען, רפאל, וואָלסטו געוואוסט, אז דער וואס האט אויסגעקלערט דעם טעלעגראף, האט געהאט געהאקטע צרות איידער מען האט איהם געוואָלט אויסהערען. מען האט זיך פון איהם אויך פון אָנהויב אויסגעלאכט. מען האט איהם גערופען משוגענער, און מען האט אויך געזאָגט, אז דיא טבע קען מען ניט איבערמאכען, און אז דורך א דראָט צו שרייבען פאר עטליכע מייל ווייט וועט מען ניט קענען אזוי לאנג וויא דיא וועלט וועט זיין א וועלט. און וואס

איז געפֿען מיט קאָלאָמבוס׳ען? איהם האט מען אויף פריהער געהאלטען פאר א משוגענעם און קיינער האט פון זיין פלאַן אפילו ניט געוואָלט הערען.

בנים׳קע לאָזט זיך אריין אין אביסעל אפיקורסות און ער זאָגט ווייטער:

— אַז מען זאָגט א אידען, אַז מען האַלט ביי׳ן אויסקלערען אַזאַ און אַזאַ מאַשין, לאַכט ער זיך אויס, און האט נאר איין טענה, אַז דיא וועלט קען מען ניט איבערמאַכען, אַז קיין נסים זיינען זינט דער חורבן בית ניטאָ. וויא אָבער מען ווייזט אַזאַ אידען אַזאַ מאַשין און מען טיקעט איהם אין נאָז אריין, גיט ער זיך גלייך אַן עצה און זאָגט: „פטור נו, אין כל חדש תחת השמש“ — פערשטעהסט דאָך דעם טייטש דערפון, רפאל?

רפאל האט פערשטאַנען, און איז אנשוויגען געוואָרען. בנים׳קע האט געזעהן, אַז ער האט דאָ געוואונען דיא דעבאַטע, און זיינע אויגען האבען געשמייכעלט און אַזוי וויא געזאָגט: „א סטאָלער איז פאָרט א סטאָלער און אַן איידעלער מענש איז פאָרט אַן איידעלער מענש“.

רפאל איז בעזיעגט געווען. אָבער צו דיעזע מפלה זיינע האָט ער זיין באָבעס ירושה ניט צוגעלייגט. מיט איהר האט ער בעזיעגט דעם סאָלדאַט מיט׳ן ביקס.

בנים׳קעס ווערטער זיינען איהם „אין מאָגען אריין“, און, ווען אין א פאָר טעג ארום האט ער געהערט, אַז מען האט אויסגעקלערט א מאַשין, וואס זאָל זעצען אותיות צום דרוקען. אַזוי וויא א לעבעדיגער שריפטזעצער, האט ער זיך פערקלערט. בנים׳קע איז דאָך טאַקע גערעכט, אַז עס דוכט זיך מעהר ניט, אַז דיא וועלט קען מען ניט איבערמאַכען! אין אמת׳ן מאַכט מען דאָך איהר רק איבער, מען האַלט איהר אין איין איבערמאַכען. דער טאַטע פלעגט דערצעהלען, אַז ווען מען האָט צום ערשטען מאָל גענומען ריידען נכח דעם אייזענבאַהן — אַז א וואָגען וועט געהן אָהן פערד, האט מען זיך אין שטעדטעל אויסגעלאַכט. דערנאָך איז ביי דיא בעלי־העגלות פון דיא גלעכטערס געוואָרען טרערען. אָט האבען מיר וועגען, וואס פליהען — ניט נור זיי געהען — אָהן פערד; אָיז

רעדט מען זיך דורך א דראָט צונויף פון דאַנען ביז יוראָפּ; שטומע מאַשינען זעגען און האַקען, און הובלען, און פיילען און קלעפּען און מאַלען וואס זיי טהוען!

א נייער געדאַנקען גיט א בליטץ אין רפאל'ס מוח: וויא באַלד מען קען דיא וועלט אַזוי איבערמאַכען, אַז וועגען זאָלען פליהען אהן פערד, אַז מען זאָל קענען ריידען פון דאַנען אין יוראָפּ, אַז מען זאָל קענען איך וויים ניט וואָס טהאָן, היינט פאר וואָס זשע זאָל מען ניט קענען דיא וועלט אַזוי איבערמאַכען, אַז עס זאָל ניט זיין קיין אָרימע לייט, אַז אַלעמען זאָל זיך לעבען גליקליך?

וואס קומט ארויס פון דיא אַלע מאַשינען? ניט מעהר וויא צרות! וואס מעהר מאַשינען, אַלץ מעהר צרות — אַלץ מעהר אַר־בייטער אָהן ארבייט, און אַלץ וויי ניגער פערדיענסט פאר דיא וואָס האָבען שוין א שטיקעל דזשאָב. פארוואָס זאָל מען ניט קענען צו דיא אַלע מאַשינען צומאַכען קיין „שיר השירים" געצייג? מיט דעם וואָלט יעדע מאַשין דאָך טאַקי געווען א ברכה! דאַכט זיך אַזא „שיר השירים" איינצוריכטען דאַרף מען האבען וויי ניגער קאָפּ וויא אויף א טעלעגראַף מיט א טעלעפאָן, מיט דיא אַלע זיבען זאַכען...

קען דאס געמאָלט זיין, אַז מענשען, וואס האבען אַזעלכע טהייערע קעפּ, אַז זיי קענען אויסקלערען א טעלעגראַף אדער א פאָנאָגראַף, זאָלען ניט טויגען צו אַזא פּראָסטע זאַך, דאַכט זיך, ווי זיין „שיר השירים"? אַז ער, רפאל דער סטאָלער, האָט דאס גיקענט פערשטעהן, דאַרפען דאָך דיא גרויסע לייט געוויס דאס פערשטעהן און וויסען וויא דאס איינצופיהרען! א גליק האט איהם געטראָפּען— זיי האבען אויסגעטראַכט מאַשינען! — נסים ונפלאות! אַז פון דיא נסים קומט אבער ארויס ניט מעהר וויא גרויסע יסורים...

קען דאס זיין, אַז אַזעלכע גוטע קעפּ זאָלען ניט קענען אַזוי פיקסען אַלע מאַשינען זייערע מיט אַמאָל, אַז פון זיי זאָל טאַקע דער לעבען גרינגער ווערען ביי אַלעמען — מיט אַזא מין פּאַטשינקע, למשל, וויא זיין „שיר השירים פאַצעצע"? קען דאס זיין, אַז דער וואס קען מאַכען א נעה־מאַשין, למשל, זאָל ניט קענען צו איהר

צומאַכען א שרייפעלע, וואס איהר פעהלט? דיא היינטיגע וועלט מיט איהרע מאַשינען איז אויסגעצייכענט. עס איז אין גאַנצען אן אַנטיק א מאַשין. דיא מאַשין געהט אבער שלעכט, זיא קריצט און גרילט און רייסט און מאַכט אַן א חורבן. אלץ וואס מען דאַרף זיא זאָל ארבייטען גוט, איז א „שיר השירים" שרייפעל אין איהר אריינצושטעלען. היינט פארוואס זאָלען מענשען ניט קענען אויפ־טהאָן אזא קליינינגקייט, ווען זיי האבען געקענט איינסטראַיען דיא גאַנצע קונציגע מאַשין?

יע, איבערמאַכען דיא וועלט וואָלט מען שוין קענען. פאר דעם סאָלדאט מיט'ן ביקס האָט רפאל קיין מורא ניט. אָבער וואו נעהמט מען אזוי פיעל געלד דערצו? דיא וואַנט ארום זיין טורמע שטייט נאָך אלץ, הויך, דיק, שטאַרק וויא אַן אייזען.

9.

רפאל נעהמט איין א פעסטונג.

וואס ביי מיין רפאל'ן האט געדויערט חדשים פערנעהמט ביי מיר א קאפיטעל. צו וואס זיין מוח איז צוגעקומען נאך פיעלע וואכען קלערען און טראכטען — קלערען און טראכטען צו ביסלאך־וויז: א שטיקעלע געדאנקען היינט, א ברעקעלע אפשר אין עטליכע וואכען ארום — דאס נעהמט מיין פעדער צונויף אין איינעם, וויא א גראבלע גראבעלט צונויף צוזייטע, צושפרייטע קערענדלאך, און גרייט דאס פאה'ן לעזער צום טיש פיקס און פארטיג איינגעדארט, איינגעוויאנזעלט אין א פאאר טוץ שורות.

צום ביישפיעל: איין מאל איז איהם ארויפגעקומען אויפ'ן געדאנק, אז אפילו אמעריקא איז אויך ניט אלע מאל געוועז א רעפובליק. ער האט שוין געוואוסט, אז דעם 4טען דזשולאי, ווען דיא אמעריקאנער אינגלאך שיכען מיט פיסטאנעס און פייער־ווערק און צינדען אן בערג מיט אלערליי זאכען אין דיא גאסען, איז אן אנדיינקען אן דעם טאג, ווען דיא אמעריקאנער האבען זיך ערקלערט פריי פון דעם ענגלישען טראהן. דאס איז געוועזן העכער וויא הונדערט יאהר צוריק. און וויא איז געוועזן נאך פריהער? ווען מען וואלט דאמאלס געזאגט, אז מען וועט אמאל אויסקומען אהן דעם קעניג, אז מען וועט מאכען א רעפובליק — וואלט מען מסתמא אויך געזאגט, אז דיא וועלט קען מען ניט איבערמאכען! וויא קען מען דאס אויסקומען אהן א קיסר? וואלט מען געזאגט.

רפאל האט ווייטער געקלערט און געטראכט. און מיט דיא גאנצע אמעריקאנער ביזנעס וויא איז? איז הפנים דאס אלץ פריהער געוועזן? פארצייטען איז דא מסתמא געוועזן וויא אין א קליין שטעדטעל אין דוסלאנד: קליינע ווארשטאטלאך אהן מאשינען,

און קליינע בעל הבתים׳לאך, אָהן געלד, — אַט אזוי וויא ער, רפאל, איז געווען אין קרוליץ. און דאס אַלץ האט מען איבערגעמאַכט; אוי האט מען איבערגעמאַכט! אוי האט מען איבערגעמאַכט!

וויא דיא מעשה איז, וואס מעהר רפאל האט געטראַכט, איז איהם געוואָרען אַלץ דייטליכער, אַז דיא וועלט האלט זיך אין איבער־מאַכען, און אַז איהר אַזוי איבערצומאַכען, אַז עס זאַלען ניט זיין קיין אָרימע, אַז אַלעמען זאָל זיך לעבען וויא אין אַ גן־עדן התחתון, איז גאר ניט אונמעגליך. וואס מעהר ער האט געטראַכט, זיינען דיא מאַכערס פון דיא מאַשינען, דיא גוטע קעפּ, דיא קינצלער, אַלץ מעהר אויסגעקומען וויא משוגעים. זיי בויען אויף אַזא פיינעם רייכען פּאַלאַץ, האט ער זיך געקלערט, און ווייסען ניט אַזא נאַרריש־קייט וויא דיא טהירען צוצושלאָגען. דיא מאַשינען מיט דיא אַלע זיבען זאַכען קענען מאַכען אַ פּאַלאַץ פון דער וועלט. עס פעהלט מעהר ניט, אַז דיא טהירען זאָל מען צושלאָגען — אַז אַלץ זאָל זיין בשותפות. דאַן וואָלט געווען אַ מחיה צו לעבען אין פּאַלאַץ; אַזוי אָבער ווערט מען פערפראָרען, דיא צימערן זיינען פול מיט וואַסער, מען פוילט און מען קריינקט אין רעכטען מיטען פון אַזאַ שעהנע הויז. ניט אומזיסט זאָגט מען, אַז דער גרעסטער חכם איז אַמאָל אַ גרויסער נאַר. גוואַלט, ווען ער, רפאל, וואָלט דאס געקענט צו־קומען צו דיא גרויסע לייט און וואָלט זיי געקענט אנווייזען אויף זיין „שיר השירים“!...

נור אמת, עס איז נאָך אַ קשיא צו זיי וועלען דאס ווען. צו וואס דאַרפען זיי, אַז דער ארבייטער זאָל זיין דער בעל הבית? וואס פעהלט זיי, אַז זיי געהען אום מיט דיא הענט אין דיא באַ־קעס? ! ...

ער וואָלט כאָטש געקענט ריידען צו אַלע ארבייטער מיט אַמאָל — וואָלטען זיי גלייך זיך אנגעכאַפּט...

אבער וואס ווערט דאס זיי העלפען? וואו ווען זיי נעהמען אַזוי פיעל געלד — אַלץ דיא אַלטע קשיא. אַלץ דער זעלבער פעס־טער מויער שטעהט און פארצאַמט דיא וועג פון טורמע.

אַמאָל, שפּאַציערענדיג, איז רפאל אוועקגעגאַנגען צו דיא מאַשינעריי וואס פּאָמפּעט אָן וואַסער פאר גאַנץ שטאָדט ניו יאָרק.

דיא גרויסע דאמפף־מאשינען וויא עוג מלך הבשן מיט דיא הונ־דערטע שרייפלאך, מיט דיא גאנצע צוריכטונג האט איהם גאר פון דיא כלים ארויסגעבראכט.

אבער וואס איז דיא פעולה? — האט ער צו זיך געזאגט שפעטער א ווייל, קומענדיג אהיים — נאך א פוסט און פאסניק ווערט רייך פון פרעמדע שוויים. און דערביי האט ער זיך דער־מאנט אן דיא פיגורען פון דיא ארבייטער, וואס ער האט ביי דיא דאמפף־מאשינען געזעהן, וויא זיי זיינען איינגעריכט וויא דיא שווארץ־יאהרען און וויא זיי האלטען איין ווישען דעם שוויים. און פארוואס קענען דאס דיא בעלי הבתים פון דיא וואסער־פעק־טארי (אזוי האט רפאל אנגערופען דעם ארט פון וואנען עס געהט דיא וואסער פאר גאנץ שטאדט) אומגעהן מיט דיא הענד אין דיא קעשענעס און סייווען געלד פון פרעמדע שוויים? (דא האט זיך זיין מוח פארגעשטעלט, וויא דיא טראפענס שוויים, וואס דיא ארבייטער ווישען פון זיך, ווערען פערגליווערט און וויא עס ווערט פון דעם זילבערנע טאלערס) פארוואס? אלץ ווייל דיא ארבייטער האבען ניט דיא מאשינען! דיא בעלי הבתים זייערע האבען יע, און אט אזוי קענען זיי מיט זיי טהאן וואס זייערע טריפה'נע הער־צער געלוסטען.

דיא „וואסער פעקטארי" איז רפאל'ען געווען אזא ציקאוועס, אז ווענען ער האט בעגעגענט, האט ער גענומען דערצעהלען וועגען דעם. אזוי האט ער א מאל אנגעטראפען א בעקאנטען, וועלכער האט איהם געגעבען צו פערשטעהן, אז דיא „וואסער פעקטארי" בעלאנגט ניט צו קיין קאפיטאליסט, נאר צו דער שטאדט, צו קהל.

אזוי? אבי איך האב געמיינט, אז דאס איז א קאמפאניע. און אז דיא יענדלארדס קויפען דאס דיא וואסער ביי איהר!

דער נייעס איז רפאל'ן אריין טיעף אין זינען. עס האט זיך איהם פשוט דער מוח געעפענט. ער האט גראד אין דער פריה גע־זיפצעט, וואס דיא ארבייטער האבען ניט קיין געלד איינצופיהר־רען אלע פאבריקעס פאר זיך, בשותפות, און דער ענטפער, אז צו קהל געהערט דיא „וואסער פעקטארי" האט איהם א שיין גע־טהאן אין זיין מוח מיט א תירוץ אויף דיא דאזיגע קשיא.

פון אנפאנג האט ער נאָך דייטליך אליין ניט געזעהן וואס פיר א שייכות דאס האט איינס מיט דאס אנדערע. ער האט בלויז געפיהלט, אז אין דעם קהל ליעגט דער שליסעל צו זיין שווערע רעטענים, און פון יענסמאלט אָן האט ער ניט אויפגעהערט צו טראכטען וועגען דעם.

נאָך אין א פּאָאר וואָכען ארום איז איהם אויסגעקומען צו געהן פון ברוקלין נאָך ניו יאָרק אפּטאון. ער האט אין קעשענע געהאָט בלויז דריי סענט. דעם ברוקלינער בריק איז ער אריבער צו פוס און האט א סענט ניט בעצאָהלט. קומענדיג נאָך ניו יאָרק האט זיך איהם געוואָלט נעהמען דעם עלעווייטער: עס איז נאָך ווייט צו געהן און דיא פיס חלש'ען. ער גיט א טאַפּ אין קעשענע, אפשר וועט זיך אויסטאַפּען נאָך א פּאָאר סענט — עס איז אבער אָן עבירה דיא ארבייט.

ער געהט צו פוס. ער געהט און טראכט: דער בריק איז קהל'ס — דאס וויס ער; דער עלעווייטער בעלאנגט צו א מיליאָנערסקע פּריוואט־קאָמפּאניע — דאס וויס ער אויך. קהל לאָזט איהם געהן איבערן בריק אומזיסט, דיא קאָמפּאניע נעהמט 5 סענט. אמאָל פלעגט קהל פאר'ן אריבערגעהן איבער'ן בריק אויך נעהמען געלד, אָבער דיא געלד האָט קהל געדארפט בלויז צו דעקען דיא קאָסטען פון בויען דעם בריק. וויא דיא קאָסטען זיינען שוין געדעקט געוואָרען אזוי האט קהל גענומען לאָזען געהן איבערן בריק פראַנק און פריי. דאס האט רפאל שוין אויך געהערט. און דיא קאָמפּאַניע? — זיא האט גענומען פינף־סענטיגע און נעהמט פינף־סענטיגע. דיא פיס חלש'ן ביי רפאל'ן און ער וואָלט, דאכט זיך, דיא קאָמפּאניע צוריי־סען וויא א הערינג.

פארוואס זאָל קהל שוין אויך ניט בויען קיין עלעווייטער? פרעגט ער זיך אליין. ער דערמאָנט זיך אָן דיא „וואסער פעקטאָרי". וויבאַלד אז קהל קען צושטעלען וואסער פאר א גאַנצע שטאָדט פון איין גרויסע פאבריק, אז קהל קען בויען א בריק, טאָ פארוואס־ושע זאָל קהל ניט בויען קיין באַהנען? ער גיט ווייטער א קלעהר. און פארוואס שוין טאקי ניט מאַכען פעקארניעס פאר דער גאַנצער שטאָדט צוצושטעלען ברויט, קליידער־פעקטאָרים צו בעזאָרגען דעם עולם מיט קליידער? מיט וואס איז דאס ברויט און קליידער ערגער

פאר וואסער? א מענש דארף דאס אזוי וויא דאס. אזוי צאפּט דיא קאָמפּאניע אוים דיא בלוט... ניין, זיי צאַפּען צוויי מאָל; דעם אר־בייטער צאַפּען זיי אין פאבריק און דעם זעלבען ארבייטער צאַפּען זיי ווידער, ווען ער קומט קויפען דיא סחורה. אָט זעהט מען דאָך; דער עלעוויטער צאָהלט אזעלכע צרה'דיגע ווידזשעס דיא קאָנ־דוקטאָרען. און אז א קאָנדוקטאָר וויל פאָהרען איבער דעם עלעווי־טער, ניט ווען ער ארבייט, מוז ער אויך צאָהלען 5 סענט. איבערן בריק אבער לאָזט מען אלעמען אומזיסט, און דיא וועכטער פון בריק, האט רפאל געהערט, נעהמען העכער וויא צוואנציג טאלער א וואָך.

דאָ זיינען רפאל'ס געדאנקען איבערגעשלאָגען געוואָרען.

אין א פּאָאר טעג ארום האט זיין מוח זיך פארטראכט וויא קונציג דיא פּאָסטען זיינען צוגעריכט. אזוי פיעל מיליאָנען בריעף געהען אין טויזענדער טויזענדער פערשיעדענע ערטער — דער אהער, דער אהין, און יעדער בריעף קומט אָן אויפ'ן ריכטיגען פּלאַץ און אזוי גיך. היינט וויא וואָלוועל! פאר 2 סענט געהט א בריעף אוים גאַנץ אמעריקא און, אויב ער טרעפט ניט דעם מענשען, קומט ער צוריק אין האנד אריין. דאס איז געשעפט!.... יע, אָבער קהל איז דער בעל הבית איבער דעם דאָזיגען גרויסען געשעפט....

עס איז נאָך א נס כלעבען! אז ניט, וואָלט א סטעמפּ געקאָסט אפשר פינף סענט. דיא קאָמפּאניע וואָלט דאָך ניט מיינען קיין מצות. א קאָמפּאני מיינט ניט מעהר וויא פּראָפיט. קהל אָבער דארף ניט פערדיענען אָן דעם קאָסטימער... א שעהנע מעשה! ווער איז קהל? אלע קאסטימער אין איינעם — אָט דאס איז קהל! קהל איז דער בעל הבית איבער דיא פּאָסט, און קהל שיקט דיא בריעף; היינט וויא קען דאס פערדיענען קהל אָן קהל — אָן זיך אליין? יע, היינט נעהמען דיא בריעף־טרעגער פיינע ווידזשעס — ביי צוואנציג דאלאר פאר 8 שטונדען ארבייט! עס וואָלט געווען אין דיא הענד פון א קאָמפּאניע, וואָלטען דיא טרעגער בעקומען אפשר פיער אדער פינף דאלאר א וואָך... נור אמת, ווער זיינען דיא טרע־גער — ניט קהל, וואָס? אָט דאס איז א געשעפט! דער בעל הבית איז קהל, דיא ארבייטער קהל און דיא קאסטימער אויך קהל — אלץ

קהל און דער געשעפט איינער אויף גאנץ אמעריקא — ניט קיין רייסעריי, ניט קיין איינשלינגענעס. אט אזוי האט מען בעדארפט איינסטראיען אלע געשעפטען. אלע פאבריקען, אלע קראמען, אלע באהנען, אלע טעלעגראפען, אלץ זאל זיין פאר גאנץ אמעריקא און זאל געהערען צו קהל, און קהל זאל אליין ארבייטען דערביי און אליין זיין דיא קאסטימער. בלייבט דאך אבער דיא קשיא — וואו נעהמט קהל אזוי פיעל געלד?

איין מאל האט זיך רפאל פארטראכט וועגען דיא גרויסע, ריעזיגע קעסלען פון דיא גאז־קאמפאניעס. וויא אזוי מאכט מען גאז־בעלייכטונג? וויא אזוי קומט דאס אריין אין דעם קעסעל און דערנאך פון דעם קעסעל דורך רורעס און רורקעס אונטער דער ערד איבערן גאנצען שטאדט אין דיא טויזענדער הייזער אריין?

ער האט אבער באלד זיך פערגעסען אן דער פראגע וויא אזוי דאס אלץ איז צוגעריכט און האט זיך פארטיעפט אין א פראגע, וועלכע האט איהם אינטערעסירט פיעל מעהר וויא דאס. דיא גאז געהט פון גרויסע קעסלען דורך רורעס און רורקעס דורך דער ערד אין דיא אלע הייזער פון שטאדט. דאס איז דאך פונקט וויא דיא וואסער, כלעבען! נו, איז דאס אויך א קהל'שער ביזנעס, וויא דיא וואסער?

ניין! ער וויים גאנץ גוט, אז דיא געז (גאז) בעלאנגט צו א פריוואט קאמפאניע, וועלכע שינדט דיא הויט ביי יעדען קאסטי־מער...

דעם אטהעם פערכאפט אזש ביי רפאל'ן פון א קשיא, וועלכע פאלט איהם אריין אין קאפ: סטייטש, עס איז דאך כמעט דיא זעלבע זאך! דאס געהט איבערן גאנצען שטאדט דורך רורעס אונ־טער דער ערד, און דאס געהט איבער'ן גאנצען שטאדט דורך רורעס אונטער דער ערד; אהן דעם קען קיינער ניט אויסקומען און אהן דעם קען קיינער ניט אויסקומען, — מעהר ניט וואס דאס איז צום טרינקען און דאס — צו בעלייכטען; וואס איז דיא נפקה מינא? אבי מען דארף דאס נויטיג האבען. היינט פארוואס האלט דיא וואסער קהל, און דיא געז ליעגט אין דיא הענט פון פריוואט־מענ־

שען, פון בלוט־צאפּפערס? וואו איז דער יושר? וואו איז דער שכל? גוואלט, וואו איז דער יושר?...

רפאל האט פּראַסט געציטערט פון א געמישטען צאָרן און שפּאָט, פון א צופּענדען, ברענענדען געפיהל פון אונרעכט און דומהיים.

און וויעדער שרייען זיין מח און זיין הארץ אוים: די גאז־פעקטאָרים האבען בעדארפט זיין קהל'שע; די קליידער־פאבריקען קהל'שע, די באהנען קהל'שע, די אייזען־פאבריקען די צוקער־פאבריקען — אלץ, אלץ, אלץ האט בעדארפט זיין קהל'שע!...

און וויעדער שטעלט זיך איהם אין וועג די פראגע: וואו וואלט דאס קהל נעהמען אזוי פיעל געלד אויף אלץ?

אבער עפּעס פיהלט ער, אז דיזע פראגע איז שוין ניט אזא „הארבע קשיא“ וויא בשעת ער פלעגט זיך פרעגען: „וואו וואלטען די ארבייטער גענומען געלד — אויף אלץ אליין איינצוסטראָיען? פון אנפאנג האט ער נאך אליין ניט פערשטאַנען פאר וואס עס איז א גרויסע נפקה מינא צווישען „אלע ארבייטער“ און „קהל“. אבער ביסלעכווייז איז דאס איהם קלאָהר געוואָרען.

אויף דערויף איז דאך דאס קהל! — זאָגט ער צו זיך אליין— ניט אומזיסט זאָגט מען א ווערטעל, אז „קיין ארים קהל איז ניטאָ“. אָט האט דאך קהל די וואסער־פעקטאָרים, און די פּאָסט־אָפיסעס און די סקוהלס, און מאַלע וואס! אה, ביי קהל איז קיין „ניטאָ“ ניטאָ. אָט ארבייטער זיינען קבצנים...

נור אמת, ווען אלץ וואָלט בעלאַנגט צו קהל וואָלט דאך יעדער מענש געווען אן ארבייטער. יע, אבער א בעל הבית אויך!... אי אן ארבייטער אי א בעל הבית...

און רפאל שפּרינגט אזש פאר בעגייסטערונג פון דעם זיעג וואָס ער האָט געהאט: א פעסטונג איינגענומען, א וואנט דורכגע־בראָכען, — די וואנט, וואס האט איהם פארצאמט די וועג פון דער טורמע...

10.

רפאל גיט אַן אַדוואָקאַט האַנד־געלד.

רפאל האט ניט גערוהט. וויא א הוהן וואס דארף לייגען אן איי האט ער זיך ארומגעטראָגען מיט זיין פּלאַן. שטונדען־ווייז פלעגט ער ביינאַכט אפליגען אין בעט מיט אָפענע אויגען, אלץ קלערענדיג, טראַכטענדיג. ביי'ן עסען פלעגט ער אָפט זיך אבשטעלען מיט א ביסען אין מויל און זיצען און קוקען אויפ'ן וואַנט; געהענדיג אהיים, פלעגט ער אַמאָל פערקריכען עטליכע איבעריגע גאַסען; אין פעקטאָרי האט ער שוין אמאָל צעהן שיער א פּאָאר פינגער זיך ניט אָבגעשניטען ביי דעם מאַשין, וויא מאיר'קע, — אלץ צוליעב דעם פּלאַן, וואָס איז איהם פון זינען ניט ארויס, און וואָס ווייטער ער האָט גע־טראכט, האָט ער אלץ ווייניגער געדולד געהאַט צו דער וועלט. וואָס פאר א נאַראָנים! — פלעגט ער אין זיין הארצען אָפט אויסשרייען — א וועלט מיט נאַראָנים! מען האט דאָך געקענט אַזוי גליקליך זיין, עס וואָלט דאָך געקענט זיין אַ וועלט פון לויטער גבירים....

אזאַ קלייניגקייט פערשטעהט מען ניט... און אַזעלכע חכמים, אַזעלכע קונציגע זאַכען, אַזאַ בריה'שקייט בעווייזט מען! טעלעגראַפען איבער דעם גרויסען ים, אייזענבאַהנען איבער דער גאַנצער וועלט, און אַזאַ גרינגע זאַך, דאַכט זיך — א קינד האט דאס געקענט פערשטעהן — און דאָך פערשטעהט קיינער ניט, און דיא נאַראָנים ארבייטען פאר פרעמדע און ווערען אויסגעריסען, און מען רייסט זיך און מען בייסט זיך, און אפילו דער גביר האט אויך קיין הנאה ניט פון לעבען: קנאה, שנאה, אין א לעפעל וואַסער וואָלט איינער דעם אַנדערן דערטרונקען...

ווען רפאל פלעגט זיך טרעפען מיט א בילד פון אונגעוועהנ־ליכע עלענד — אן ארבייטער פאמיליע אויפ'ן גאס, ארויסגעווארפען פון ד'ער דירה, אדער אן אלטען קראנקען בעטלער, — פלעגט איהם צוערשט פערקוועטשען דאס הארץ און גלייך נאך דעם פלעגט ער ווערען אין כעס אויף דיא גאנצע וועלט. און אפט פלעגט ער דערביי פשוט צוזאמענדריקען דיא פויסט און פערקריצען דיא ציין — גוואלט, ס'ארא פלעקער! ס'ארא וועלט מיט גולמים!...

וויא קומט מען אבער צו מיט זיין פלאן צו דער גאנצער וועלט? אן קהל ווענדעט זיך אלץ. אז קהל וואלט איהם אויסגעהערט, וואלט מען אלץ איינגעפיהרט אין איינע עטליכע חדשים... וויא קומט מען אבער צו צו קהל?

וויא אזוי קהל וואלט איינגעפיהרט דיא פאבריקען מיט אלע געשעפטען נאך זיין פלאן נאך — וואו קהל וואלט פארט נעהמען אזוי פיעל געלד, דאס איז רפאל'ן אפילו אין זינען ניט אריינגעפאַ־לען זיך צו פרעגען. קהל קען אלץ טהאן, פאר קהל איז קיין זאך ניט אונמעגליך — און א סוף!... וויא ליעב רפאל האט ניט געהאט אלץ איבערצוקלעהרען, וואס פאר א גרויסער בעלן ער איז ניט גע־ווען אויף אלץ צו פרעגען קשיות — דער ווארט „קהל" האט עפעס אזוי וויא פער'כשוף'ט זיין מוח און קיינע קשיות האבען שוין קיין שליטה ניט געהאט צו איהם.

הקצור — ווען קהל זאל נאר דערהערען זיין פלאן, וועט קהל שוין גלייך כאפען און טהאן אלץ וואס מען דארף.

וויא קומט מען צו צו קהל?

רפאל האט געהערט, אז דער פארמען פון זיין שאפ האט אויסגעקלערט עפעס א נייעם מין צוזאמענגעלייגטע בעט, און האט אויף דעם ארויסגענומען א פעטענט אין וואשינגטאן. רפאל האט שוין לאנג געוואוסט פון פעטענטס. עס איז איהם אבער קיין מאל אין זינען ניט געלעגען. דיזען מאל אבער איז דאס איהם אריין אין מוח. סטייטש, א פעטענט! א פעטענט נעהמט מען ארויס אין וואשינגטאן — ביי קהל. יעדער, וואס קלערט עפעס אויס א נייעס, ווענדעט זיך מיט דעם צו קהל. היינט א פשיטה שוין ער מיט זיין

נייעס ! ... ווּעמען וועט קהל נאָך אַזוי אויפכאַפּען וויא איהם מיט זיין נייעס — דאס איז דאָך פאַר קהל א גליק, טאַקי אַן אמת'ער גליק !

וויא קומט מען אבער צו צו קהל נאָך א פּעטענט ? דורך א לאָיער ! און דער פּרעזידענט פון רפאל'ס לאָדזש נאַראַיעט איהם א לאָיער.

דער לאָיער איז געווען פון דעם מין, וואס איהר קענט בלויז געפינען אויפ'ן גאס לעבען א פּאָליציי־געריכט. דאָרטען איז דאס רוב זייער קאַנטאָר אויך. ווארים אַלע זייערע קליענטען שארען זיי צו דיא פּאָליסלייט גופא. ווען א פּאָליסמאַן, למשל, טשעפּעט זיך צו צו א פּעדלער און שלעפּט איהם אין געריכט, רעקאָמענדירט דער פּאָליסמאַן אליין זיין ארעסטאַנט צו זיין לאָיער ; און דער פּאָליס־מאַן ווערט פון א מקטרג גאר א מלאך מליץ און דער לאָיער איז אַזאַ בריה, אז ער געווינט אימער דעם „פּראָצעס",ביידע מאַכען א פּאָר דאָלאַר פון דעם עסק, און דער ארעסטאַנט איז פריי, און אלע דריי זיינען צופרידען. אַזוי ווי אויף אַזאַ מין קונציגע יוריספּרודענץ איז קיין פּראָפעסאָר ניט קיין בריה, שטאַמען דיא לאָיערס פון דעם דאָזיגען מין ניט פון קיין אוניווערסיטעט. זייער שטודיום מאַכען זיי דורך ביי דיא „באַר"*) פון א פּאָליטישען'ס שיינק און און ווערן דאַן צוגעלאָזען צו די „באַר" פון פּאָליציי־געריכט. די ביי־דע־ערליי באַרס געפינען זיך דאס רוב איינע געגען דיא אַנדערע—עס זאָל לייכטער זיין פאר דיא סטודענטען צו פארבינדען טהעאָריע מיט פּראַקטיקע — אַזוי וויא צו א מעדיצין ־ שוהלע איז צוגע־מאַכט א האָספּיטאַל, למשל.

הקצור, רפאל האָט בשתיקה פון דער ווייב אָבגעריסען פון זיינע פארדיענסטען, געשפּאָרט פון זיינע הוצאות, האָט זיך ניט פארגונען צו געהן אין באָד, צו קויפען אַן עליה, צו נעהמען א

*) „באַר" הייסט אויף ענגליש אַן אָבצאַהמונג ; עס גייט אי אויף דיא סטאָיקע פון אַ שיינק אי אויף דעם אָרט וואו אַדוואָקאַטען שטעהען און טענה'ען פאר'ן געריכט. „צוגעלאָזען ווערען צו דער באַר" הייסט אַנערקענט ווערען אלס אדוואָקאַט.

„הער קאט“, האָט וויא עס איז צונויפגעקליבען צעהן דאָלאר און איז מיט דעם פרעזידענט פון זיין לאָדזש, אוועק צום לאָיער פון עסעקס סטריט, לעבען פּאָליציי געריכט.

דעם פרעזידענט האָט ער געזאָגט א ליגען, אז ער דארף דעם לאָיער אָנפרעגען וועגען א גוטען פריינד וואָס א מיידעל וויל „אויפנעהמען“ פאר „בריטש אָוו פּראָמיס“.

הקיצור מען איז אריין אין שיינק, געמאכט א שנאפּס אויף רפאל׳ס חשבון; דער לאָיער האָט דעם פרעזידענט מיט א וואונק משלח געווען און האָט מיט רפאל׳ען זיך געזעצט אין א ווינקעלע ביי א טישעל.

דער לאָיער האָט גערעדט ניויאָרקער „קאַלוואַריער דייטש“ מיט יענקישע „ר“ען. רפאל האָט זיך דעריבער פאר איהם ווייניג געשעהמט און האָט אָנגעפאנגען.

— איך וויל קיינער זאָל ניט וויסען, מיסטער לאָיער.

— דהאט׳ס אָלל־רייט! — האָט דער מיסטער לאָיער א קריי געטאָן פארבייסענדיג מיט א כזית טשואינג טאבעקאָ.

איך האָב מיסטער ליוויי׳ן געזאָגט, אז איך האָב צו ריידען מיט אייך וועגען א לאנדסמאן, וואָס א מיידעל וויל אויפנעהמען.

דער לאָיער האָט אָנגעשטעלט א פּאָר קיילעכדיגע אויגען, און האָט אזא פילאָזאָפישען קיי געגעבען זיין טאבאק, אז זיין מויל איז אויך געוואָרען קיילעכדיג — וויא א 10־סענטיגער, און צוזאמען איז פון זיינע אויגען און מויל בעת מעשה געוואָרען וויא די דריי קוילען וואָס היינגען איבער אן אמעריקאנער לאָמבארד.

— אין אמת׳ען וויל איך גאָר ארויסנעהמען א פּעטענט.

דער מיסטער לאָיער האָט א קלעהר געטהאָן, וויא ביי רפאל׳ען אוועקצוגנב׳ענען דעם פּעטענט.

— וואָס פאר א פּעטענט? — האָט ער געפרעגט, אויסשפּיי־ענדיג דעם פראגע צייכען אויפ׳ן פלאָר מיט טשואינג טאבעקאָ זאפט.

דאַ האָט רפאל זיך אוועקגעלאָזען אין דיא ווייטע דרכים און האָט גענומען איהם בעווייזען וויא שלעכט און וויא נאַריש דיא וועלט פיהרט זיך. ער האָט גע'טענה'ט, אז דיא ארבייטער זיינען געצוואונגען צו רייסען קריעה פאר פוסט־און־פּאַסניקעס, בלויז ווייל זיי האָבען ניט קיין פאבריקען מיט מאשינען מיט מאטעריא־לען; אז אלעמען לעבט זיך שלעכט — אפילו דעם רייכען אויך — ווייל מען רייסט זיך נור און מען בייסט זיך; אז ער, רפאל, האָט א פּלאַן דיא וועלט גליקליך צו מאַכען: עס זאָלען ניט זיין ניט קיין אָרימע, ניט קיין ליידיג־גייער, וואָס באָדען זיך אין וואוילטאָג אויף דעם ארבייטער'ס חשבון.

— זאָל קהל אלע פאבריקען אליין האלטען, — אלע פאבריקען מיט אלע קראָמען, מיט, מיט אלע געשעפטען! האָט זיך רפאל צוקאָכט.

דער לאָיער האָט ביי זיך אין מוח שוין לאנג רפאל'ען מכבד געוועזען מיט א „דעם פול". און האָט זיך שוין לאנג פארקלעהרט וועגען וויכטיגערע זאכען, און ביי דיא דאָזיגע ווערטער רפאל'ס האָט ער שוין אין געדאנקען געהאלטען ביי דעם וועט, וואָס ער האָט נעכטען פארלאָרען ביי דיא רייסעס, און האָט דיא צרות פערביסען מיט א נייעם כזית טאבאק.

על כל פנים, רפאל האָט גע'טענה'ט; דער לאָיער האָט מיט'ן מוח געוועט און געוועט, און מיט'ן מויל געקייט און גע־קייט. פון רפאל'ס טענות האָט ער בלויז געהערט עטליכע הונ־דערט ווערטער פון אָנהויב. עס איז אָבער גענוג געוועזען. ניט אומ־זיסט איז ער דאָך א געשטודירטער.

ווען רפאל האָט געענדיגט און האָט אויסגעשטעלט א פּאָר בּליסצעדיגע אויגען, ערוואַרטענדיג אז דער לאָיער וועט נאָר ארויס פון דיא כלים פון זיין פּלאַן, האָט יענער א שפּיי געטהאָן מיט גע־לע, גרויס וויא א גילדערנער צעהן־דאָלאר שטיק, און האָט גע־זאָגט:

— אָלל־רייט, אין דריי טעג האָט איהר אַ פּעטענט פון וואַשינגטאָן. צוליעב מיסטער ליוויי וועל איך טשאַרדזשען ניט מעהר וויא פינף און צוואַנציג דאָלאַר.

רפאל האָט אָבגעלעבט, און איז גלייך וויא אַ טויטער גע־בליבען, וואָס ער האָט בלויז צעהן דאָלאַר. עס האָט אָבער ניט אויסגעמאַכט. אויף דערויף איז דאָך דער לאָיער געווען פון דיא רחמנים בני רחמנים. ער האָט „דערוויילע" צוגענומען דיא צעהן און האָט רפאל'ען געזאָגט אַז עס וועט שוין זיין „אָלל־רייט", — ער דאַרף בלויז דיא איבעריגע פופצעהן ברענגען וואָס גיכער, ווייל צוואַנציג דאָלאַר דאַרף איהם אַליין קאָסטען.

.11

רפאל בעט דאָס וואָרט.

רפאל האָט פון זיך געשפּאָרט, דיא הויט געריסען, זיך פאַרפלאָנטערט אין א נעץ פון ליגענס פאר דיא ווייב, זיך געקריעגט און געשאָלטען מיט איהר, בשתיקה אוועקגעשלעפּט אין פּאָן שאַפּ א פּאָר זאכען פון שטוב און — געטראָגען צום לאָיער. פון דיא דריי טעג איז געוואָרען דריי מאָנאטען, פון דיא פינף און צוואַנציג דאָלאר — העכער וויא אכציג, און פון פּעטענט נאָך קיין סמן ניט. עס איז אָבער געקומען דער סוף, רפאל האָט פארלאָרען זיין פּלאַץ; עס איז ניט געווען פון וואָס צו שפּאָרען, — וואָס צו טראָגען דעם לאָיער. דעם לאָיער האָט געפעהלט נאָך איינע צעהן דאָלאר אין סיטי האָלל צו בעצאָהלען, אזוי האָט דער לאָיער געזאָגט. — וואָס פאר א סמיכות הפּרשה א פּעטענט האָט מיט'ן כיטי האָלל*) איז אַן אַנדער קשיה — אבי אָהן דיא צעהן דאָלאר קען רפאל ניט האָבען זיין פּעטענט, כּאָטש צוריים זיך. און רפאל האָט זיך טאַקע שיער צוריסען, און קיין פּעטענט איז אלץ ניט געווען. דער לאָיער האָט אָבער געהאַט געדולד צו וואַרטען, — און אזוי איז רפאל צו איהם גענאַנגען און גענאַנגען. אלץ האָט דאָך אָבער א שיעור; האָט דעם לאָיער'ס געדולד אויך זיך מיושב געווען און גענומען א שיעור; און דער לאָיער האָט איין פריהמאָרגען גענומען רפאל'ען און איהם ארויסגעשטופּט פון שיינק אַנטקעגען דיא קאָורט הויז.

---

*) פּעטענטס ווערען ארויסגענומען ביי דער רעגיערונג פון'ם גאנצען לאַנד, אין וואַשינגטאָן.

רפאל האָט זיך צואוויינט וויא א קליין קינד, דערנאָך איז ער געוואָרען אזוי מלא רציחה, אז ער האָט שוין געוואָלט לויפען צו אן אנדער לאָיער זיך משפט'ען מיט דעם ערשטען. ווען ער וואָלט געהאט א פינף־דאָלארדיגע, וואָלט ער אפשר דאס אזוי ארייגעבראָקט. אָבער אזוי וויא גאָט שמייסט ניט מיט צוויי בייטשען, האָט רפאל אפילו קיין פינף סענט אויך ניט געהאַט.

און אזוי איז דאס געבליבען.

אין שטוב איז געוואָרען א גיהנם. רפאל פלעגט אָפט מוזען אנטלויפען פון שרה גיטעל'ס קללות. וואוהין דיא עטליבע דאָלאַר זיינען ביי איהם אוועק, האָט זיא קלאָהר ניט געוואוסט. ער האָט איהר שוין אפילו יע אויסגעזאָגט, אז ער האָט אויסגעקלעהרט א מאשין און אז זיי וועלען רייך ווערען; אָבער אזוי וויא רייך זיינען זיי אַלץ ניט געוואָרען און קיין ארבייט איז אויך ניט געווען, איז געשהען גרויסע צרות.

— גאָט וויים וואו ער האָט פארהולטעוועט מיינע שווער פארהאָרעוועטע פאַר דאָלאַר — פלעגט זי זיך אָפט צו מענה־לשון'ען — דער שווארץ יאָהר וויים וואָס פאר א ליובאָווניצע דוא האָסט ערגעץ־וואו. א בראנד, א פינסטערע היץ־קריינק, א א א געשוואָלענע חלי רע וואָלט נעהמען דיר מיט דיין געשטופעלטע פערזעהענים אין איינעם, וואָלט איך אזוי ניט פערשווארצט געוואָרען אויף דער וועלט.

פון וואנען שרה גיטעל האָט געוואוסט, אז רפאל'ס ליובאָווניצע איז געווען א געשטופעלטע, איז קיין קשיה ניט. ווען זיא פלעגט זיך צולאָזען מיט איהר צונג, פלעגט אויף איהר ארויף א מין רוח נבואה, און זיא האָט טאקע אזוי וויא פאר איהרע אויגען געזעהען א געשטופעלטע ליובאָווניצע.

— ער שווייגט גאָר! שווייגען זאָלסטו שוין אויפ'ן טהרה ברעט, כ'לעבען.....

און דאָ פלעגט דער שטורעם, נאָך דיא פאָר מינוטען שטילעם וועטער, זיך צובושעווען מיט דאָפעלטע האסט און עס פלעגט זיין אן עק וועלט, ביז רפאל פלעגט זיך ראטעווען פון דעם שרעק־

ליכען געוויטער מיט דעם וואָס ער פלעגט ארויסלויפען פון שטוב מיט דיא הענד פארמאַכענדיג דיא אויערען.

ווען ער איז איין מאָל אזוי ארויסגעלאָפען און האָט זיך שוין ביי אַ האַלבע שעה ארומגעשלעפט איבער דיא גאסען, האָט מען איהם ביי אַ קאָרנער דערלאנגט אַ אידישען הענד־בילל. רפאל האָט צוגענומען און האָט געלייענט.

ארבייטער! ארבייטער!

ווילט איהר וויסען

פאר וואָס אייך איז אַזוי שלעכט,

וויא אייער לאגע צו פערבעסערען און וויא

דיא וועלט צו מאַכען פאר אַ גן עדן התחתון?

קומט ....

ווייטער איז געשטאַנען וואו און ווען מען זאָל קומען, און דער נאָמען פון דעם רעדנער.

איהר קענט שוין אליין זיך פאָרשטעלען, וואָס רפאל האָט געפיהלט איבערלעזענדיג דעם הענד־בילל. מיט אַ פלאמענדען פנים, מיט אַ האַסטיג שלאָגענדע הארץ, האָט ער איהם איבערגעלייענט אַ מאָל צעהן, ער האָט פארגעסען אָן שרה גיטל'ען מיט איהרע קללות מיט דעם אָנבייסען, וואָס ער האָט געלאָזט ניט אָנגעהויבען. זיין גאַנצע נשמה און זיין גאַנצער גוף, דאַכט זיך, זיינען אריין אין דיא גרויסע ווערטער פון דעם הענד־בילל.

דער מיטינג וועט אָבער זיין ערשט שבת־צו־נאַכט און דאָ איז נאָך ערשט דאָנערשטאַג. רפאל וואָלט, דאַכט זיך, צעהן יאָהר פון זיין לעבען געשאָנקען מען זאָל דיא פאָר טעג פון דער וועלט צונעהמען. אַזוי וויא אַ גרויסער שטיין, וואָס פארצאַמט אַ דורשטי־גען דיא וועג צו אַ ברונען מיט פרישע וואסער, האָבען איהם דיא פאָר טעג אויסגעוויזען. ער וואָלט איך וויים ניט וואָס געטהאָן דעם שטיין אוועקצוקייקלען.

ער האָט געציילט דיא שטונדען. שבת איז ער אויפגעשטאַנען פריהער וויא געוועהנליך, און ווען ער האָט אויפגעעפענט דיא אויגען, איז זיין ערשטער געדאַנק געווען: שוין שבת.... היינט ביי נאַכט.... אַ גאַנצען טאָג האָט ער געהאַלטען אין איין קוקען

אויפ׳ן זייגער, איז עפּעס געוואָרען זעהר גוט צו זיין שרה גיטל׳ען און האָט איהר געהאָלפען אין שטוב נאָך איידער זיא האָט געבעטען.

און זיין מוח האָט געארבייט אָהן אַ שיעור. ווער זיינען דאָס דיא וואָס מאַכען דעם מיטינג? וואָס פאַר אַן עצה האָבען זיי צו מאַכען דיא וועלט פאַר אַ גן עדן? האָבען זיי אויך אַזאַ פּלאַן וויא ער? אָדער, אַ קשיה אויף אַ מעשה, טאָמער מיינט מען דאָ גאָר געלד אויסצונאַרען?.... (דער לאָיער האָט איהם אַזוי אָנגעלערענט, אַז ביי יעדע זאַך פלעגט איהם ארויפקומען אויפ׳ן זינען אָט דיא דאָזיגע קשיה); נאָר ניט איהם, רפאל׳ען, וועט מען שוין איצט בעשווינדלען... און טאָמער איז דאָס טאַקע ראַיעל, — וועט ער זיך אויסריידען זיין הארץ, וועלען אַלע צו איהם צושטיין, און מען וועט איהם העלפען צוקומען אין וואַשינגטאָן נאָך אַ פּעטענט......*)

דער מיטינג איז געווען אַנאָנסירט אויף אַכט אוהר. אָבער זיעבען אוהר איז שוין רפאל אומגעגאַנגען איבער׳ן סייד וואָק הין און צוריק לעבען דעם האָלל.

הקצור, ער איז שוין אינעווייניג. אין דעם זאַל איז געווען אַ פּלאַטפּאָרמע, בעצויגען מיט קאַרפּעט. אין אַ ווינקעל איז געשטאַנען אַן ארון קודש, וואָרים אויף שבת אין דער פריה איז דער זעלבער צימער געווען פאַרדונגען צו דיא עמיגראַנטען פון אַ געוויסע ליטווישע שטאָדט אויף אַ שוהל. אויף דיא ווענט זיינען געהאַנגען שעהן אויסגעשריבענע קאָפּיעס פון דיא טשאַרטערס פון

*) ווען היינטיגע צייטען וואָלט רפאל געקומען פון רוסלאַנד, וואָלט ער, נאַטירליך, שוין געוואוסט נאָך פון דער היים, וואָס אַזעלכע מיטינגען בעדייטען; אַ חוץ דעם זיינען אַזעלכע פערזאַמלונגען איצט אין אַמעריקאַ גופא צווישען דיא אידישע עמיגראַנטען שוין אַזוי גוט בעקאַנט, אַז אַ קינד ווייס וואָס דאָס איז. אָבער ווען רפאל איז געקומען אין אַמעריקאַ, איז נאָך קיין „בונד“ אויף דער וועלט ניט געווען, און אין אַמעריקאַ איז דיא סאָציאַליסטישע בעוועגונג ביי אונזערע אידען נאָך געווען אַ נייע זאַך, הגם זיא איז שוין געווען גאַנץ שטאַרק.

עטליכע פערשידענע לאַדזשען, וועלכע האָבען אין דעם זעלבען צימער אָבגעהאַלטען זייערע מיטינגען — יעדע לאַדזש אין אן אַנ־דער אבענד.

רפאל איז געקומען, ווען דער זאל, אין וועלכען עס איז געוועזן פלאץ פאר עטליכע הונדערט פערזאָן, איז נאָך געוועזן פוסט. בלויז זעקס מענשען זיינען דאָרט געוועזן. צוויי יונגע לייט זיינען געזע־סען אויף דיא סאַמע ערשטע באַנק; דיעזע זיינען שוין געוועזן אַ ביסעל געניט אויף דיא מיטינגס, און זיי זיינען געקומען פריה אום צו פארכאַפּען דיא בעסטע ערטער. אַנדערע צוויי — אַ יונגער מאַן און אַ מיידעל, האָבען זיך געזעצט אין אַ ווינקעל, אום צו קענען אי גוט הערען, אי אונגעשטערט ריידען צווישען זיך, איי־דער דער רעדנער וועט אָנפאַנגען זיין רעדע. דיא דריטע פאָר וויע־דער — צוויי יונגע לייט — זיינען געשטאַנען אָנגעשפּאַרט לעבען טיר און גערעדט און געלאַכט אין דער הויך מיט פרייע מינעס. דאס זיינען געוועזן שוין גאָר געניטע מענשען אויף דיעזע מיטינ־גען; זיי האָבען זיך געפיהלט וויא ביי זיך אין דער היים. און ווען עס זיינען אריינגעקומען נאָך און נאָך מענשען, האָבען אייניגע פון זיי זיך בעגריסט מיט דיעזע צוויי, אָדער זאָגאַר צוגעשטאַנען צו זיי, ביז עס איז געוואָרען אַ גאַנצע קופּקעלע. באַלד איז אין אן אנדער טהייל פון דעם זאַל געוואָרען אן אנדער קופּקעלע אזעל־כע, — אַ דריטע קופּקעלע און אַ פערטע.

רפאל האָט זיך דאָ געפיהלט אַזוי פרעמד און שעמעוודיג, אַז ער האָט אפילו ניט געסמייעט צו זעצען זיך נעהנטער צו דער פּלאַטפאָרמע. ער האָט זיך אַוועקגעזעצט לעבען טיהר אויף אַ באַנק, וועלכע איז נאָך געוועזן אין גאַנצען ליידיג. אייניגע פון דיא, וואָס זיינען געקומען צום מיטינג, האָבען אויסגעזעהען וויא געשטודירטע בעל־הבית׳ישע קינדער פון דער היים; אַנדערע האָבען אויף איהם געמאַכט אן איינדרוק אַלס בעל־מלאכות, אָבער דאָך ניט קיין פּראָסטע מענשען, ניט פון זיין סאָרט. און אלע האָבען זיי אויף איהם ארויפגעוואָרפען אן אונגעוועהנליכע בושה. ער איז געזעסען און געקוקט און דיא קלענסטע זאך האָט איהם אויסגעוויזען זאָנדערבאַר אינטערעסאַנט, און זאָנדערבאַר וויכטיג.

אַ פּאָר פון דיא וואָס זיינען געשטאַנען און געלאַכט, האָבען אַ קוק געריהאַן אויפ'ן זייגער און האָבען גענומען ארומפּאדען: צוואַמען־רוקען אייניגע ביינק, כדי עס זאָל זיין מעהר פּלאַץ, אריינברייננגען אַ פלאַש וואסער מיט אַ גלאָז, וועלכע מען האָט אוועקגעשטעלט אויף אַ שמאָלען מין שטענדער מיט אַ מירמעל־שטיינערנע ברעטעל, אויף דער פּלאַטפאָרמע. רפאל קוקט מיט אַן אָפענע מויל, אַזוי וויא ער וואָלט דאס אַלץ נאָך קיין מאָל ניט געזעהען, הגם זיין אייגענע „שוהל" איז אויך אין אַזא זאאַל און זיין לאַדוש אין אַן אנדערען אַזעלכען.

דער מיטינג האָט זיך אַנגעפאַנגען מעהר וויא אַנדערהאַלב שעה שפּעטער וויא עס איז געווען אַנאָנסירט. דער זאאַל איז געווען נישקשה'דיג געפּאַקט.

עס ווערט שטיל און ביי רפאל'ען קלאַפּט דאס האַרץ. מען שטעלט פאָר דעם פּאַרזיצענדען און דער עולם אַפּלאָדירט, און רפאל'ס האַרץ זעצט נאָך האסטיגער; עס ווערט טויט שטיל. עס הערט זיך בלויז וויא דער רעדנער גיסט אָן אַ גלאָז וואסער פון פלאַש.

אַלע אויגען זיינען אַנגעשטעלט אויף דעם רעדנער. רפאל'ס האַרץ קלאַפּט האַסטיגער, האַסטיגער. דער רעדנער פאַנגט אָן, רפאל טרינקט זיין יעדען וואָרט.

דיא רעדע איז געווען אַן ערקלעהרונג וויא אַזוי דער קאַפּי־טאַליסט פּאַרדיענט אָן דעם ארבייטער. זיא איז אייגענטליך גע־ווען ניט גאָר פאַר אָנפאַנגער און, וויא עס טרעפט אָפט, האָט זיא ניט אין גאַנצען געשטימט מיט דעם הענד־בילל. דיא צוהערער זיינען אָבער, וויא רפאל האָט געקענט זעהען, דאס רוב שוין גע־ווען בעקאַנט מיט דעם ענין, און פיעלע האָבען אַלע ווייעלע צוגע־שאָקעלט מיט דיא קעפּ, און אַ מאָל אויך מיט התלהבות אַפּלאָדירט, הגם אין אייניגע ערטער זיינען פאָרעלעך זיך געזעסען און זיך רוהיג געשושקעט, אַזוי וויא ניט זיי מיינט מען דאס.

רפאל האָט ניט אַלץ פערשטאַנען. פיעלע ווערטער זיינען איהם אויסגעקומען וויא טערקיש. אָפט פלעגט זיך דער עולם שטאַרק צולאַכען פון אַ וויץ, און ניט אַלע מאָל פלעגט דעם וויץ

רפאל פערשטיין, הגם ער האָט ניט ווילענדיג מיטגעלאכט; אַן אַנדערש מאָל פלעגען פיעלע זיך צולאכען און דער רעדנער אליין האָט משמעות געקוואָלען פון זיין אייגענעם וויץ, הגם רפאל האָט דאָ גוט פערשטאַנען און זיך געקלעהרט, אַז עס איז גאָר ניט אַזאַ געראָטענער וויץ; — און דער גאַנצער גאַנג פון דער רעדע האָט איהם געקלונגען זאָנדערבאַר פרעמד. אין אַלעמען האָט ער אָבער פערשטאַנען גאַנץ גוט, אַז דער רעדנער ווייזט אויף מיט אַ טיעפען שכל, וויא אַזוי דיא קפיטאַליסטען בע׳גנב׳ענען דיא אַרבייטער און דיא אַרבייטער פאַרשטייען דאָס ניט. אָפט פלעגט דער רעדנער זיך אָבשטעלען צו שילדערען דעם עלענד פון דיא אַרבייטער, און דאָס האָט רפאל׳ען אַזוי גענומען פאַר׳ן האַרצען, אַז אַ פּאָר מאָל איז איהם דערביי אַ קעלט אַריבער איבערן לייב און איין מאָל האָבען אַפילו טרערען אָנגעקוואָלען אין זיינע אויגען. ער וואָלט קענען וואָלט ער דעם רעדנער בשעת מעשה געפאַלען אויף׳ן האַלז און וויינענדיג געקושט. ווען דער רעדנער פלעגט עפּעס זאָגען, וואָס ער האָט ניט געקענט פאַרשטיין און וואָס אַלע אַנדערע האָבען יאָ פערשטאַנען, וויא ער האָט געזעהן פון זייערע אַפּלאָדיסמענטען, פלעגט ער קוקען אויף דיא איבריגע מיט קנאה און בעדויערען וואָס ער איז אַזאַ „גראָבער יונג" וויא ער פלעגט זיך אליין אין געדאַנקען רופען.

— איך האָב אייגענטליך נאָך אַ פּאָר פונקטען צו בעריהרען, — האָט דער רעדנער צום שלום געזאָגט, נאָך דעם וויא ער האָט ביי דעם פּאָרזיצענדען געפרעגט דעם זייגער — איך האָב אָבער אַזוי אויך שוין צו לאַנג גערעט, איך וועל דעריבער שליסען. פון אַלץ וואָס איך האָב געזאָגט איז דייטליך, אַז דיא אַרבייטער קענען בלויז דאַן געניסען דיא פולע פרוכט פון זייער אַרבייט, בלויז דאַן וועלען זיי פאַרשפּאָרען צו געבען דעם קאַפּיטאַליסט מעהר ווערט, ווען זיי וועלען אַוועקנעהמען דיא פּראָדוקציאָנס־מיטלען און זיי מאַכען פאר זייער געמיינשאַפטליכע אייגענטהום, מיט אַנדע־רע ווערטער: ווען פּריוואַט אייגענטום אין דיזע פּראָדוקציאָנס־מיט־לען וועט אָבגעשאַפט ווערען, ווען עס וועט פערניכטעט ווערען

דיא לאָהן סיסטעם און דיא קאָנקורענץ און עס וועט געגרינדעט ווערען דיא סאָציאַליסטישע סיסטעם פון פרייהייט, גלייכהייט און ברידערליכקייט!

כמעט אַלע אַפּלאָדירען, און וויא רפאל האָט בעמערקט, אפילו איין פּאָרעלע, וואָס האָט זיך נאָר געשושקעט דיא גאַנצע צייט. רפאל זיצט און קוקט מיט דיא אויגען עפּעס אזוי וויא איינער ווען מען רייסט ביי איהם ארויס א גלאָז וואסער נאָך איידער ער האָט זיך אָנגעטרונקען.

דיא גאַנצע צייט האָט ער מיט אונגעדולד געוואַרט אויף דיא ערקלעהרונג וויא אזוי מען קען מאַכען א גן עדן התחתון אויף דער וועלט: און ווען דער רעדנער האָט אָנגעהויבען: „דיא ארבייטער קענען בלויז דאַן געניסען דיא פולע פרוכט פון זייער ארבייט", האָט ער געמיינט אָט־אָט וועט שוין קומען דאס אויף וואָס ער וואַרט. צום סוף נאַדיר! עטליכע ווערטער. אי דאָס קען ער זיי ניט פאַרשטיין. עפּעס „ראָדוקציאָנס־מיטלען" „לאָהן סטעם" „צאַ־ליסטישע", „קאָנקערענץ"... אין פערלויף פון דער רעדע האָט ער דיעזע ווערטער שוין געהערט אזוי אָפט, אז ער קען זיי שוין איבער־זאָגען, אָבער וואָס דאָס בעדייט, האָט ער פריהער ניט געוואוסט און ווייס איצט אויך ניט.

— דער פלאָר איז אָפען פאר דיסקוסיאָן! יעדער וואָס וויל זיך מעלדען צום וואָרט קען האָבען צעהן מינוטען רעדע צייט! — האָט דער פאָרזיצענדער אויסגערופען.

קיינער רופט זיך ניט אָפּ.

— אפשר איז ווער עס איז ניט איינפערשטאַנען מיט דעם וואָס דער רעדנער האָט געזאָגט, אפשר האָט איינער וואָס צו פרעגען — בעט זיך דער פאָרזיצענדער.

אין האַלל זיצען עטליכע מיט רעדעס שוין אַזש אין דיא העלזער. זיי ריהרען זיך אָבער ניט פון אָרט. יעדער וואָרט אז אימיצער זאָל אָנהויבען. ווען איינער אָדוואָזשעט זיך צו ווערען דער „אימיצער", פאַרשרייבען זיך דאָס רוב גלייך נאָך איהם א גאַנצער טוץ. אָבער אזוי קען מען מיינען, אז מען וועט מוזען גלייך צומאַכען דעם האַלל...

— שעמט זיך ניט, — רעדט דער פּאָרזיצענדער איין אום ניט אזוי גיך צו בלייבען אָהן א קנעלונג — מיר זיינען דאָ אלע ארבייטער. דער וואָס האָט עפּעס צו פרעגען דארף זיך ניט שעהמען. דער רעדנער וועט אַלץ פערענטפערען — מעלדעט זיך ווער צום וואָרט?

רפאל׳ס הארץ קלאַפּט וויא מיט א האַמער. זיין פּנים ווערט אָפּגעגאָסען מיט פאַרב, און ער געדיינקט אַליין ניט וויא אזוי עס איז געקומען דערצו, אַז ער איז ארויף אויף דער פּלאַטפּאָרמע און דער פּאָרזיצענדער האָט אויסגערופען.

ביטטע אום אָרדנונג! מיסטער ראַדעצקי האָט דאָס וואָרט.

.12
רפאל בעקומט דונערם פון אפלאדיסמענטען.

ווען בחור־ווייז איז רפאל געשטאנען צום פריאם, איז ער ניט אזוי בלייך געווארען, וויא איצט, זיך שטעלענדיג פאר דעם עולם פון דעם מיטינג. אייניגע סעקונדען איז ער אזוי געשטאנען און האט ניט געקענט דיא מויל עפענען. ווען ער האט שוין געעפענט דיא מויל, האט ער גענומען שטאמלען און שטאמלען, אזוי שטיל, אז אפילו דער פארזיצענדער האט ניט געקענט הערען.

צו רפאל'ס גליק אבער איז אין האלל דאן געווען א גערודער. גלייך נאך דיא הויפט־רעדע זיינען פיעלע ארוים אין פארהויז, אנ־דערע האבען גענומען בייטען דיא ערטער, זיך געבען דיא הענט. שמועסען, לאכען. ווען רפאל איז ארויף אויף דיא פלאטפארמע, האבען דיא ארויסגעגאנגענע גענומען אריינקומען צוריק; מען האט זיך גענומען הויבען אום זיי צוצולאזען צו זייערע ערטער; עס איז געווען א הוזשעריי, הגם זיא איז אלץ שוואכער געווארען. דיא הוזשעריי האט אבגעצויגען דעם עולם'ס אויפמערקזאמקייט פון דער פלאטפארמע; ניט אזוי פיעל אויגען און ניט אזוי פיעל אויערן זיינען געווען אנגעשטעלט אויף רפאל'ן; און דיא, וואס האבען יע געוואלט קוקען אויף איהם און הערען, וואס ער זאגט, זיינען אויך געשטערט געווען און האבען געטשיסקעט עס זאל ווערען רוהיג. בינו לבינו, איז רפאל'ס בלייכקייט ביסלאכווייז אבגעגאנגען, און ווען אלע זיינען געווארען שטיל, איז ער שוין געווען כמעט דער געוועהנ־ליכער רפאל, דער פראסטער חי וקים.

ניט בלויז דיא איינגעלאדענע רעדנער, זאנדערן אויך די, וואס אטוואזשען זיך צו בעטען דאס ווארט צו דיא דעבאטען, זיינען אויף אזעלכע מיטינגען דעם פובליקום דאס רוב גוט בעקאנט; ווארים בלויז עטליכע זיינען סמיעלע גענוג ארויפצוגעהן אויף דער

פלאטפארמע און ריידען, און דיעזע ערוואַרט מען שוין יעדעס מאָל, ווען דיא דעבאטען פאנגען זיך אָן. ווען עס בעווייזט זיך אן אונבע־קאנטע פערזאָן, איז דאס א גרויסע נייעס, און ביי זיינע ערשטע ווערטער, ווען אָרדנונג איז שוין איינגעשטילט, לאָזט מען פון איהם דיא אויגען ניט אראָפּ. דאס רוב שמייכעלט מען אבער דערביי צו, אזוי וויא מען וואָלט זאָגען: „א נו, לאָמיר הערען, וואס דאס איז פאר א סוחר...״ און זאָל דער, וואס איך האב דיא הענט ניט געוואַשען, שומר ומציל זיין, וואס עס טהוט זיך, ווען דער נייער „סוחר״ רעדט אוים א מיינונג, וואס געפעלט ניט דיא צוהערער!... דעם אמת זאָגענדיג, האָב איך מורא, אז מ י י נ ע צוהערער וועלען אפשר אויך ניט געפעלען דיעזע שורות מיינע.

בשעת עס איז שטיל און רוהיג געוואָרען, האָט רפאל איבער־אַ־נייעס אנגעהויבען פון אנהויב און מיט יעדען וואָרט איז ביי איהם געוואקסען דער קוראזש, און דער צונג איז געגאנגען אלץ גלאַטער.

— איך בין א פּראָסטער מענש, איך בין אן ארבייטער, איך בין א בעל מלאכה פון דער היים. איך שטעל זיך ניט ארוים פאר קיין רעדנער. איך וויל מעהר ניט עפּעס פרעגען, וואס איך האב ניט, וואס איך — כ׳האב ניט אזוי גוט פערשטאנען. בשעת איהר האט געזאָגט אייער רעדע — האט ער זיך געווענדעט צום רעדנער — האב איך אלץ פערשטאנען און עס איז מיר געפעלען געוואָרען. עס איז אלץ ריכטיג וויא גאָלד. אזא יאהר זאָל מיר זיין...

עטליכע צעהנדליג ראקעטען פון געלעכטער האבען עקספּלאָ־דירט אין האָלל. רפאל איז רויט געוואָרען.

— אָרדער! האט דער פּאָרזיצענדער א געשריי געטהאָן מיט א בייזען פּנים און מיט א קלאפּ מיט׳ן האמער אָן דיא מארמערנע ברעטעל פון זיין שטענדעריל; און רפאל׳ן האט ער פריינדליך געבעטען ער זאָל ריידען ניט צום רעדנער, נור צום פּובליקום.

דעם פּאָרזיצענדער׳ס אננעהמען זיך פאר איהם און דאס וואס דער עולם האט גלייך געפּאָלגט, האט רפאל׳ן צוגעגעבען מוטה. ער האט זיך געפיהלט, אזוי וויא דער פּאָרזיצענדער איז זיינער א קרוב, אז ער האט א גרויסען צד אין טיש, און אז ער האט שוין ניט וואס מורא צו האבען.

— וואס איז דאָ דאָ וואס צו לאַכען פון מיר? בין איך ניט קיין רעדנער! איך פערגלייך זיך הפנים מיט דעם דזשענטעלמאַן, וואס האט פריהער דאָ געזאָגט א ספּיטש? איך רייד וויא איך קען.

— רעדט! רעדט! האט דער הויפּט רעדנער איהם צוגעגעבען מוטה.

— איך זאָג, האט רפאל ווייטער גערעדט, אז אַלץ וואס דער ספּיטשער האט געגעבען צו פערשטעהן, וויא דיא אַרבייטער ווערען אויסגעריסען, וויא — וויא זיי האָבען צרות אויף דיא פעקטאָרים און אין דער היים, וועלכע וואס זיי אַרבייטען פאר פרעמדע און מאכען זיי רייך און גראָב און אליין שטאַרבען זיי פאר הונגער. דאס אַלץ איז שוין אַללע רייט געוועזן, וואס דער רעדנער האט גע־ספּיטשט. דיא קשיה איז אבער וואס פאר א תחבולה עס איז דאָ דערצו. היינט גלאַט — פארוואס איז דאס אַלץ אזוי? פארוואס מוזען מיר דאס אזוי פערשווארצט ווערען? — אָט דאס איז דיא קשיה!

וויא ער האט זיך אזוי צורעדט, האבען זיינע אויגען גענומען פינקלען, און זיין פנים, מיט דיא געדיכטע בערדיל מיט אַלעמען, דאכט זיך, איז בעלויכטען געוואָרען מיט בעגייסטערונג און האט געוויזען אויף א געבאָרענעם פערשטאַנד און אויף א געוואָהנ־הייט צו דיינקען.

ער האט געמאכט א גוטען איינדרוק אויף דיא צוהערער, און מיט שמייכלען פון נייגעריגקייט, הגם אביסעלע אויך פון פריינדליכע שפּאָט, וויא צו א קינד, האבען אַלע מיט אונגעדולד געוואַרט, וואס ער וועט דאָ זאָגען.

— דער רעדנער—איך מיין דעם דזשענטעלמאַן וואס האט געספּיטשט — האט דאָ עפּעס געזאָגט, אז מען דארף עפּעס איינ־פיהרען — איך קען דאס אפילו ניט איבעררייזען — עפּעס ראדוק־ציאָן שטעם, קאָקורענץ... איך בין אָ פראָסטער סטאָלער, איך קען ניט קיין טייטש. אבער וואס איז געלעגען? האט אויף מיר קיין פאראיבעל ניט, מיסטער ספּיטשער, ביי מיין סטאָלארסקען שכל קומט גאר אויס אַנדערש. איך זאָג אזוי. דער גאַנצער אונגליק מיט אונז, אַרבייטער, שטעקט אין דעם, וואס מיר האבען ניט קיין פּעק־טארים מיט קיין מאשינען.

א שטורם פון געלעכטער געמישט מיט אפּלאָדיסמענטען. דער הויפּט־רעדנער אפּלאָדירט אויך און לאַכט פרעהליך מיט. אפילו דער פּאָרזיצענדער, קלאַפּענדיג מיט'ן האמער און שרייענ־דיג: „האלט זיך אין אָרדנונג"! קען אויך זיין פּנים ניט איינהאלטען פון א ברייטען לוסטיגען שמייכעל. אַלע בויגען זיך צו נעהענטער צו דער פּלאַטפאָרמע. רפאל פערשטעהט ניט וואס דאָ טהוט זיך. איצט אבער איז ער שוין אזוי וויא ביי זיך אין דער היים און ער ווערט שוין אביסעל אין כעס.

— וואס איז דאָ דאָ וואס צו לאַכען? און אז איך בין ניט אזוי געבילדעט, דאַרף מען לאַכען? מען האט דאָך געזאָגט, אז יעדער האָט דיא פּראַווע צו זאָגען וואס ער מיינט. איך האָב עפּעס הפּנים דעם ספּיטשער בעליידיגט? איך זאָג מעהר ניט וואס מיין נאַרישע קאָפּ פערטראָגט; טאָ וואס קומט מיר דערפאַר? אויף דערויף האט מען דאָך געזאָגט, אז דער רעדנער וועט אַלץ פּערענטפּערן.

דאס אַלעס האט ער אבגעזאָגט בייז און מיט אזא היץ און אזוי גיך, אז קיינער האט איהם ניט געקענט אבשטעלען, הגם פיעלע האבען דאס געוואָלט טהאָן.

— איהר האט א טעות, מיסטער, — וויא איז אייער נאמען? האט דער פּאָרזיצענדער אם ענדע געזאָגט.

— ראדעצקי.

— איהר האט א טעות, מיסטער ראדעצקי. אדרבא, אַלע זיינען איינפערשטאַנען מיט וואס איהר זאָגט, איהר רעדט גאַנץ ריכטיג.

א שטורם פון אפּלאָדיסמענטען.

— צו איך רייד ריכטיג צו ניט, וויא איך פארשטיי אזוי רייד איך. ביי מיר איז ניטאָ קיין קונצען. וואָס אויפ'ן לונג דאס אויפ'ן צונג.

דאס האט רפאל ארויסגערעדט מיט א מינע פון א בעליידיג־טען, און עפּעס אזוי וויא מען וואָלט דאָ פון איהם פּאָרט גע־לאַכט, — אפילו דער פּאָרזיצענדער אויך. איך מוז אָבער מודה זיין, אז דיעזע מינע איז געווען א געמאַכטע. אין הארצען האָט

רפאל שוין געפיהלט, אז מען לאכט פון איהם טאקע גאר ניט, און אז ער האט דא אויסגענומען. ער האט דאס געזעהען פון דיא סעריעזע און פריינדליכע פנים'ער פון דעם רעדנער און פון גאנצען עולם.

נאך מיט מעהר מוטה האט ער פארטגעזעצט:

—פאר וואס מוזען מיר אנקומען צו דעם באס'ם לאסקע? ווייל ער האט א פעקטארי מיט מאשינען, מיט מאטעריאלען און מיר האבען ניט. דעריבער מוזען מיר ארבייטען איהם פעט און גראב צו מאכען און אליין געהען מיר בארוועס און נאקעט. אין דער היים האב איך א מאל צוגעסטראיעט א מאשינקע צו דער ארבייט, איז מיר געוועזען בעסער. איך האב וויינינגער קריעה געריסען און פארדיענט האב איך נאך מעהר. און דא, אין אמעריקא, איז וואו מען גיט זיך א קעהר, איז דא א מאשין. דאכט זיך האבען דאך דיא ארבייטער געדארפט ארבייטען גאנץ ווינציג און נאך גיין אין גאלד. נו, דזשענטעל-לייט, איז אבער וואס מעהר מאשינען, אלץ מעהר ווערען זיי פאר'חשך'ט, אלץ מעהר קדחת האבען זיי.

ווייטער א שטורעם פון אפלאדיסמענטען. מען קוקט זיך איבער, מען קוועטשט מיט דיא פלייעצם.

— א, ער מוז דאס בלאפען — זאגט איינער פון פובליקום צו זיין שכן — ער מאכט זיך דאס אז ער האט ניט פערשטאנען, וואס דער רעדנער האט געזאגט. ער מוז זיין א סאציאליסט שוין פון לאנג אן.

— אפשר א גענאסע פון באסטאן אדער פון אן אנדער שטאדט, בעמערקט דער שכן.

— עס קען ניט זיין — מישט זיך אריין א דריטער, אבבייגענדיג דיא קאפ אויף הינטען פון א פאדערסטע באנק. — גיט א קוק אויף זיין בארד און פאות'ן! ער ווייזט ניט אוים וויא קיין סאציאליסט......

— איהר הערט אויף זיך צו שושקען? — שלאגט איבער א פערטער.

רפאל האט זיך צורעדט און צוקאכט. זיין צינגעל איז געגאנגען וויא א ראד. זיין קול האט געקלונגען קלאהר און הויך.

אָפּט פלעגט זיך אין זיינע רייד מאַכען א גלאַטער, געלאַסענער וויץ, אָפּט עטליכע פייערדיגע ווערטער. און דער עולם האָט געקוואָלען, און אַפּלאָדירט ניט זשאַלעווענדיג, און, ווען עס האָבען זיך געענ־דיגט זיינע צעהן מינוט, האָט מען איינשטימיג אָנגענומען איהם צו לאָזען ריידען וויא פיעל ער וויל.

אזוי ריידענדיג האָט רפאל ערקלעהרט אלץ וואָס ער האָט איבערגעטראַכט, און וואָס מיר ווייסען שוין פון דיא פריהערדיגע קאפּיטלאַך פון אונזער ערצעהלונג.

— מיינט איהר אָבער, זשענטעל־לייט, אז דער ארבייטער וועט שוין האבען מאַשינען, וועט ער שוין זיין א געהאָלפענער ? — האט ער מיט התלהבות אויסגעשריען, ווען ער האט שוין לאנג גערעדט, — ניין, אסור א לעק !

און דאָ האָט ער זיך אַוועקגעלאָזען ערקלעהרען אויף זיין רפאל'שען שטייגער, וועגען דיא רייסעניש און שלינגעניש, אי צווי־שען דיא פאבריקאַנטען אי צווישען דיא ארבייטער, און האָט בעווי־זען, אז ווען יעדער זאָל ארבייטען פאר זיך, מיט זיינע אייגענע געצייג, וועט ער גאָר ניט אויספיהרען : ערשטענס, ווייל דיא מאַשינען פאָדערען א סך מענשען זאָלען ארבייטען אין איינעם ; צווייטענס, וועט א גרעסערער געשעפטסמאַן איהם איינשלינגען.

— דער בעסטער פּלאַן, — האָט רפאל געזאָגט, צובויגענדיג זיך צום עולם, אזוי וויא בעטענדיג מען זאָל איינזעהען וויא ריכ־טיג זיין פלאַן איז, — דער בעסטער פלאַן איז, אז אבער אלע פאבריקען זאָל דער בעל הבית זיין קהל, און אלע מענשען זאָלען ארבייטען בשותפות. איהר פערשטעהט, דזשענטל־לייט ? אלע מענשען זיינען דאָך קהל, ניט אמת ? נו, וועט קהל זיין אליין דער בעל הבית און אליין דער ארבייטער. און דיא פוסט און פאסני־קעס א קריינק אין מאָגען, וויא מיין אידענע זאָגט.

וויי טערע פאטשערייי און פרייליכער געלעכטער אויף אייני־גע סעקונדען. און רפאל רעדט ווייטער און ערקלעהרט אלץ מיט משלים.

ווען ער האָט געענדיגט און איז א פארסאָפּעטער און פארשוויצ־טער ארונטער פון פלאטפאָרמע, ווישענדיג זיין פנים מיט'ן ארבעל,

האָט דער האָלל זיך געטרייסעלט פון אַפּלאָדיסמענטען און קלאַפּעריי מיט דיא פיס.

וויא אַ פאַרטשאַדעטער, ניט ווייסענדיג אויף וואָסער וועלט ער איז דאָ, האָט רפאל זיך אַוועקגעשטעלט אין אַ ווינקעל. אָבער אַ צעהנדליג פון דיא וואָס זיינען געזעסען דערבייי האָבען זיך אַ רוק געטהאָן איהם צו געבען אַ פּלאַץ צום זיצען.

ווען מען האָט אויסגערופען דעם נעכסטען רעדנער, האָט זיך רפאל פּלוצלונג אַ שטעל געטהאָן און, צולויפענדיג וויא אַ פּער'סם'טער צו דער פּלאַטפאָרמע, האט ער אַ געשריי געטהאָן:

—אוי וועה צו מיר, דעם רעכטען עיקר האָב איך פארגעסען!

דער פּאָרזיצענדער איז געווען שטריינג. ער האט רפאל'ען געזאָגט, אז איצט האָט אַן אנדערער שוין דאס וואָרט, און אז וויע־דער ריידען וועט ער קענען שפּעטער — ווען עס וועט קומען זיין רייהע. דער נעכסטער רעדנער האָט אָבער זיך אָבגערופען:

— אויב קיינער האָט ניט דאגעגען, וועל איך מיסטער ראַ־דעצקען אָבטרעטען, און איך וועל נעהמען דאס וואָרט נאָך איהם.

דער עולם האָט ניט געהאָט דאגעגען. רפאל'ס „וועה צו מיר" האָט אין זיך געהאָט עפּעס אזא זאָנדערבאַרען, פּערצווייפעלטען, און צו דער זעלבער צייט, ברידערליך ־ ליעבליכען תחנונים ־ בעטענדען טאָן, און קיינער האָט אפילו ניט געלאכט; יעדער איז געווען גערן צו הערען, וואָס ער האָט דאָ נאָך צו זאָגען, — וואָס ער רופט אָן „דער עיקר".

— איך זעה, אז מיין פּלאַן געפעלט אייך, דזשענטעל־לייט, ניט אמת? — האט רפאל אנגעהויבען ווייטער זיך שטעלענדיג אויף דער פּלאַטפאָרמע — וועל איך אייך אויסזאָגען דעם אמת: איך בין טאַקי געקומען אייך עפּעס בעטען מכח דעם. איך וויל ארויסנעהמען אַ פּעטענט אין וואשינגטאָן.

פון יעדען פּנים ווערט אַ פראגע צייכען.

— פריהער האב איך געמיינט, אז דאס דאַרף דורכגעהן דורך סיטי האָלל, איצט ווייס איך שוין אבער, אז דאס געהט אַלץ פון וואשינגטאָן.

— אז קהל זאָל נור וועלען, קען ער מיין פּלאַן איינסטראַיען, און אזא יאָהר זאָל אונז אלעמען זיין, וויא אזוי עס וואָלט געווען. איך בין שוין געוועזן ביי א לאַיער, האָט זיך אויסגעלאָזען אַן אויסגעבלאָזענע איי. ער האָט ביי מיר אויסגעסאַקט א שעהנע עטליכע דאָלאַר, און איהר זעהט דעם פּעטענט? אזוי זעה איך איהם. איהר זייט דאָך א סאָסייעטי, וואס איהר מיינט דאָך דעם ארבייטעד׳ס טובה, נו האָב איך מיר גערעכענט: איך וויים, איך וועל פּרופען צו אייך געהן בעטען, אַז איהר זאָלט מיר בעהילפיג זיין.

נאָך אַלץ אַן עולם פון פראגע צייכענס. קיינער קען אַלץ ניט פארשטיין וואָס מיסטער ראדעצקי מיינט דאָ. וואָס פאר א פּעטענט? האָט ער עפּעס א מאשין אויסגעקלעהרט, צו וואָס?

— מען דארף מעהר ניט עטליכע טאָלער... נו, איז וויא בלייבט? — ווענדעט זיך רפאל צום פּאָרזיצענדען.

—מעג איך שטעלען א פראגע ביי דעם רעדנער? — פרעגט איינער פון עולם. און ניט ווארטענדיג אויף קיין ענטפער צו ער מעג צו ניט, פרעגט ער גלייך:

— וואָס פאר א פּעטענט האָט איהר ארויסגענומען? האָט איהר עפּעס אויסגעקלעהרט א מאשין? דאס איז ערשטענס. צווייטענס, — איז דאָ ניט דער פּלאַץ אויף דעם. אויב איהר....

רפאל שלאָגט איהם איבער דיא רייד:

— וויא הייסט „וואָס פאר א מאשין“? איך האָב דאָך אייך שוין געגעבען צו פערשטעהן, וואס פאר א מאשין איך האב אויסגעקלעהרט. איהר מעגט מיר גלויבען, אז עס איז שוין אַן אַנטיק. עס איז אזא מאשין, אז זיא וועט מאַכען אלע מאשינען אַלל רייט. איצטער האָבען דיא ארבייטער פון דיא מאַשינען נישט מעהר וויא געהאקטע צרות, און מיט מיין מאשין וואָלטען זיי געוועזן מאַגנאַטען. איהר ווייסט דעם טייטש פון „שיר השירים“? א געזאנג פון געזאנגען, א ליעד איבער ליעדער. אָט דאס איז מיין פּלאַן: א מאשין גוט צו מאַכען אלע מאשינען. — אלע זאָלען ארבייטען בשותפות, און אליין זיין אי דיא בעל הבתים אי דיא ארבייטער; קיין צוויי בעזונדערע געשעפטען פון איין סאָרט זאָל ניט זיין.

אלע אין איינעם, קיין רייסעריי, קיין שלינגנעניש. אָט דאס איז מיין מאשין איבער אלע מאשינען, דאס איז מיין שיר השירים — און עס וואָלט טאקע זיך געזונגען לוסטיג; פריילאך וואָלט אלעמען געווען אויפ׳ן הארצען — אזא יאָהר אויף מיר.

רפאל האָט זיך ווידער צוקאָכט. דיא אויגען האָבען ביי איהם ווידער גענומען פינקלען.

— און דאס וואָס איהר זאָגט, אז ניט דאָ איז דער אָרט, פארשטיי איך אסור ניט. אויף דערויף האלט איהר דאָך מיטינגען פאר ארבייטער, זיי צו העלפען. איך מיין עפעס מיין אייגענע טובה, וואָס? איך מיין אלעמען זאָל זיין גוט. העלפט מיר נאָר ארויסנעהמען א פעטענט אויף מיין פלאן, אויף מיין שיר השירים, כאַ! — שמייכעלט רפאל אונטער, — וועט אייך דאָך אויך בעסער זיין..... הקצור, וויא בלייבט? דיא געלד דארפט איהר מיר גאָר אין האנד ניט געבען. איהר קענט אליין אפילו געהן צום לאָיעד און איהם אלץ איבערזאָגען, וואָס איך האָב דאָ געזאָגט, און ער וועט שוין מאכען דעם פעטענט. מעהר ניט איך וויל מיין נאָמען זאָל שטיין אויפ׳ן פעטענט — אז איך האָב דאָס אויסגעטראַכט. זעהט איהר אבער איהר זאָלט ניט נעהמען אזא סאָקער א לאָיער, וויא מיין שלים־מזל האָט פאָפאדעט.

דער עולם פארשטייט שוין. קיין עקספּלאַזיאַן פון געלעכטער איז ניטאָ: דאס שפאס איז צו לאנגזאם און צו שווער אָנגעקומען; אָבער דער האָלל איז פולל מיט בעזונדערע געלעכטערלאך. פיעלע מאכען מיט דיא הענד איינע צו דיא אַנדערע. עס איז א גערודער: „איהר פארשטייט שוין וואָס ער וויל? א פעטענט! כאַ־כאַ! א פעטענט אויף דעם סאָציאַליזמוס, ער איז שוין געווען ביי א לאָיער אויך! כי־כי־כי! וויא געפעהלט ער אייך?“

דער נעכסטער רעדנער, איינער מיט׳ן נאמען יאנאָוויטש, נעהמט דאָס וואָרט — א געניטער רעדנער און א גרויסער תקיף ביי דעם עולם. מען וואַרט אז ער וועט דאָ מיסטער ראדעצקי׳ן שוין אלץ געבען צו פערשטעהן, וויא עס בעדארף צו זיין, און עס ווערט שטיל.

— גענאָסע טשערמאַן און גענאָסען! — הויבט יאַנאָוויטש אָן, — איך זעה, אז הערר ראַדעצקי האָט דאָ א טעות, און איך וויל איהם דאס ערקלעהרען. ערשטענס, מיינט ער, אז ער האָט ענטדעקט אַמעריקא מיט זיין פּלאַן. ער ווייס ניט, אז מיר האלטען אלע פון דעם זעלבען פּלאַן. ער האָט לײדער ניט פערשטאַנען, וואָס דער ערש־טער רעדנער האָט געמיינט. ער האָט אָבער געזאָגט כמעט פּונקט דאס זעלבע, — אז מען דאַרף אָבשאַפען דיא היינטיגע מאָדע צו אַרבייטען פאר פּרעמדע און מאַכען, אז דיא אלע מאַשינען מיט דיא אלע מאַטעריאַלען, מיט דיא גאַנצע פאַבריקען, מיט אלע סטאָרס — אלץ — זאָלען בעלאַנגען טאַקע צו קהל, וויא הערר ראַדעצקי רופט דאס. און טאַקע קיינע שלינגעריי און רייסעריי, נור אלע בשותפות און אין איינעם. אָט דאס האָט דער רעדנער געמיינט, מיסטער ראַדעצקי! איהר האָט געהאַט א מיסטייק אין זיינע רייד. ער האָט געברויכט ווערטער, וואָס איהר האָט ניט פאַר־שטאַנען. ער האָט אָבער געמיינט פּונקט דאס זעלבע וואָס איהר מיינט. ער האָט געזאָגט: „פּראָדוקציאָנס מיטלען" און מיט דעם מיינט מען אלע מיטלען פון דער ארבייט — מאַשינען, געצייג, פּעקטאָרים; און דאס וואָרט „קאָנקורענץ" בעדייט טאַקע אָט דיא רייסענעס און שלינגענעס צווישען דיא בעל הבתים און צווישען דיא ארבייטער.

רפאל קוקט מיט אן אָפענעם מויל.

— איך מוז זאָגען דיא וואַרהייט, — רעדט דער רעדנער ווייטער — איך בין איבערראַשט און פערוואונדערט געוועזן זע־הענדיג, דאס הערר ראַדעצקי איז פון זיך אליין געקומען צו דיעזען שכל. איך וואָלט אפשר מיינען, אז ער מאַכט זיך דאס ער ווייס ניט: איך האָב גערעכענט, אז ער איז שוין פון לאַנג א סאָציאַליסט.

— וואָס? — פרעגט רפאל.

— א סאָציאַליסט! יע, איהר זייט א סאָציאַליסט, הערר ראַדעצקי!

הילכענדע אַפּלאָדיסמענטען.

רפאל פערשטייט ניט. האַלב דוכט זיך איהם, אז מען זי־דעלט איהם דאָ. ער האָט שוין דעם וואָרט עטליכע מאָל פריהער

געהערט פון דעם ערשטען רעדנער, אָבער עס איז איהם אין איין אויער אריין און פון דעם אַנדערען ארויס און ער געדיינקט אפילו ניט, אויב דאס איז אַ זידעל־וואָרט אָדער אזוי עפּעס אַ נאָמען. איצט רעכענט ער, אַז דאס הייסט „עם הארץ" אָדער „גראָבער יונג" און אפשר גאָר „פיינער בחור", „גוטע קאָפּ", צו וואָס.

יעדענפאלס וויל רפאל געהן אויף אַן אייזערנעם בריק און פרופט אין כעס ווערען.

— אַ צאָצעליסט זייט איהר אַליין, מיסטער כפּיטשער, און זידלען זיך דארפט איהר ניט! איהר האָט ניט געטראָפען דעם אָרט, פארשטייט איהר מיר!

זיינע ערשטע ווערטער זיינען איבערגעהאקט געווען מיט אַן עקספּלאָזיאָן פון געלעכטער. אבער ער האט דאס איבערגע־שריען און געזאָגט וואָס ער האָט געוואָלט.

.13

דיא וועלף אליין וועלען זיך דיא צייהן פון דיא מיילער ניט ארויסרייסען.

יאנאָוויטש האָט אויף רפאל'ען אָנגעשטעלט א פּאָר אויגען, אין וועלכע עס האָט געבליסצעט א דורכדרינגענדער שמייכעל.

— גאַנץ גוט, איך בין צופרידען, — האָט ער געזאָגט, — איך בין א סאָציאליסט און איהר זייט א סאָציאליסט מיסטער ראדעצקי. אָבער א געלעכטער אָן א זייט. הערר ראדעצקי האָט דאָ א טעות און איך וויל איהם פון דעם טעות ארויסברייננגען. זיין פּלאָן, וויא איהר זעהט, איז דער סאָציאליזמוס. אזוי רופט מען דאס, הערר ראדעצקי. אז א מאַן זאָל פון זיך אליין קומען צו דעם, אזוי קלאָהר פארשטיין דיא הויפּט אורזאכען פון אלע היינטיגע צרות, און אליין קומען צום שכל, אז דיא איינציגע רפואה איז, אז דיא ארבייטער זאָלען אליין זיין דיא בעל הבתים איבער דיא פאבריקען מיט דיא מאשינען און ארבייטען אלע צוזאמען, וויא שותפים — דאס וויזט אויף מערקווירדיגע דיינקונגס - פעהיגקייטען, (אפּלאָדיסמענטען). דאס איז ליידער ניט קיין געוועהנליכע זאך, און איך קען הערר ראדעצקי'ן גראטולירען פון גאנצען הארצען מיט דעם וואָס ער איז דערגאנגען מיט זיין אייגענעם שכל. איך מוז מודה זיין, איך בין איהם מקנא. איך אליין, מיט מיין אייגענעם שכל, האָב אזוי ווייט צוקומען ניט געקענט. איך קען אויך אונזערע גענאָסען גראַטולירען מיט דעם נייעם גענאָסע און רעדנער וואָס מיר האָבען צוגעקראָגען (אפּלאָדיסמענטען).

דאס אלץ איז געזאָגט געווען מיט אזא ערנסטען טאָן, מיט אזא פריינדליכע מינע, אז ביי רפאל'ען איז קיין חשד, טאָמער לאכט מען דאָ פון איהם, שוין מעהר ניט געווען. ער איז געווען

רויט פון נחת און פון פארשעמטקייט; ער האָט געפיהלט אויף זיך אלעמענס אויגען און איז געזעסען האלב וויא א חתן ביי דער סעודה. וואָס דאָ איז פאר א חברה האָט ער נאָך ניט געקענט קלאָהר פארשטיין.

— דאס וואָס הערר ראדעצקי זאָגט, אז קהל מוז איבער אלץ זיין דער בעל הבית — האָט יאנאָוויטש ווייטער געזאָגט, — איז ריכטיג; דאס ווילען מיר טאקע דאס איז טאקע סאָציא־ליזמוס, אָבער דאָ קום איך ערשט צו הערר ראדעצקי'ס טעות. ער מיינט, אז מען דארף דעם פלאן אָנגעבען אין וואשינגטאָן, ארויס־נעהמען א פּעטענט און אלץ וועט שוין איינגעפיהרט ווערען, וויא ער וויל און וויא מיר ווילען.

— נו, ערשטענס נעהמט מען א פּעטענט ארויס בלויז אויף א מאשין אָדער א נייע מין סחורה, צום ביישפּיעל. אויף א פלאָן צו מאכען אן ענדערונג אין קהל'שע פיהרונגען גיט מען קיין פּע־טענט ניט. אזעלכע פּלענער ווערען פאָרגעבראכט אין דיא ער־טער, וואו מען מאכט דיא לאָאָס, דיא געזעצע, דיא זאקאָנעס — אין דיא פּארלאמענטען, סענאטען, אין דעם וואשינגטאָנער קאָנגרעס — דאָ אין אמעריקא, — און ווען דיא קאָנגרעס־לייט נעהמען דאס אָן, און דער פּרעזידענט שרייבט דאס אונטער, פיהרט מען דאס איין, — אויב דיא פיהרער פון דיא מלוכה היטען נאָר זייער פּפליכט, און טהוען וויא דאס געזעץ הייסט.

רפאל האָט זיך אזוי פארטיעפט אין דיא ערקלעהרונג, אז ער האָט שוין אויפגעהערט זיך צו פיהלען וויא א חתן און איז ווידער געוואָרען רפאל דער פּראָסטער חי וקים.

— נו, זאָל זיין אזוי! — האָט ער זיך ארויסגעכאפּט. — טא גיט דעם פלאָן אָן אין וואשינגטאָן, וויא איהר זאָגט....

דער פּאָרזיצענדער האָט זיך אזוי פאראינטערעסירט אין דער טשיקאַווגע דעבאטע. אז ער האָט אבגעלאָזען דיא לייצעס און, רפאל'ן וויינינגסטענס, האָט ער ניט געשטערט אונטער־צו־ברעכען דעם רעדנער.

— ווארט־זשע, — האָט יאנאָוויטש געענטפערט, — אָט וועגען דעם וויל איך טאקע ריידען, אָט דאָ קומען מיר צו דעם רעכטען

עיקר, הערר ראדעצקי. איהר זאָגט, אז מיר זאָלען אנגעבען אייער פּלאַן, א ו נ ז ע ר פּלאַן, דעם סאָציאַליזמוס, אין דעם וואַשינג־טאָנער קאָנגרעסס. ווייסט איהר אָבער ווער דיא מענשען זיינען, וואָס זיצען אין קאָנגרעסס? זיי זיינען דיא שליחים אָט פון דיא פּוסט־און־פּאַסניקעס, וואָס לעבען אויף דעם ארבייטער׳ס חשבון — פון דיא פאבריקאַנטען, באַנקירען, באַהן־בעל הבתים און פון דיא איבעריגע זויגער פון דעם ארבייטער׳ס שוויס און בלוט. נו, קען אַ שעפּסעלע פּועל׳ען ביי אַ וואָלף ער זאָל אליין ארויסנעהמען ביי זיך דיא ציינער, כדי ער זאָל איהר, דיא שעפּ־סעלע, ניט קענען איינבייסען דיא האלז? אזוי קענט איהר פּועל׳ען ביי דעם קאָנגרעסס פון דיא קאַפּיטאַליסטען, אז ער זאָל אָננעה־מען אייער פּלאַן! ווארום אייער פּלאַן, הערר ראדעצקי, הייסט טאַקע ארויסנעהמען ביי דיא קאַפּיטאַליסטען דיא ציין מיט וועל־כע זיי בייסען דעם ארבייטער איין דיא האלז אום צו טרינקען זיין בלוט. איהר האָט דאָך פריהער אליין געזאָגט, אז דיא אר־בייטער זיינען געצוואונגען דיא רייכע צו לאָזען זיי בעראַבעווען, ווייל זיי, דיא ארבייטער, האָבען ניט קיינע פאבריקען און קיינע מאַשינען, ווייל דיא רייכע האָבען דאס יע און ווייל דעריבער מוזען זיי אָנקומען צו זייער לאַסקע. מיט וואָס־זשע קוילעט אייך דער בעל הבית? מיט דעם קאַפּיטאַל, וואָס ער האָט — מיט דיא פאבריק, מיט דיא מאַשינען, מיט דיא מאַטעריאַלען! דאס קאַ־פּיטאַל איז דיא ציין פון דעם קאַפּיטאַליסטישען וואָלף! און איך וועל אייך בעווייזען, אז מען קען אייער פּלאַן ניט אויספיהרען, סיידען דיא אלע היינטיגע קאַפּיטאַליסטען זאָלען בלייבען אָהן זייערע געשעפטען, אז ניט קענען זיי ניט ווערן אונשעדליך—פּונקט וויא דער וואָלף קען ניט ווערען אונשעדליך סיידען ער זאָל בליי־בען אָהן ציינער.

דיא צעהן מינוט זיינען שוין פאַראיבער, אָבער אויף אַ פאָרשלאָג, וועלכען איינער פון פּובליקום האָט דאָ געמאכט, האָט מען יאַנאָוויטש׳ען אויך ערלויבט צו ריידען וויא פיעל ער וויל. ערשטענס, וויא איך האָב שוין געזאָגט, איז ער געוועזען פון דיא בעליעבטע רעדנער; צווייטענס, איז דער אינטערעס אין זיין

אַנטוואָרט אויף רפאל'ס רעדע טאַקע געווען זעהר שטאַרק. דער עולם האָט ניט בעמערקט, וויא דיא צייט איז געגאַנגען, און איז געווען פערטיג צו הערען דיא דעבאַטע כאָטש ביז מאָרגען.

— וויא איך האב פערשטאַנען פון הערר ראַדעצקי'ס ווערטער, מיינט ער, אַז זיין פּלאַן זאָל קהל איינפיהרען מיט אייגענע געלד — אַז קהל זאָל אליין מאַכען פאַבריקען, קויפען מאַשינען מיט מאַטעריאַלען און שטעלען דיא ארבייטער צו דער ארבייט (רפאל שאָקעלט מיט'ן קאָפּ); און אַז דיא יעצטיגע פאַבריקאַנטען זאָל מען לאָזען צו רוה, ביי זיי קיין זאַך ניט אוועקנעהמען, און, וויא מען זאָגט, „זיי וועלען שוין אליין פגר'ן". (רפאל שאָקעלט האַסטיג מיט'ן קאָפּ און שמייכעלט פריילאך צו). נו, וועל איך בעווייזען, אַז אַזאַ זאַך איז אונמעגליך. לאָמיר זעהען. וואו וועט דאַס קהל נעהמען אַזוי פיעל קאַפּיטאַל? לאָמיר זעהען — ווער איז קהל? ווער זאָל דיעזען קאַפּיטאַל אריינלייגען אין דיא אַלע געשעפטען? קהל זיינען אייגענטליך אַלע צוזאַמען, אַלע איינוואָהנער פון לאַנד. נו, זאָל יעדער איינוואָהנער געבען אַ חלק און אַזוי זאָל מען צוזאַמען־נעהמען דיא מיליאָנען, מיליאָנען, מיליאָנען, וואָס מען דאַרף צו דעם פּלאַן האָבען? איז אַזאַ צרה: דיא וואָס האָבען „חלקים" זיינען דאָך קאַפּיטאַליסטען, לוינט זיי דאָך דער פּלאַן גופא ניט. אַ פּלאַן וואָס פאָדערט, אַז מען זאָל אין קיין פרעמדע שוויים זיך ניט קענען באָדען, איז פאַר זיי קיין פּלאַן ניט. זיי וועלען אפשר יע געבען צושטייער — אבער סיידען אויף קייטען און אויף טורמעס פאַר דיא וואָס ריידען גאָר וועגען אַזעלכע פּלענער. דיא, ווידער, וואָס דער פּלאַן וואָלט זיי לוינען, — דיא ארבייטער, — האָבען ניט וואָס צו געבען צושטייער. פאַרגעסט ניט, אַז דאָ האַנדעלט זיך אום אַ קאַפּיטאַל, וואָס איז גרויס גענוג איינצופיהרען נאָך אַ מאָל אַלע פאַבריקען, באַהנען, טעלעגראַפען, א. ז. וו. אַלע געשעפטען פון גאַנצען לאַנד. נו, האָבען דיא ארבייטער, אַלע צוזאַמען אַזוי פיעל אייגענס?

נאָר אפשר מיינט הערר ראַדעצקי מיט'ן קהל דיא רעגירונג — אַז דיא רעגירונג זאָל דעם גאַנצען קאַפּיטאַל געבען?

(הערר ראַדיצקי האָט זיך דאָ ארומגעזעהען, אַז ער האָט אַליין ניט געוואוסט, וואָס ער מיינט מיט דעם „קהל". —

און א סוף! דער ווארט אליין האט איהם אבגענארט און ער האט געמיינט, אז עס איז שוין דייטליך. קהל האט אלץ. „ניטא“ איז ביי קהל ניטא — אזוי האט ער מיט זיך גע'טענה'ט. איצט אבער האט ער שוין געזעהען, אז ער האט זיך גענארט און יעצט דאט ער גע־שלונגען יעדעס ווארט פון דיא ערקלעהרונג).

— נו, — האט יאנאוויטש ווייטער געזאגט, — דיא רעגי־רונג פון זיך אליין האט ניט קיין קאפיטאל; זיא נעהמט אויף איהרע הוצאות פון דעם עולם, און זיא נעהמט אזוי פיעל, וויא פיעל דיא הוצאות זיינען, — א חוץ דאס אפשר, וואס דיא היינטיגע רעגיערער גנב'ענען אראפ. — נו, ווען דיא רעגירונג זאל וועלען איינפיהרען אייגענע פאבריקען, באהנען, טעלעגראפען און זא ווייטער, וועט זיא מוזען אויף דעם נעהמען פון דעם עולם. קומט וויעדער אוים דאס זעלבע: ווער פון דעם עולם קען איהר דאס אזוי פיעל געבען? דיא ארבייטער האבען ניט. בלייבען איבער דיא קאפיטאליסטען. דאס הייסט דיא רעגירונג וואלט מוזען ביי דיא קאפיטאליסטען נעהמען גענוג צו קענען איינפיהרען דיא אלע געשעפטען, וואס זיי, דיא קאפיטאליסטען, האבען היינט.

— דא דארף מען זיך דערמאנען, אז דער גאנצער אייגענס כמעט ליעגט ביי דיא קאפיטאליסטען אין געשעפט, ווארים דיא באארע געלד, וואס זיי האבען אלע צוזאמען, איז בלויז א קלייניגקע טהייל פון זייערע אייגענסען, דאס געלד איז מעהר ניט, וויא א מיטעל צו האנדלען, — אזוי וויא א וואגען, וועלכער פיהרט אי־בער סחורה פון איין סוחר צו דעם אנדערן. מיט איין וואגען קען מען איבערפיהרען טויזענדער מאל אזוי פיעל סחורה, וויא פיעל אין איהם געהט אריין, ווען מען פאהרט מיט איהם טויזענדער מאל. אזוי קען מען מיט איין רובעל אדער דאלאר מאכען גע־שעפט אויף טויזענדער — מיט דעם וואס דער דאלאר געהט דורך טויזענדער הענט. דיא פארטיגע סחורות, וואס זיינען דא צום גע־נימען, זיינען אויך בלויז א קליינע טהייל פון דיא אייגענסען. דער רעכטער עיקר פון דיעזע אייגענסען שטעקט אין דיא פראדוק־ציאן - מיטלען, — אין דיא לאנד, פאבריקען, מאשינען, באהנען א. ז. וו. אלזא וואלט דיא רעגירונג מוזען ביי דיא קאפיטאליס־טען צונעהמען דיעזע אלע זאכען. א ל י י ן ג ע ב ע ן, האבען

מיר געזעהען, איז ניטאָ ווער. דיא ארבייטער האָבען ניט וואָס צו געבען און דיא קאַפּיטאַליסטען ווּעלען ניט ווּעלען געבען. דיא רעגירונג זאָל אָבער נ ע ה מ ע ן, צו מען וויל, צו ניט — דאָס האָט שוין אַ טעם. נעהמען וואָלט זיא געקענט ביי דיא קאַפּיטאַ־ליסטען: זיי האָבען.

— זעהט איהר אָבער, מיר זיינען פּאָרט געקומען צו דעם וואָס איך האָב געזאָגט, — אז מען קען אנדערש ניט איינפיהרען דעם פּלאַן, וואו דיא קאַפּיטאַליסטען זאָלען ניט בלייבען אָהן זייע־רע קאַפּיטאַלען. אָבער דאָס וואָלט דאָך שוין ניט הייסען בויען נייע פאבריקען און נייע באהנען און לאָזען דיא קאַפּיטאַליסטען אליין פּגר'ען ביי זייערע קאַפּיטאַלען. ניין, עס וואָלט טאַקע הייסען זיי זאָלען פּגר'ען, אָבער אָהן דיא קאַפּיטאַלען, אָדער זיי זאָלען לעבען, ארבייטענדיג, וויא יעדער איינער.

— ווער־זשע אָבער זאָל ביי דיא קאַפּיטאַליסטען אוועקנעהמען זייערע אייגענסען, אום איינצופיהרען אונזער פּלאַן? דיא רע־גיערונג! — אזוי איז דאָ ערשט ביי אונז אויסגעקומען. ווער אָבער איז אונזער רעגיערונג? דיא שליחים פון דיא קאַפּיטאַ־ליסטען, דיא קאַפּיטאַליסטען אליין! דאָס הייסט אַלזאָ, דיא קאַ־פּיטאַליסטען זאָלען ביי זיך אַליין אוועקנעהמען זייערע רייכטהי־מער, — דער וואָלף זאָל זיך אַליין ארויסנעהמען דיא צייהן פון מויל. — וועל איך אייך אָבער בעווייזען, אז מען קען מאַכען, אז עס זאָל זיין אזא רעגיערונג, וואָס זאָל ניט בעשטיין פון קאַפּי־טאַליסטען, און וואָס זאָל טאַקע יע ארויסציהען דיא מערדערליכע צייהן זייערע, — יאָ, ניט אומזיסט האָט אַ דאָלאַר צייהן ארום און ארום זיך. איך וועל אייך אויך ווייזען, אז עס איז קיין עולה ניט ביי דיא קאַפּיטאַליכטען אויף אונזער פּלאַן אוועקצונעהמען אַלע זייערע געשעפטען, — אז אדרבה: עס איז גאר אן עולה וואָס מען לאָזט דאָס ביי זיי איבער.

דאָ האָט זיך רפאל פארקלעהרט און דיא באַקען האָבען ביי איהם אָנגעהויבען צו ברענען פון אינטערעס און צוהיצטקייט. פּלוצלונג האָט ער זיך אַ שטעל געטהאָן און אונטערבראָכען דעם רעדנער מיט אַ געשריי:

— און איך האָב אַ בעסערען פּלאַן! און איך האָב אַ בעסערען פּלאַן!

ער איז אַלעמען אַזוי געפעלען געוועזען און אַזוי אינטערעסירט, אַז קיינער האָט איהם ניט געשטערט ריידען, ניט דער רעדנער, ניט דער עולם.

— און אַנטיק אַ פּלאַן האָב איך! אַזאַ יאָהר אויף מיר, אַט וועט איהר שוין הערען. צו וואָס זאָל מען ביי מענשען אוועק־נעהמען זייער האָב און גוטס? צו וואָס זאָל מען כאַפּען? אַז מעהר קען מען אַזוי טהאָן: זאָל קהל פריהער מאַכען איין גרויסען געשעפט, אייגענע אייזענבאַהנען, למשל, אָדער קוילען־ביזנעס, אָדער מאַלע וואָס! און דערנאָך אַז קהל וועט מאַכען אָן דעם אָן אוצר, וועט מען גיין אין נאָך אַ ביזנעס, דערנאָך ווידער אין איינעם, אָדער אין צוויי ־ דריי מיט אַ מאָל. און ביסלעך־ווייז, ביסלעך־ווייז וועט מען אַזוי אַלץ איינסטראָיען.

— און וויאַ אַזוי זאָל מען דאָס איינפיהרען? — האָט יאַנאָ־וויטש איהם געפרעגט — וויאַ מאַכט מען אַז קהל זאָל איינפיהרען אַליין אייזענבאַהנען אָדער קאָהלען־מינען?

דער טשערמאַן האָט זיך געשטעלט געגען דעם, דאָס דיע־זער רעדנער זאָל ענטפערען אויף פראַגען. דאָס דאַרף טהאָן דער לעקטשורער. דער לעקטשורער האָט אָבער אַ מאַך געטהאָן מיט'ן האַנד און געזאָגט, אַז עס מאַכט ניט אויס, און אַלע זיינען אַזוי געוועזען פאַראינטערעסירט, אַז מען האָט ניט געקוקט אויף קיינע צערעמאָניעס. אַלזאָ האָט דער צווייטער רעדנער ווייטער גערעדט:

— אום אַזאַ זאַך איינצופיהרען, דאַרף דאָס אַזוי בעשטימט ווערען אין דעם וואַשינגטאָנער קאָנגרעסס, צום ביישפּיעל. דאָס הייסט, פאַר אַזאַ פּלאַן מוזען שטימען דיאַ מיטגליעדער. נו, קומט דאָך ווידער אויס דאָס זעלבע: כל זמן דיעזע מאַכערס דיענען דיאַ אינטערעסען פון דיאַ קאַפּיטאַליסטען, וועלען זיי פאַר אַזעל־כע פּלענער ניט וואוטען; פאַרקעהרט ווידער, אַז דער עולם וועט שוין האָבען שכל אויסצוקלייבען מעהרערע פאַרשטעהער וואָס וועלען דיענען דיאַ אמת'ע אינטערעסען פון פאָלק, און מען וועט קענען דורכפיהרען אַ פּלאַן וועגען קהל'שע קאָהל־מינען, וועט מען דאָך פאַר איין גאַנג שוין קענען אָבשטימען פאַר אַלע אַנדע־

רע געשעפטען אויך. אפשר וועט מען וויא עס איז קענען מיט געוואלד דורכשטופען א פלאן וועגען קהל'שע באהנען אפילו ווען דאס רוב מיטגליעדער וועלען נאך זיין געגען דעם סאציאליזמוס. אט זיינען היינט דא דיא וואס רופען זיך הענרי־דזשארדזשיסטען. זיי ווילען אז מען זאל אבשאפען אלע אבצאהלונגען אויסער דיא אבצאהלונג אויף לאנד; דורך דעם מיינען זיי וועלען זיי מאכען, אז דיא לאנד זאל געהערען בלויז צו דיא וואס בעארבייטען זיא טאקע אדער וואוינען אויף איהר, און ניט צו פרעמדע לענד־לארדס. דיא זעלבע הענרי־דזשארדזשיסטען זיינען אויך צופריעדען, אז באהנען און טעלעגראפען, למשל, זאלען בעלאנגען צו קהל. אנדערע ביזנעסען מוזען אבער זיין פריוואט, זאגען זיי. זיי צוטהיילען אלעס אויף צוויי קלאסען: זאכען וואס זייער טבע איז צו זיין קהל'שע, וייל דערביי מוז זיין פעראייניגט דיא גאנצע לאנד, וויא דיא פאסט, דיא באהנען, דיא טעלעגראפען, און אזעלכע זאכען וואס קענען געפיהרט ווערען בעזונדער, וויא פאבריקען, שעפער, קראמען. וואס פאר אן אונטערשיעד עס איז צווישען דיא צוויי קלאסען, פאר וואס קהל קען האבען באהנען אבער טאר ניט האבען קיין אייזען־פאבריקען, למשל, — דאס ערקלעהרען דיא הענרי־דזשארדזשיסטען ניט. אבער ניט דאס בין איך אויסען. איך וויל דא נור זאגען, אז פאר דיא „נאציאנאליזירונג" פון אייזען־באהנען אדער טעלעגראפען, דאס הייסט, צו מאכען, אז דאס זאל איבערנעהמען דיא נאציאן — פאר דעם וואלטען וואוטען געוויסע מענשען, וואס האלטען ניט פון אונזער נייעם פריינד'ס פלאן. אום אבער איינצופיהרען אז אייזען־פאבריקען אדער צוקער־פאבריקען זאלען זיין קהל'שע, דערצו מוז מען שוין האבען א מאדזשאריטי פון אזעלכע מענשען וויא מיסטער ראדעצקי אדער מיר; און ווען מיר וואלטען שוין געהאט א מאדזשאריטי, טא צו וואס זיך נאריש מאכען מיט איין ביזנעס? אז מיר וואלטען שוין געהאלטען דערביי, וואלטען מיר

דאָך שוין געקענט אבשטימען אויף אַלץ, אויף צו צונעהמען אַלע געשעפטען פון דיא קאַפּיטאַליסטען.

— הערסטע! קומט ער פּאַרט צו דיא זעלבע, צו צוכאַפּען זייער האב און גוטס! מיין פּלאַן איז דאָך אבער, אז אַלץ זאָל געהן מיט'ן יושר.

— אָלל־רייט — האט דער רעדנער געענטפערט מיט אן אונגעדולדיגען שמייכעל, — אָט דאס וויל איך טאַקי ווייזען, אז דאס וואס איך זאָג איז דער יושר.

14.

צו מעג א קהל פון ארבייטענדע מענשען אוועקנעהמען ביי די קאפיטאליסטען זייער אייגענם?

— הערר ראדעצקי — האט יאנאוויטש ווייטער געזאגט נאך דעם וויא ער האט גענומען א טרונק וואסער — האט אליין דא גערעדט וועגען די קאפיטאליסטען אלס פוסט־און־פאסניקעס, אלס מענשען וואס שעפען געלד פון פרעמדע שוויים. נו, היינט על פי יושר ריידענדיג, זיינען זיי דען טאקי די אמת'ע בעלי־הבתים פון זייערע מיליאנען? געהערען צו זיי טאקי די פאבריקען מיט די מאשינען, מיט די הייזער, מיט די טעלעגראפען, מיט די איבעריגע גוטס? דער שכל און דער יושר ענטפערען אויף דיעזע פראגע: „ניין“! — לאמיר זעהן: צוליעב דעם, וואס דער ארבייטער איז געצוואונגען צו ארבייטען ביי דעם קאפיטאליסט, איז ער ביי איהם אויך געצוואונגען צו נעהמען א סך וועניגער וויא ער פערדיענט. ווען מען זאל בארעכענען, וויא פיעל ארבייט עס פאדערט זיך צו שאפען דעם ארבייטער'ס חיונה — די פלייש, די ברויט, די פוטער, וואס ער עסט, די קליידער, וואס ער טראגט, די דירה, אין וועלכע ער וואהנט — וועט אויסקומען אז אויף דעם אלעמען צוזאמען פאדערט זיך א סך וועניגער ארבייטס־צייט וויא ער גיט זיין בעל הבית. אויב ער ארבייט צעהן שטונדען א טאג, למשל, ארבייט ער אויף זיין אייגענעם לעבענס־מיטעל אפשר ניט מעהר וויא פיער שטונדען און די איבריגע זעקס שטונדען ארבייט גיט ער אהן געצאהלט; דאס געהט פאר דעם פאבריקאנט, פאר די לענדלארדס, באנקירען, פאר אלערליי ניט־ארבייטער. ווען ער ארבייט אויף, לאמיר זאגען, פיר פינף דאלאר, בעקומט ער אפשר צוויי. ער גיט דעם בעל הבית, אלזא, פאר דריי דאלאר אונבעצאהלטע ארבייט. מיט אנדערע ווערטער, זיין ארבייט

איז ווערטה מיט דריי דאלאר מעהר, וויא ער בעקומט. — וויא אונ־זער געוואָסע, דער ערשטער רעדנער, האט אין זיין לעקטשור דאס אנגערופען, נעהמט דער בעל הבית פון איהם אראָפּ פאר דריי דא־לאר מ ע ה ר ו ו ע ר ט ה. עס איז מ ע ה ר ו ו ע ר ט ה וויא צוויי דאלאר! עס איז ווערטה פינף; און איהם גיט ער בלויז צוויי. דריי דאלאר נעהמט ער אראָפּ. — פון זיין לייב און לעבען נעהמט דער בעל הבית דאס אראָפּ, — פון זיין שוויים און בלוט — ער „נעהמט"! חלה נעהמט ער פון זיין פלייש — וויא א אידענע קנייפּט אראָפּ פון א חלה א שטיק טייג... נו, אָט פון דיעזע חלה־נעהמען, פון דיעזע מעהר־ווערטה, פון דיעזע אונבעצאָהלטע ארבייט, פון דיעזע דריי־דאלארדיגע קלייבט דער קאַפּיטאליסט אָן זיינע מיליאָ־נען, פון דעם וואקסט דאס א פּאבריקאנטעל אין עטליכע יאהר אוים א פאבריקאנט א גביר, און האלט מעהר מענשען וויא פריהער, און רייסט מעהר דריי־דאלארדיגע וויא פריהער. — היינט וואס איז מכח דיא לענדלארדס, דיא באנקירען, באהן־בעלי־בתים, סוחרים, קאָמיסיאָנערען, און דיא גאנצע איבעריגע ערב־רב, וואס לעבט אין וואוילטאָג און אין הולטייסקע נעכט ניט ארייגלייגענדיג א פינגער אין קאלטע וואסער, נור באַדענדיג זיך אין שאמפּאניער? פון וואנען נעהמט זיך זייער שאמפּאניער־וויין? דאס איז אויך דיא פרישינקע בלוט פון ארבייטער, — פון אלטע מענער, יונגע מענער, פרויען, קינדער... אָט דיא בלוט פון דיעזע ארבייטענדע שפּיעלט דאס ביי זיי אין גלעזעל, ווען מיט שכור'ע, מיט צוהיצטע הולטייסקע פנים'ער שרייען זיי „לחיים"!...

דער רעדנער איז בעגייסטערט געוואָרען. ער האט גערעדט וועגען דיא קאפּיטאליסטישע רויבעריי מיט א גיפטיגע, פייערדיגע שפּראך. זיין שטימע האט געהילכט. קיילעכדיגע ווערטער און שארפע אויסדריקע זיינען פון זיין מויל געפלויגען וויא קוילען.

— א טהייל פון זייערע ניט־פערדיענטע פערדיענסטען קומט דיעזע טעלער־לעקער אָן פון דעם בלוטיגען טעלער וואס בלייבט איבער פון דעם פאבריקאנט — האט ער געזאָגט — דער באנקיר כאַפּט פון דיעזען פאבריקאנט פּראָצענט פאר דער הלואה וואס ער האט איהם געמאכט, — אזוי וויא איינער, וואס לייהט א גזלן א האַק צו הרג'ענען מענשען און נעהמט ביי איהם א חלק פון דיא

גזלה. דער לענדלאָרד, דער באהן־קעניג און דיא איבעריגע פון דער פיאוועקע־געזינדעל — יעדער שטעלט אוים דעם שנוק צום טעלער — דער פאר רענט, דער פאר'ן פיהרען, יענער פאר'ן אדווערטייזען, פאר'ן מעקלערן, פאר'ן העלפען שאכערן־מאכערן....

— און ווען דער ארבייטער קומט שוין מיט דיא צוויי דאלאר פון דיא פינף אדער מיט אכט דאלאר אנשטאט דיא צוואנציג, וואס ער האט פערהאָרעוועט, רייסענדיג קריעה אין זיין אייגען לייב, ווען ער קומט מיט דעם שוין אהיים, בעפאלען איהם ווייטער נגעצרעת'ן: ז י י ן לענדלאָרד פליקט רענט פאר דיא צרה'דיגע צימערלאך, וואו ער, דער ארבייטער, מאטערט זיך מיט זיין אויסגעמאטערטע פאמיליע; דער סוחר, דער קאָמיסיאָנער, דער באהןבאנדיט און דיא איבריגע פון דיא בלוט־זויפענדע כאלאסטרע — יעדער לייגט ארויף פּאָדאטקעס, צינזען אויף דיא צרה'דיגע שטיקעל ברויט, פלייש, פוטער אדער אויף דעם רעקיל, אויף דיא שיך, דיא הוט, דיא העמד, וואס דער ארבייטער קויפט. וואס עס איז ווערטה א דאלאר, קאָסט דעם ארבייטער צוויי און אמאָל דריי.

— אָט אזוי ראבעוועט מען דאס פון אונז, אזוי שיילט מען דאס אונזער הויט, שניידט מען אונזער פלייש, ציהט מען אונזערע אָדערן, צופט מען אונזער מארך... אָט פון דיעזע בערג אנגעשיילטע הויט, אנגעהאקטע פלייש, אנגעריסענע אָדערן, אנגעצופטע מארך ווערען דאס דיא בערג דאלארס ביי דיא מיליאָנערען!...

— אבער לאָמיר דאס אלץ אוועקלייגען אָן א זייט. מיר ריידען דאָ וועגען דיא פארטיגע געשעפטען, וועגען דיא פאבריקען, מאשינען, באהנען, מינען, טעלעגראפען... נו, ווער האט דאס אלעם געבויט, געסטראָיעט, בעשאפען? ניט דער ארבייטער? אָ! ציגעל ווערען ניט פון זיך אליין! — אן ארבייטער'ס הענד מוזען זיי קנעטען; ציגעל האלטען זיך ניט אָהן וואפּנע. דאס וויים א קינד אויך. אבער א חוץ וואפּנע דארפען זיי נאָך האבען א צעמענט פון מענשליכע שוויים, טרעהרען און בלוט! אז ניט קלעפּט זיך א ציגעל צו א ציגעל ניט. מאשינען ווערען ניט געבאָרען אָהן וועהעניסען. מענשען מוזען האבען שמערצען, יסורים וויא א קינפּעטאָרין; זיי מוזען זיך ברעכען, שטעכען, אויסגעריסען ווערען, איידער זיי בעשאפען פון טוידטע אייזען א לעבעדיגע מאשין. דיא אייגענע נשמה בלאָזען

זיי פון זיך ביםלאכווייז ארוים אין דיא קאַלטע שטאָהל אריין, אום זיא זאָל לעבען, אום זיא זאָל זיך בעוועגען, אום זיא זאָל טהאָן, מאַכען, בערג איבערקעהרען... און מכּח דיא באַהנען, — מכּח דיא בערג, וואס מען שניידט דורך, דיא טייכען, וואס מען דעקט צו מיט בריקען, דיא טויזענדער מיילען ערד, וואס מען שמידט אין אייזען — אָ, דאָרטען ליגען בערג מיט מענשליכע ביינער, דאָרטען פליסען טייכען מיט מענשליכע בלוט. דאָרטען הילכט אָפּ דער קלונג פון קייטען, אין וועלכע מחנות־מחנות מענשען זיינען געווען געשמידט, ארבייטענדיג וויא דיא קאַטאָרזשניקעס אין סיביר...

— היינט דיא מינעס, און דיא לאַנד אין אַלגעמיין! אין דעם שטעקט א גרויסע, פיליכט דיא גרעסטע, טהייל פון דיא קאַפּיטאַ־ליסטישע רייכטהום. נו, איז דאס ז י י ע ר ע? געהערט דאָס צו דיא לײדיג־גייהער? ווער האָט זיי דאס פערקויפט, פון וועמען האבען זיי א פּאַפּיער אויף דעם? זיי זיינען דאָך כלומרשט פרום און לעזען דיא ביבעל דעם חומש, מיט פערגלאָצטע אויגען. נו, אין חומש שטעהט דאָך: „בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ“ — „גאָט האט בעשאַפען דיא ערד“, דאס זאָגען זיי דאָך אין קלויסטער אדער אין בית המדרש; — איז דאָך גאָט דער בעל־הבית. האבען זיי א שריפט, א „טייטעל דיד“, א „קופּטשאַיאַ קרעפּאָסט“, פון גאָט? וואו זיי ווילען אַזאַ פּאַפּיער פון דעם רבונו של עולם אונז ניט ברײנגען קענען מיר ניט גלויבען, אז עס איז זייערע. אדרבא, זאָלען זיי אַוועקפאָהרען אויף א לוסט־רייזע אין זיבעטען הימעל און ברײנגען אַזאַ דאָקומענט פון דאָרטען...

— ניין, דיא לאַנד, דיא מינעס, דיא וועלדער מיט דיא וואסערן, מיט אל־דאָס גוטס, וואס דיא נאַטור האָט פאר דעם מענ־שען, בעלאַנגט ניט צו דיא פוסט־און־פּאסניקעס. דיא זעלבע תורה זייערע זאָגט: „בזעת אפיך תאכל לחם“, מיט שוויים קומט אָן ברויט. — דאס הייסט: דיא נאַטור האט אין איהר בוזים כל טוב; זיא גיט דאס אבער ניט אומזיסט, און דיא געצאָהלט, וואס זיא פאָדערט, איז אַ ר ב י י ט. דער וואס ארבייט איז מיט איהר

קווים; צו איהם געהערען איהרע עשירות; דער אבער וואס צאהלט נים מים ארבייט, איז קיין סוחר נים; און אויב ער נעהמט דאך פון דיא נאטור'ס אייגענטהום — איז ער א פראסטער גנב.

— יא, דיא קאפיטאליסטען זיינען גנבים און גזלנים, אי פון דער נאטור גנב'ענען זיי אי פון דער נאטור'ס עהרליכע קאסטימער, פון די ארבייטענדע מענשהייט. די לאנד מיט די מינעס, מיט דיא פעלדער, מיט די וועלדער, די פאבריקען מיט די מאשינען, מיט דיא באהנען, מיט דיא טעלעגראפען — אלע נאטירליכע און אלע אויסגעארבייטע גוטס — אלץ געהערט צו דעם ארבייטער, און אלץ געפינט זיך אין דיא הענד פון רויבער.

— נו, איז נים קיין יושר, אז מען זאל דאס ביי דיא רויבער צונעהמען און אומקעהרען צו דיא, ביי וועמען זיי האבען דאס אנגעראבעוועט? איז נים קיין יושר, אז דאס זאל צונעהמען א קהל, וואס זאל בעשטעהן בלויז פון ארבייטענדע? איז דען נים קיין עולה, אז דיא ארבייטער, דיא אמת'ע בעלי בתים פון דיא אלע גוטס, זאלען אזוי אויסגעריסען ווערען, אזוי פערוואגעלט און פערלארען זיין, צוליעב דעם וואס זייערע עשירות זיינען אין ווילד־פרעמדע הענט?

— קהל מעג און קהל מוז דיא געשעפטען מיט דיא נאטירליכע אייגענסען צונעהמען ביי די לידיג־גייהער! (אפלאדיסמענט).

— און איצט וואלט איך וועלעןריידען וועגען דעם, וויא מען קריגט אזא רעגיערונג, וואס זאל דאס אוועקנעהמען — וואס זאל ביי דעם וואלף דיא ציין ארויסנעהמען. עס איז שוין אבער אזוי שפעט; איך האב שוין אזוי פיעל צייט אוועקגענומען — האט דער רעדנער מיט אנגסט געזאגט קוקענדיג אויף דעם פארזיצענדען.

15.

וויא קען רפאל'ס פלאַן מקוים ווערען?

עס איז שוין טאַקי געווען שפּעט: רפאל'ס און יאנאָוויטש'עס רעדעס מיט דיא אונטערברעכונגען האבען פערנומען א סך צייט. בערלאוויטש, דער הויפּט־רעדנער פון דעם מיטינג, איז געזעסען וויא אויף שפּילקעס. איהם האט זיך זעהר געלוסט שוין צו האבען דאס וואָרט. זיינע אויגען האבען אויף יאנאָוויטש'ען געשאָסען מיט פייער.

דער פּאָרזיצענדער האט א קוק געטהאָן אויף'ן זייגער.

— עס איז שוין שפּעט — האט ער געזאָגט — איך גלויב, אז דער לעקטשורער, גענאָסע בערלאָוויטש, וועט שוין ענטפערן אויף דיא איבריגע פּונקטען.

יאנאָוויטש, וועלכער איז געשטאנען אויפ'ן פּלאַטפּאָרמע, האט אפילו ניט געוואָלט ליידען. עס האָט אָבער ניט געפּאַסט זיך צו דינגען.

— איך רעכען אויך אזוי. איך האב פיעל צייט פערנומען — האט ער געזאָגט ניט ווילענדיג, און איז אראָפּ פון דער פּלאַטפּאָרמע, פערליערענדיג דעם אַפּלאָדיסמענט, וועלכען ער וואָלט בעקומען, ווען דעם פּאָרזיצענדער'ס ווערטער וואלטען זיך ניט ארייננגעמישט ביי דעם סוף פון זיין רעדע.

בערלאָוויטש, דער הויפּט רעדנער פון יענעם טאָג, האָט גענומען דאס וואָרט:

— אלזאָ, וועל איך פאָרטזעטצען, וואס גענאָסע יאנאָוויטש האט ערקלערט. אייגענטליך האט הערר ראדעצקי בעריהרט פראגען, וועלכע פאָדערן עטליכע לעקטשורס. ער האט אנגעריהרט דעם גאנ־צען סאָציאליזמוס. איך האָב אבער, אז הערר ראדעצקי, אדער ריכ־טיגער, גענאָסע ראדעצקי (אפּלאָדיסמענטען האבען איבערגעשלאָגען

דעם רעדנער די װערטער. רפאל האט ביי די, װאס זיינען געזעסען לעבען איהם, געפרעגט: — „װאס בין איך, א גענאסע“? מען האט איהם ערקלערט מיט א פריינדליכען שמייכעל און ער איז געבליעבען בלויז האלב צופריעדען).

— איך האף, אז גענאסע ראדעצקי — האט דער רעדנער אײבערגעזאגט — װעט קומען צו אונזערע װייטערע פערזאמלונגען און דאן װעט ער מיט אלעם געגויער בעקאנט װערען. און הײנט װעל איך זיך בעשרײנקען מיט דעם װאס גענאסע יאנאװיטש האט ניט פאספּײעט צו ערקלערען; נעמליך, מיט די פראגע — װאס זאלען די ארבײטער טהאן אום די רעגירונג זאל ניט זײן קײן דיענסט ביי די קאפיטאליסטישע קלאסע, אום זי זאל זײן א פרײנדין, א טרײע דיענערין פון די ארבײטער, קורץ, אום זי זאל ביי די קאפיטאליסטען אװעקנעהמען זײערע קאפיטאלען, דיזע קאפיטאלען ערקלערען פאר דאס אײגענטהום פון דער גאנצער געזעלשאפט, און ארגאניזירען די ארבײט אויף דעם סאציאליסטישען פּרינציפּ — מאכען אז אלעס, אלעם זאל געהערען צו קהל, װיא מען האט זיך דא אויסגעדריקט, און אז אלע זאלען ארבײטען בשותפות? מיט אנדערע װערטער, די פראגע איז: װיא קריגען מיר אזא רעגירונג, װאס זאל ביי דעם קאפיטאליסטישען װאלף ארויסרײסען די צײן? אזוי האט זיך אויסגעדריקט מײן פאררעדנער.

— אלזא — דער אײנפאכסטער אנטװארט אויף דיעזע פראגע, דער אנטװארט, װעלכען הערר ראדעצקי אלײן מוז שוין יעצט האבען אין געדאנקען, איז: *זאלען די ארבײטער אין דעם טאג פון די װאהלען זײערע שטימען אפּגעבען ניט פאר קײן קאנדידאטען װאס האלטען פאר די קאפיטאליסטען, זאנדערן פאר אזעלכע קאנדידאטען, װאס זײנען אײנפערשטאנען, אז מען מוז די קאפיטאלען ביי די קאפיטאליסטען אפּנעהמען;* פאר קאנדידאטען, װאס זאלען זיך נעהמען, װען זײ װעלען אויסערװעהלט װערען, צו ארבײטען פאר די דורכפיהרונג פון דעם פּלאן, װעגען װעלכען דא איז הײנט געשפּראכען געװארען.

לאמיר ריידען וועגען דיא לאנד, אין וועלכע מיר געפינען זיך — וועגען דיא פעראייניגטע שטאאטען, און, וואס איך וועל זאגען וועגען דיא פעראייניגטע שטאאטען, געהט אויך אויף ענגלאנד, פראנקרייך, און אויף יעדע אנדערע לאנד, וואו אן די שטימען פון פאלק אין דעם וואהל־טאג ווענדט זיך דיא גאנצע רעגיערונג. דאס פאלק וועהלט אויס, עלעקטעט, דיא היגע רעגיערונג. דירעקט אדער אינדירעקט. שטימענדיג גלייך פאר דיא קאנדידאטען אדער שטימענדיג פאר דיא, וואס שטימען פאר זיי, אדער וואס גיבען זיי שטעלען, ערוועהלט דער אמעריקאנער פאלק יעדען בעאמטען, פון דעם פרעזידענט ביז דעם פאליסמאן. דיא ארבייטער האבען א גרויסע, אן אונגעהייערע מאיאריטעט. זיי זיינען מיליאנען, וועהרענד דיא קאפיטאליסטען זיינען א הייפעלע, דיא ארבייטער קענען מיט זייערע שטימען עלעקטען וועמען זיי ווילען. ווען אלע ארבייטער זאלען אלזא אויסוועהלען סאציאליסטען — איך מיין, ווען זיי זאלען אויסוועהלען אזעלכע מענשען, וואס זאלען וועלען דורכפיהרען הערר ראדעצקי׳ס פלאן, זיי אויסוועהלען צום וואשינגטאנער קאנגרעס, צו דיא לעגיסלאטורען פון פערשיעדענע שטאאטען, צו דיא שטעלען פון דזשאדזשעס — קורץ, ווען זיי וואלטען אזעלכע מענשען ערוועהלט צו יעדען אמט, וואלט אלץ געווען פיקס און בארטיג. דער קאנגרעס און דיא לעדזשיסלייטשורס — דיא וואס מאכען דיא געזעצע, — וואלטען דא געמאכט א געזעץ, אז פריוואט־אייגענטהום אין דיא פראדוקציאנס־מיטלען איז פערבאטען, און וואלטען ערקלערט אלע קאפיטאלען, אלע יעצטיגע געשעפטען, פאר געזעלשאפטליכע אייגענטהום.

רפאל׳ן האט גענומען שווינדלען אין קאפ. ער האט אפילו וויא עס איז פערשטאנען, וואס דער רעדנער מיינט, נאכ׳ן שכל נאך, — פון דיא אלע ערקלערונגען וואס ער האט זיך דא פריהער אנגעהערט. דער רעדנער האט אבער גערעדט אזוי שנעל — אום צו פאספייען צו ענדיגען איידער דער בעל הבית פון האלל וועט קומען דערמאהנען, אז עס איז שוין צייט אוועקצוגעהן! — און זיין צונג האט וויא א מיהל געמאהלען אזעלכע זאנדערבארע ווערטער, אז פון סטארען־זיך גוט צו צוהערען, האט רפאל׳ן גענומען טומלען

אין מוח. ער האט אבער פּאָרט ניט אבגעלאָזען דיא לייצעס און האט געהערט און וויא עס איז פערשטאַנען אדער געמיינט, אַז ער פערשטעהט.

— דיא רעגיערונג וואָלט אלזאָ געווען א סאָציאַליסטישע — האט דער רעדנער זיך ווייטער געאיילט — זיא וואָלט אלזאָ קאָנ־פיסקירט, אוועקגענומען ביי דיא קאַפּיטאַליסטען זייערע געשעפטען. דיא קאַפּיטאַליסטען וואָלטען זיך אפשר געוועהרט. זיי וואָלטען געקעמפּפט. אבער וואס פאר א ווערדע וואָלטען זיי געהאט? דיא סאָלדאטען מיט דיא פּעסטונגען, מיט דיא געוועהר וואָלטען געווען אויף אונזער זייט. דיא קאַפּיטאַליסטען וואָלטען זיך ניט געקענט העלפען, פּונקט וויא דיא פּרינצען מיט דיא אַנדערע אדעליגע האבען זיך ניט געקענט העלפען אין פראַנקרייך, פאר הונדערט יאָה־רען, ווען דיא רעגיערונג איז ארײנגעפאלען צו דעם פאָלק אין דיא הענד.

— דאס איז אבער אלץ גערעדט, אַז דיא ארבייטער וואָלטען אלע פערשטאַנען אזוי גוט וויא אונזער פריינד ראדעצקי פערשטעהט. ליידער אבער פערשטעהען זיי דאס נאָך ניט. דיא קאַפּיטאַליסטען ווייסען גאַנץ גוט, אַז, ווען דיא ארבייטער וועלען האבען שכל, אַז זיי וועלען דענקען, וועלען זיי—דיא קאַפּיטאַליסטען—זיך מוזען זעגענען מיט זייער קרוין; דאריבער טרייבען זיי, אַז דער ארבייטער זאָל זיין אונוויסענד, אַז ער זאָל ניט דיינקען, אַז ער זאָל זיך אינטע־רעסירען בלויז מיט פּייטס, מיט בייז־באָלל, מיט רייסעס. דורך זייערע צייטונגען פערבלענדען זיי איהם דיא אויגען און ריידען איהם איין, אַז אלץ איז וויא עס ברויכט צו זיין, און יעדען, וואס וויל דעם ארבייטער עפענען דיא אויגען, שטעלען זיי פאר אלס א משוגענעם אדער אלס א מערדער, אלס א שונא פון דעם פאָלק. צום אונגליק זעהט דער אמעריקאַנער ארבייטער, אַז פון אייראָפּא קומען ארבייטער אהער; אַז פון אמעריקא אין אייראָפּא פאָהרען קיין ארבייטער ניט. — מיינט ער, אַז בעסער וויא אמעריקא קען שוין גאר ניט זיין. דיא צייטונגען, דיא לעהרער אין דיא שולען, דיא גלחים אין דיא קלויסטערס און דיא פּאָליטישענס מיט זייערע שווינדלערשע רעדעס ווייזען אויף דעם ארבייטער, אַז ער קען האפען צו ווערען רייך; זיי טענה׳ן אלץ צו איהם, אַז אין אמעריקא האט

יעדער א „טשאַנס“, אַז מען דאַרף נור טרייען, ווערט מען דאָ א מיליאָנער. זיי גיבען איהם אַלס בעווייז דעם פאַקט, אַז פיעלע פון דיא היינטיגע מיליאָנערען זיינען אויך אמאָל געוועזן ארים. און אַזוי פערברייינגט דער אַרבייטער דיא יאָהרען אין האָפען, לויפענדיג אויף פייטס, אויף רייסעס, אדער אויף בייז־באָלל.

— עס קומען אָן דיא וואהלען. דער אַרבייטער מיינט, אַז דאס איז אויך א מין ספּאָרט, א שפּיעל, בלויז א זאַך וואס דאַרף איהם אינטערעסירען אַלס א מין פייט אדער בייז־באָלל מעטש. עס זיינען דאָ קאַפּיטאַליסטישע פאַרטייען: דיא דעמאָקראַטישע און דיא רעפּובליקאַנישע.ביידע שיטען מיט געלד. מיליאָנען גיבען דיא קאַ־פּיטאַליסטען צושטייער אויף דיא עלעקשאָנס. זאָל זיך דער אַר־בייטער שטעלען דיא פראַגע: וואצו גיבען זיי דאס אַזוי פיעל געלד? זאָל ער פארשטעהן, אַז זיי מיינען ביזנעס; אַז מיט דיא געלד העלפען זיי עלעקטען זייערע טרייע דיענער; אַז אין עלעקשאָן טאָג קריגען זיי אריין דיא גאַנצע רעגיערונג אין דיא הענד; אַז דעריבער איז דאס דעם אַרבייטער נאכהער אונמעגליך אויסצופיה־רען א סטרייק — אַז דיא רעגיערונג שיקט סאָלדאַטען געגען דיא אַרבייטער, ווייל זיא איז א פערקויפטע רעגיערונג, דיא קאַפּיטאַליס־טען׳ס רעגיערונג; אַז דעריבער האַלטען דאס דיא דזשאָדזשעס פאר דעם רייכען; אַז דעריבער ווערען געמאַכט געזעצע בלויז פאר דיא קאַפּיטאַליסטען און געגען דיא אַרבייטער... פרעגט אבער דער אַרבייטער גאר ניט און פארשטעהט גאר ניט. ער נעהמט צוויי דאָלאר פאר זיין וואוט און פרעהט זיך מיט זיין כשר׳ע מציאה. ער מיינט, ער האט דיא פּאָליטישענס אפּגענאַרט — אומזיסט צוויי דאלאר גענומען! ער פערשטעהט ניט, אַז פאר דיא צוויי דאלאר פערקויפט ער זיין בכורה, אַז מיט דעם צעטעלע וואס ער ווארפט אין שטים־קאַסטען פאר דיא קאַפּיטאַליסטישע פאַרטייען ווארפט ער אריין זיין גאַנצע פרייהייט מיט זיין גאַנצען אייגענס אין דעם פיינד׳ס הענט אריין.

— דאס דערמאָנט מיר אָן א געוויסען צעטעלע, וועלכען מיין פאַטער האט מיר אמאָל געגעבען צו מיין רבי׳ן אין חדר. צו בריינ־גען א צעטעלע דעם רבי׳ן איז א כבוד ביי א אינגעל. אַלע אינגלאַך זיינען איהם מקנא. אַלזאָ בין איך אין חדר אריינגעקומען מיט

פרייד און מיט שטאָלץ, און מיט גרוים פּאראד האב איך דעם רבי׳ן דערלאַנגט דעם צעטעלע. וויא איבערראַשט בין איך אבער געווען און וויא ביטער איז געווען מיין איבערראַשונג, ווען דער רבי, נאָך דעם וויא ער האט איבערגעלעזען דעם צעטעלע, האט אויף מיר א בייזען קוק געטהאָן און האט זיך מיר געהייסען לייגען אויפ׳ן בייגקעל. סטייטש, איך האב געמיינט ער וועט גאר א גאַנצען טאָג צו מיר זיין גוט און פריינדליך. ערשט נאַ־דיר — ער לייגט מיר גאר שמייסען! אזוי איז אבער אין צעטעלע געווען געשריעבען. איך האב אליין מיין פּסק אויף זיך געבראַכט... פּונקט דאס זעלבע איז מיט דעם ארבייטער, ווען ער ווארפט אריין זיין שטים־צעטעלע פאר א קאפּיטאַליסטישע פּארטיי. ער מיינט ער ווערט א גאַנצער מחותן מיט דעם קאפּיטאַליסטישען רבי׳ן, און ווען דיא רעגיערונג שיקט ארוים סאָלדאַטען צו שיסען סטרייקערס, פּאָליסלייט צו שפּאַלטען סטרייקערס דיא קעפּ, זיינען זיי איבערראַשט... זיי האבען ניט וואס איבערראַשט צו זיין: זיי האבען אליין דעם צעטעלע געבראַכט אז מען זאָל זיי לייגען אויפ׳ן בייגקעל.

— איך מוז זיך איילען. מען וועט מוזען באַלד שליסען דעם מיטינג. איך וועל דאס מאַכען קורץ. הערר ראדעצקי וועט נאָך הערען וועגען דעם און הערען. זאָל ער קומען צו דיא פערזאַמלונגען. אַלזאָ, מען מוז דעם ארבייטער אויפקלערען. מען מוז איהם ווייזען אַז עלעקשאָן־טאָג איז א וויכטיגער ביזנעס־טאָג — קיין קינדער־שפּיעל. לאָמיר זיך לערנען ביזנעס ביי דיא גרויסע ביזנעס־לייט. זיי פערשטעהען געוויים ביזנעס. אַלזאָ, זיי האַלטען דעם עלעקשאָן־טאָג וויכטיג. היינט וויא באַלד פאר זייער ביזנעס איז דאס וויכטיג, איז דאָך פאר דעם ארבייטער דאס מסתמא אויך וויכטיג. אז דיא מיליאָנערען זעהען צו עלעקטען ז י י ע ר ע מענשען, דארפען דיא ארבייטער זעהן צו עלקטען זייער אייגענע פּארטיי און שטימען פאר זייערע אייגענע קאנדידאטען. אזא פּארטיי האָבען מיר שוין — דיא סאָציאַליסטישע פּארטיי — (אפּלאָדיסמענטען). פיעלע אר־בייטער פערשטעהען שוין און זיי שטימען טאקי פאר דיעזע פּארטיי. אזעלכע איז נאָך אבער דאָ ווייניג. מען דארף לערנען דעם ארביי־טער, איהם אויפקלערען, און דאס טהוט אונזער פּארטיי... און זיא וואַקסט... אַלץ שנעלער. אין דייטשלאַנד האַלטען מיר שוין ווייט...

אבער דא וועט באלד אויך דאס פאלק מאסען־ווייז איבערגעהן צו אונז... דיא צרות זעלבסט לערנען איהם... ער קומט צום שכל.

— בלויז נאך א פאר ווערטער—עס איז זעהר וויכטיג. מיר קענען ניט האפען, אז אלע ארבייטער וועלען טאקי ווערען סאציא־ליסטען איידער מען וועט מאכען א סוף פון דיא יעצטיגע פיהרונגען. אבער ווען א גאנץ גרויסע טהייל — דער מאיאריטעט פון זיי — וועלען פערשטעהן, וועט שוין אויך זיין גענוג. דיא קאפיטאליסטען וועלען זיך דאן שטעלען געגען אונז, זיי וועלען אפשר דאן אונז שטערן ביי'ן שטים־קאסטען. עס וועט אפשר ווערען א קאמפף, א בלוטיגער קאמפף...

— דיא הערשענדע קלאסען גיבען זייער טראהן מיט גוטען ניט אב... פיללייכט וועט דיא קאפיטאליסטישע קלאסע בעגעהן דעם זעלבען פעהלער וואס דיא פראנצויזישע אדעליגע זיינען בע־גאנגען, וואס דער ענגלישער קעניג, דזשאדזש דער דריטער, איז בעגאנגען. וואס דיא פלאנטאטארס פון דיא סויטה זיינען בע־גאנגען, ווען מען האט דיא שווארצע שקלאפען פון זיי בעפרייט; פיללייכט וועלען דיא קאפיטאליסטען אויך שיקען ביקסען מיט קא־נאנען געגען דיא ארבייטער... זיי וועלען דאן אפשר נאך האבען א טהייל פון דיא רעגיערונג... זיי וועלען פיללייכט געהן געגען דיא געזעץ, געגען דיא אבשטימונג — דאן, אה, דאן וועה געשריען צו זיי! ווי נאפאלעאן האט געזאגט: דאס פאלק וועט דער צווייטער פון שייד דעם שווערד ארויסציהען, אבער ער וועט איהם דער לעצ־טער צוריק אריינשטעקען! דיא רויבער וועלען דיא געזעץ ברעכען, און דאס פאלק וועט זיי איבערגעוואלט מאכען פאר געזעץ־פאל־גענדע. דיא בלוט־זויפער וועלען דעם קאמפף אנפאנגען; אבער דאס ארבייטענדע פאלק וועט מיט זיינע קלעפ דעם קאמפף ענדיגען—ענ־דיגען מיט א גלענצענדען, אייביגען זיעג פאר פרייהייט, גלייכהייט און ברידערליכקייט!

דער רעדנער איז אראפ פון פלאטפארמע. זיינע האסטיגע, געאיילטע שלוס־ווערטער האבען אזוי אנגעשטריינגט דיא אויפ־מערקזאמקייט פון זיינע צוהערער, און דורך דעם אזוי עלעקטריזירט זייערע נערוועז און אנגעצונדען זייערע הערצער, אז ביי דעם אויס־רוף: „פרייהייט, גלייכהייט און ברידערליכקייט"! האבען זיך פיעלע

ניט ווילענדיג א שטעל געטהאָן און דער האַלל איז פערהילכט גע־וואָרען מיט א לאנגגען דונערענדען הורראה און מיט א פארטוי־בענדען שטורעם פון האנד־פּאַטשעריי...

א פריילין, אין א רוסישען מאַנטעל און מיט דיא האָאר פער־קעמט אויף רוסיש, האט מיט פלאַמענדע אויגען א שפּרונג געטהאָן צו דער פּיאַנאָ און האט מיט אַלע קרעפטען גענומען שפּיעלען דיא מארסעליעזע. גלייך האבען אַלע אונטערגעכאַפּט דעם געטליכען נגון, און דער האַלל איז אנגעפילט געוואָרען מיט געזאנג פון קלינגענדע שטימען פון הערען און דאמען.

דיא גאַנצע סצענע און הויפּטזעכליך דיא זיסע קאַמפּפס־טענער, — דאָ טרויעריג־פרעהליכע, דאָ שטאָלצע, דאָ סטראַשענדע, דאָ מיט ראַכע־דורשט, דאָ מיט נצחון־פרייד קלינגענדע טענער, דיא הימעלשע טענער פון דיא אונשטערבליכע פרייהייטס־ליעד, — האבען רפאל'ן וויא מיט א כשוף דורכגענומען. ער האט א ציטער געטהאָן. א זיסע קעלט איז איהם אריבער איבער'ן לייב. טרעה־רען האבען א שפּריץ געטהאָן פון זיינע עהרליכע, קלוגע און גוטע אויגען.

ווען רפאל איז געקומען אהיים, האָט ער געשוויעגען. ער האָט זיך אומגעטראָגען אַזוי וויא מיט א וואַזשנע, טהייערע נייעס. שרה גיטעל האט א פּאָאר מאָל ביי איהם געפרעגט וואס ער זיצט „עפּעס אזוי וויא א חתן". ער האט איהר אבער גאר ניט געענטפערט. נור שפּעטער, ווען דער גאַנצער ביילד פון דעם מיטינג איז איהם ווידער פאָרגעקומען אין געדאַנקען אַזוי וויא א לעבעדיגער, האט ער שוין זיך ניט געקענט איינהאַלטען און האט געזאָגט, געהיימניספול, מיט דעם בעריהמעדיגען טאָן פון א חדר־איינגעל:

— בין איך היינט געוועזן אויף אַן אָרט!

— וואו איז דאס?

— און אַז איך וועל דיר זאָגען, וועסטו הפּנים פערשטעהן? דאס איז ניט פאר דיין ווייבערשען מה געדאַכט. קיין חלה באַקט מען דאָרטען ניט און קיין טשאָלענט שטעלט מען דאָרטען אויך ניט.

ער האט גלייך חרטה געהאט וואס ער האט איהר געזאגט. עס איז אבער שוין געווען פארפאלען. זיא איז צוגעשטאנען און ער האט געמוזט איהר דערצעהלען און ערקלעהרען. זיא האט אבער איהם באלד א שטופ געטהאן איבער'ן קאפ, איהם געזאגט, אז מעהר וויא אזא נאר און משוגענעם וויא ער ליעגען אזעלכע זאכען אין זינען ניט, און גלייך איז זיא איבערגעגאנגען צו געשעפטען, וועלכע, נאך איהר מיינונג נאך, זיינען געווען פיעל וויכטיגער.

16.

קען מען דיא וועלט איבערמאַכען נאָך אַן אויסגעקלערטען פּלאַן נאָך ?

איין מאָל א פאַרנאַכט, עטליכע טעג נאכ'ן מיטינג, וויא רפאל איז אזוי געגאַנגען איבער דעלענסי סטריט, איז פארביי איהם פארבייגעגאַנגען א קליינער, זעהר ניט קיין שעהנער אידעל, אר'ם אנגעטהאָן און מיט א קליינע צופּאַטעלטע בערדעל, איבער וועלכע עס האָט געבליסטשעט א נארישער שמייכעל.

— וואָס מאַכט איהר ? — האָט יענער זיך אָבגערופען צו רפאל'ען — איך האָב אייך געזעהן אויפ'ן מיטינג. נו, איהר מיינט נאָך אַלץ, אז א וועלט קען מען איבערמאַכען מיט א פּעטענט ?

זיין נאַרישער שמייכעל האָט זיך פארשפּרייט און איז געוואָרען נאָך נאַרישער.

— וואָס איז ? — האָט רפאל געפרעגט אַן איבערראַשטער, ניט וויסענדיג וויא אַנדערש דעם געשפּרעך אויפצו־האַלטען. ער האָט זיך צו איהם צוגעקוקט: דער אידעל האָט געהאַט א זעהר דינינקען נעזעלע, מיט א זעהר גרויסע קרומליכע מויל. פון דיעזע קרומע מויל זיינע האָט דאָס אַזוי וויא געשטראָמט זיין ניט־קלו־גער שמייכעל. ער איז געווען זעהר ניט קיין שעהנער, אָבער רפאל'ען האָט געצויגען צו איהם.

— ניין, מיין פריינד, דורך פּעטענטס מאַכט מען קיין וועלט ניט איבער — האָט יענער געענטפערט, ווידער א שמייכעל טאָנ־דיג אויף זיין נאַרישען שטייגער ; און געבענדיג א נייג מיט'ן קאָפּ, איז ער אוועק ווייטער.

רפאל איז אויף א ווײַלע געבליעבען שטיין א פערוואונדער־טער און דערנאָך איז ער יענעם נאָכגעלאָפען.

— זאָגט מיר וואָס איהר מיינט. זעהט, זאָלט איהר געזונט זיין, איהר קענט דאָך מיר זאָגען וואָס איהר מיינט — האָט ער זיך געבעטען.

— איך מיין וואָס איך זאָג. אויסקלעהרען און ארויסנעהמען אַ פּאַטענט אויף דעם — דאָס איז מעגליך מיט אַ מאשין אָדער אַ קונץ. אַ וועלט ווערט אַזוי ניט געענדערט. אז איהר זאָלט מיט אייער פּלאַן זיך ארומטראָגען ווער־ווייס וויא לאַנג, וועט ער אויך ניט מקוים ווערען.

— אז איך אליין זאָל זיך מיט דעם ארומטראָגען, טאַקי ניט; אָבער אז אַ סך מענשען זאָלען אין דעריין טאָהן, וועט טאַקי עפּעס ארויסקומען — האָט רפאל געענטפערט.

— אז אפילו צעהן טויזענד מענשען זאָלען זיך לייגען אין דער לייגג און אין דער ברייט וואָלט אויך גאָר ניט ארויסקומען, סיידען דיא וועלט וואָלט געווען פארטיג דערצו. דאָס איז דער עיקר: דיא וועלט מוז זיין פארטיג דערצו.

— איך וועל אייך זאָגען דעם אמת, איך פארשטיי ניט וואָס איהר מיינט. איך בין ניט קיין געלערענטער. אָבער אז מען גיט מיר צו פארשטיין, פארשטיי איך.

— דער סאָציאַליזמוס... אָט דאָס וואָס איהר ווילט איינ־פיהרען הייסט „סאָציאַליזמוס"....

— נו, ווייס איך דאָך דאָס שוין. דער סאָציאַליזמוס....— האָט רפאל נאָכגעזאָגט.

— דער סאָציאַליזמוס איז ניט קיין מאשינקע, וואָס מען קען אויסקלעהרען און מאַכען. עס איז אַזוי וויא אַ בוים. עס מוז וואַקסען, פארשטייט איהר מיך; קענט איהר אַ בוים אויסקלערען? קענט איהר איהם מאַכען? עס שפּראָצט און בליהט און וואַקסט; פון אַ קערענדעל שפּראָצט ארויס אַ ריטעלע, אַ שטעקעלע מיט צווייגעלעך, מיט קאָרע. עס ענדערט זיך רק; עס ענטוויקעלט זיך, ביז עס קומט ארויס אַ בוים מיט בלומען, מיט פרוכט. איהר פאר־שטייט?

דער אידעל האָט אַ נארישען שמייכעל געטאָהן. זיי האָבען זיך אָבגעשטעלט ביי אַ קאָרנער. וויא עס האָט אויסגעוויזען האָט דער אידעל בעדאַרפט ארייננגיין דאָ ניט ווייט דערביי. רפאל האָט

געשלונגען יענעמ'ס רייד, און ער האָט געדורשט שוין צו הערען וואס ער וועט דאָ אויסברייגגען. דער געדאנק האָט איהם שטארק פאראינטערעסירט. אָבער וואָס וויל ער דאָ אויספיהרען? דיא הארץ האָט ביי איהם געקלאַפּט פון אונגעדולד.

— מיט דעם לעבען פון מענשען (איך מיין וויא זיי לעבען צוזאמען) איז אויך אזוי — האָט דער אונבעקאנטער ווייטער געזאָגט — איהר מיינט דאָך אודאי, אז דיא וועלט האָט זיך אימער געפיהרט אזוי וויא זיא פיהרט זיך איצט? האָט איהר א טעות. א מאָל, גאָר פארצייטען, פלעגט מען לעבען אין איינעם, ארבייטען אין איינעם און אלע זיינען געווען דיא בעלי־בתים אין איינעם.

— איז דאָך דאָס טאָקי דאָס וואָס מיר ווילען!

— כאפּט־זשע ניט!—האָט דער אידעל מיט דיא צופּאטעלטע בערדעל און דינינקען נעזעלע געזאָגט זעהר מילד און פריינדליך — אי דאָס זעלבע אי גאָר ניט דאָס זעלבע. א האָאָר אויך ניט! זייט איהר א מאָל געווען אין קאָני איילענד?

— ניין. וואָס אי'?

— אין קאָני איילענד איז פאראן אזא געדרייטע שטיקעל אייזען־באהן מיט וואגאנעס, וואָס לויפען זיך פון אויבען אראָפּ און פון אונטען ארוף. דיא ריילסען דרייען זיך וויא א פּראָפּען־ציהער. ווען איהר קוקט וויא דער וואגאָן לויפט פון אונטען ארויף, זעהט איהר וויא ער גייט הין און צוריק. ער גייט צו מזרח זייט, דערנאָך צו מעריב, דערנאָך ווידער צו מזרח. וועלל, עס געהט טאקע צוריק צו מזרח זייט, אָבער דערביי הויבט ער זיך העכער. דער צווייטער מאָל מזרח איז העכער וויא דער ערשטער. איהר פארשטייט וואָס איך מיין?

— געוויס פארשטיי איך — האָט רפאל געענטפערט שאָקלענדיג מיט'ן קאָפּ און פיהרענדיג דעם פינגער וויא איבער א פּראָפּען־ציהער. דיא אויבערשטע שטיקעל וועג גייט צוריק; זיא איז אָבער העכער וויא דיא אונטערשטע.

— נו, אָט אזוי איז מיט דעם סאָציאַליזמוס. דיא גאנץ פארצייטיגע האלב־ווילדע מענשען האָבען געלעבט סאָציאַליסטיש. דערנאָך זיינען מענשען פון דיעזען סאָציאַליזמוס אוועק און מען האָט גענומען כאפּען יעדער פאר זיך; איצט וועלען מיר צוריק

קומען צום סאָציאַליזמוס. הייסט דאָס אָבער אז מיר געהען צוריק? יע, צוריק צום סאָציאַליזמוס, אָבער צו א טויזענד מאָל העכערען מין סאָציאַליזמוס וויא יענער. פארשטייט איהר?

רפאל׳ס פּנים האָט געשיינט פון הנאה; און דורך זיין מח האָט זיך געפלאָנטערט א געדאנקען: „אזא קלוגער מענש, און האָט אזא נארישען שמייכעל״; און נאָך א געדאנקען האָט זיך ביי איהם געדרייט אין קאָפּ: „אזא געבילדעטע קאָפּ, און אויס־ווייזען ווייזט ער אויס וויא א טרעמפּ״. און געצווינגען האָט איהם צו דיעזען ניט — שעהנעם אָרימען אידעל אָהן א ברעג.

— דער פארצייטיגער סאָציאַליזמוס איז געווען א גאנץ רויהע זאַך. דיא איינוואָהנער פון א דאָרף, א שבט למשל, האָבען געפאנגען חיות צוזאמען אָדער בעארבייט דיא ערד צוזאמען און זיך געלעבט צוזאמען וויא א משפחה. זייערע וואפען אָדער געצייג זיינען געווען זעהר פּראָסטע; פון קיין מאשינען האָט מען נאָך ניט געוואוסט. שפּעטער האָט מען זיך ביסלעכווייז אָבגעטהיילט און יעדער האָט גענומען ארבייטען פאר זיך און האָבען זיינע אייגענע זאכען מיט זיינע בעזונדערע אינטערעסען. גאר שפּעטער אבער האט מען גענומען געברויכען מאשינען צו דער ארבייט; און אנשטאָדט צו ארבייטען יעדער בעזונדער, האָבען עטליכע ארבייטער גענומען זיך צוטהיילען מיט דיא זעלבע ארבייט; דער טהוט דיא טהייל, יענער יענע, און אזוי ווייטער. אזוי איז גיכער און שפּאָרעוו־דיגער. אזוי איז ארויסגעקומען דיא פאבריק, וואו א סך ארביי־טער ארבייטען אין איינעם מיט מאשינען און מיט ארבייטס־פער־טהיילונג. איין זאך גייט א מאָל דורך דורך הונדערטע הענט. און דיא מאשינען זיינען א מאָל אזעלכע, אז ביי יעדער פאָדערען זיך פיעלע מענשען. הקצור, ביי פאבריק — ארבייט קען מען בעזונ־דער ניט ארבייטען, נור פיעלע מוזען ארבייטען צוזאמען. דאָס הייסט מען מוז ארבייטען געזעלשאַפטליך. געזעלשאפט־ליך הייסט סאָציאַליסטיש. דאָס קומט ארויס פון א לאטיינישען וואָרט „סאָציאַל״. וועד זיינען אָבער היינט דיא ארביי־טער? זיי זיינען געדונגענע! דיא מאשינען זיינען ניט זייערע;

דיא גאנצע פאבריק איז ניט זייערע. אלץ געהערט צו דעם בעל הבית, און ער ארבייט דאך ניט. אבער איהם קומט אן דיא רעכטע סמעטענע....

— וואס זשע זעהען מיר? דיא ארבייט ווערט געטהאן סאציאליסטיש און אז עס קומט צום האבען הנאה, האט גאר הנאה א פרעמדער טייוועל, און דיא ארבייטער ליגען אין דער ערד. האט דאס א זינען? ארבייטען אויף א סאציאליסטישען שטייגער און וויא עס קומט צום טיילען זיך, זאל דאס גיין אויף דעם כאפ־לאפאנעם אופן? אזוי אנגיין לאנג קען ניט. וויא באלד אז דיא ארבייטער זיינען פעראייניגט ביי דער ארבייט, מוז שוין אויך קומען דערצו, אז זיי זאלען אויך זיין פעראייניגט ביי דער חלוקה, ביים טהיילען זיך. פונקט ווי מען ארבייט סאציאליסטיש, אזוי זאל מען זיך טיילען סאציאליסטיש.

— מילא ווען דער בעל־מלאכה איז אליין דער בעל הבית און ער ארבייט טאקי אליין אין זיין בעזונדערען ווערקשטאט און מיט זיינע בעזונדערע געצייג, קען דיא ארבייט אהן דעם בעל־הבית ניט אויסקומען. היינט אבער, אז צו איין שטיקעל ארבייט פאדערען זיך אזוי פיעל מאשינען מיט אזוי פיעל מענשען, טא וואס פאר א בעדייטונג האט שוין דער בעל הבית? אז ער זאל אפילו וועללען מיטארבייטען, קען ער אויך טהאן ניט מעהר וויא איין ברעקעלע פון דער ארבייט. און מכח פיהרען? מכח זיין אן אויפזעהער? איז דאך דאס אויך בלויז איין טהייל פון דיא גאנצע ארבייט וואס פאדערט זיך; און פונקט וויא דער ארבייטער איז א געדונגענער, אזוי איז געוועהנליך דער אויפזעהער, דער פערוואלטער א געדונגענער.

— ווען דער בעל הבית איז א יורש — האט רפאל אונטער־געכפאט — ווען דיא פעקטארי האט אויסגעהאדעוועט זיין טאטע, און ער האט איהר נור גע'ירשנ'ט, קוקט ער אמאל וויא א האהן אין בני אדם.

— גאנץ ריכטיג — האט זיך אבגערופען דער אידעל מיט דיא צופאטעלטע בערדיל, מיט דיא קרומלעכע מויל און מיט דעם דינינקען נעזיל — אבער דאס איז נאך גאר ניט. היינט גייט אלץ אויף אקציעס, אויף „שערס“. א רייכער מאן קויפט היינט,

למשל, שערס פון א שטאהל פאבריק, דאס הייסט, ער ווערט א בעל הבית איבער דיעזע פאבריק, כאטש ער איז דארטען אפילו קיין מאל ניט געוועזן און ער ווייס אפילו ניט וויא אזוי שטאהל ווערט געמאכט. מארגען פארקויפט ער דיא שטאהל־אקציעס און קויפט צוקער־אקציעס. דאס הייסט ער ווערט א בעל הבית איבער א צוקער־פאבריק, און וויא מען מאכט צוקער הויבט ער ניט אן צו וויסען.

— וויא צו פרעסען צוקער, אט דאס ווייס ער, — האט רפאל באמערקט מיט א געלעכטער.

— נו, היינט צו וואס זיינען אזעלכע בעלי־הבתים נויטיג?

— האט יענער ווייטער גערעדט אין א שטילען, זעהר ערנסטען, אין צו דער זעלבער צייט ליעבליכען טאן. — ניט אומזיסט פאהרען דיא בעל־בתים אום איבער דיא פערגניגענס־פלעצער אדער זיי וואהנען אין זוממער־פאלאצען, ווינטער־פאלאצען. נישקשה, דיא ארבייט גייט אן אהן זיי אויך, ניט אמת? היינט צו וואס דארף מען זיי?

— וויא א פינפטע ראד צום וואגען — האט רפאל געזאגט מיט התלהבות.

— נו, און דאס איז א כלל: ווען א געוויסער קלאס מענשען הערשט אויף דער וועלט און ער הערט אויף צו זיין נויטיג, קען ער הערשען און קאמאנדעווען לאנג ניט פערבלייבען. קיין פינפטער ראד צום וואגען דארף דיא מענשהייט ניט האבען. א פינפטע ראד ווארפט איהר וואגען פון זיך מיט דער צייט אראפ. וויא באלד דיא ארבייטער קומען אויס אהן דעם בעל הבית ביי דער ארבייט, וועלען זיי אויסקומען אהן איהם, ווען זיי צוטהיילען זיך מיט דיא פרוכט פון דער ארבייט אויך. דער יעצטיגער וויע־שפרוך צווישען דיא סאציאליסטישע ארבייט און קאפיטאליס־טישע באפעריי, קען לאנג ניט אנהאלטען. איהר זעהט אלזא, אז מיר שטייהען אויף'ן שוועלל פון אן אמת'ע סאציאליסטישע צייט.. דיעזע סאציאליסטישע צייט וועט אבער גענען דיא פארצייטיגע סאציאליסטישע צייט זיין וויא א אויסגעוואקסע־נער בוים גענען א גרעזעלע. דאן איז דער סאציאליזמוס געוועזן איבער קליינע דארפס־שבטים אדער קאמפאניעס פאסטוכער. איצ־

טער וועט דאָס זיין אַ סאָציאַליזמוס איבער גאַנצע לענדער מיט טויזענדער ריעזיגע פאַבריקען מיט מאַשינען, מיט באַהנען, טע־לעגראַפען, טעלעפאָנען; מענשען וועלען זיין ביי דער אַרבייט פעראייניגט וויא דיא טויזענדער גליעדער און אַדערען פון אַ קערפּער, און טהיילען זיך מיט דיא פרוכט פון זייער אַרבייט וועלען זיי אויך וויא גליעדער פון אַ גרויסען לעבעדיגען קערפּער, וויא שוועסטער און ברידער פון אַ פאַמיליע.

— דיא מענשליכע פיהרונגען וואַקסען פון זיך אַליין; זיי ענדערען זיך און ווערען פון קליין גרעסער און פון גרעסער נאָך גרעסער פונקט וויא אַ קינד ענדערט זיך און ביסלעכווייז ווערט פון איהם אַ מענש.

— ווען עס קומט דיא צייט, עס פאָדערט זיך אַן ענדערונג, קומט דאָס רוב גלאַט ניט אָן. שניידען זיך ביי אַ קינד ציינדלאַך אָהן יסורים? האָט אַ פרוי אַ קינד אָהן בויך־וועהטאָג? דיא קלאַסען, וואָס הערשען און מוזען אַראָפּ פון ביינקעל, וויל זייער ראָלע האָט זיך געענדיגט און זיי זיינען געוואָרען נאָר וויא אַ פינפטע ראָד צום וואָגען, קייקלען זיך אַליין פון דעם היסטאָרישען וואָגען ניט אַראָפּ. זיי ווילט זיך זעהר ניט אַראָפּ־געהן. מען מוז זיי אַראָפּוואַרפען. דאָס רוב פאַרגיסט זיך געווע־בלוט דערביי. איהר האָט דאָך מסתמא געהערט, אַז אַ מאָל איז אַמעריקאַ געווען אונטער ענגלאַנד און אַז זיא האָט געמוזט קעמפּ־פען און לאָזען גיסען איהר בלוט איידער דער ענגלישער קעניג מיט זיינע פריצים זיינען אַראָפּ פון דעם אַמעריקאַנער וואָגען. אין פראַנקרייך האָט דאָס פאָלק ביטטער געקעמפּפט ביז ער האָט אַראָפּגעזעצט פון וואָגען דעם פריצישען קלאַס. אַ מאָל האָט דיעזער קלאַס געשפּיעלט דיא הויפּט ראָלע. איצט אָבער האָט ער שוין דיעזע ראָלע פאַרלאָרען. עס איז געוואָרען אַ וועלט פון פאַבריקען, געשעפטען, — האָט שוין דער פאַבריקאַנט, דער סוחר, דיא הויפּט ראָללע געשפּיעלט. ער איז געוואָרען דער יחסן. נו, האָט דער אַלטער פריצישער קלאַס מיט גוטען אָפּטרעטען זיין מאַכט און הערשאַפט ניט געוואָלט; האָט זיך געגאָסען בלוט טייכענווייז. אַזאַ מלחמה הייסט „רעוואָלוציע" — אַן אי־בערקערענעס. דיא איבערקערענעס איז אָבער שוין געמאַכט געווען

פריהער ביסלעכוויַיז. דיא צושטענדען קעהרען זיך איבער. איבער־צוקעהרען דיא פינפטע רעדער פון דיא וועגען איז שוין דאן א גאַנץ נאטירליכע זאַך. עס קומט אפשר אַן שווער און עס גיסט זיך פיעל בלוט, אָבער אנדערס זיין קען שוין ניט, ווייל דער קלאַס וואָס שפּיעלט ניט קיין ווירקליכע ראָלע קען אויף'ן ביינקעל ניט בלייבען.

— פאַרשטייט איהר שוין וויא עס גייט? ניט מיט פּע־טענטס, ניט דורך פּלענער ווערט דער סאָציאַליזמוס געמאכט. ער וואַקסט; ער קומט פון זיך אַליין, ווייל ניט קומען קען ער ניט, ווייל עס איז נאַטירליך אַז ער זאָל קומען.

— היינט צו וואָס דאַרפען אייערע מענשען זיך רייסען דיא גאָל? — האָט רפאל געפרעגט — וויא באַלד אז עס מוז קומען, טאָ זאָל זיך קומען? צו וואָס זאָלט איהר נאָך געבען צו פאַרשטיין, ריידען, טאָלקעווען?

— וואָס זאָל מען אָבער טהאָן אז עס רעדט זיך, אז עס טאָלקעוועט זיך פאָרט? אָט דאָס גופא, וואס עס ציהט און רייסט צו ריידען און טאָלקעווען וועגען דיעזע זאַכען — אָט דאָס גופא איז א סימן, אז דער סאָציאַליזמוס קומט אן. דיא ליפּט איז פולל מיט דער נייער צייט. זיא פּילט אָן דיא הארץ. עס רעדט זיך גאָר ניט ווילענדיג. מיר מיינען אז מיר ריידען דאָס מיט'ן שכל. ווען דיא צייט וואָלט אָבער ניט געווען פאַרטיג פאַר דעם סאָציאַ־ליזמוס, וואָלטען מיר אַן אנדערען שכל געהאט, גאָר אַנדערש געדיינקט, אַנדערש גערעדט און פאַר אַנדערע זאַכען גע־קעמפּפט.

וואָס רפאל האָט דאָ געהערט, האָט ער אי יע פערשטאַנען אי ניט פערשטאַנען. דעם הויפּט־שכל האָט ער פאַרשטאַנען גאַנץ קלאָהר. ער האָט אָבער אזא זאָרט געדאַנקען נאָך קיין מאָל ניט פּאַרזוכט. ער האָט געפיהלט, אַז דאָס דאַרף מען לערנען וויא מען לערענט גמרא; און וויא קומט ער, רפאל'קע דער סטאָלער, צו דיא שכל'ען פון גמרא אָדער אנדערע אַזעלכע זאַכען! און דאָך האָט דאָס איהם אַזוי געצויגען! אי א טיעפער שכל אי א יושר־זאַך א גרויסע!... וויא א מאַגנעט האָט דאָס איהם געצויגען; זיין מארך און זיין הארץ האָט דאָס צו זיך געצויגען.

ער איז געשטאנען און צוגעהערט, וויא א פארשעמטער, עפּעס וויא אן אָבגעשמיסענער און עפּעס וויא א פארליעבטער.

ווען דער אידעל מיט דיא צופּאטעלטע בערדעל האָט זיך מיט איהם געזעגענט, האָט זיך רפאל'ן זעהר ניט געגלוסט מיט איהם זיך צו שיידען; און יענער האָט דאָס בעמערקט.

— אויב איהר ווילט, קומט אויך אריין. איך געה אין דיא קאפע. דאָרטען קומען זיך צוזאמען סאָציאליסטען, ארבייטער... אויף'ן ערשטען פלאָאר איז דער אָפּפיס פון דער „ארבייטער צייטונג" — אונזער בלאט.

רפאל'ען איז דורכגעלאָפען א וואונדער אויף זיך אליין ווארום איהם איז פריהער קיין מאָל ניט ארויף אויף'ן זינען צו לעזען דיא „ארבייטער צייטונג". נור וויא קומט ער צו לעזען עפּעס א חוץ דעם סדור אָדער דיא סדרה אין חומש!

דיא קאפע איז געווען אין א היבשען צימער, ניט קיין גאנץ ליכטיגע און ניט קיין גאנץ ציכטיגע. א גרויסע ווייסע בליסענדע באניקעלטע קאפע־קען, אזוי וויא א גרויסער סאמאָוואר, האָט פארנומען דעם אויבען־אָן פון'ם קאונטער, וועלכער איז געווען פארלייגט מיט געבעק און מיט קעסטעלעך פּאפּיראָסען. צו דיא ווענט זיינען געווען צוגעשלאָגען רויטע, הילצערנע פּושקעס, אין וועלכע מען האָט געוואָרפען דיא קוויטעלעך, וואָס מען האָט בע־קומען ביי'ן בייצאָהלען — דאָס איז געווען דיא קאָנטראָלע איבער דיא מענשען, וואס זיינען געווען אנגעשטעלט אין דער קאפע פון דער סאָציאליסטישער ארגאניזאציאָן. אויף דיא ווענט זיינען געהאנגען פּאָרטרעטען פון קארל מארקס, פערדינאנד לאסאל, א גרופּפּע פון דיא סאָציאליסטישע דעפּוטאטען פון דעם דייטשען רייכסטאג און א קאָלירטע ביילאגע פון דער ניו יאָרקער דייטשער „פאָלקס־צייטונג".

ביי איינינע טישלעך איז מען געזעסען, און געטרונקען אָדער געגעסען; אָבער דאָס רוב איז מען געזעסען ביי ליידיגע טישלעך, רויכערענדיג, שמועסענדיג, גלייכוועררטלענדיג זיך, טרייבענדיג פּלאָטקעס. ביי א פּאָר טישלעך האָט מען געשפּיעלט אין

שאך אָדער אין דאָמינאָ. אַלע זיינען דאָ געווען אָרים געקליידט מיט פּנים׳ער פון ארבייטער אָדער פון געבילדעטע אָרימע מענ־שען.

רפאל איז אריינגעקומען זעהר שעמעדיג. ער איז אויף זיין לעבען ניט געווען אין קיין קאַפע, אַ פּשיטא שוין אין אַזאַ זאָרט קאַפע. דער אידעל מיט׳ן דינעם נעזיל האָט זיך מיט איהם אוועק־געזעצט אין אַ ווינקעלע און האָט זיין גאַסט מכבד געווען מיט קאַפע און קייק. רפאל האָט זיך אזוי געשעמט, אַז ער האָט ניט געוואוסט וואָס ער טהוט: ער האָט איינגעטונקט אַ צו גרויסע שטיק קייק אין דיא קאַפע און האָט זיך שיער ניט דערוואָרגען פּרופענדיג דאָס אראָבשלינגען; און דערפון האָט ער זיך נאָך מעהר פארשעמט.

זיי זיינען געזעסען נאָהענט לעבען איינעם פון דיא טישלאַך, וואו מען האָט געשפּילט אַ שאַך, און זיין נייער בעקאַנטער האָט אהין געוואָרפען זשעדנע אויגען, קוקענדיג אויף דיא שפּיעל, טרינקענדיג זיין קאַפע, רויכערענדיג זיין סיגאַרעטעל און ריי־דענדיג צו רפאל׳ען — אַלץ אין איינעם.

דעם אידעל׳ס נאָמען איז געווען לעאָן וויקער. מען האָט געזאָגט אַז ער איז אַ מערקווירדיגער שאַך־שפּיעלער, אָבער שפּיעלען פלעגט מען איהם קיין מאָל ניט זעהען. גאַנצע נעכט פלעגט ער אָב־זיצען קוקענדיג, וויא אַנדערע שפּיעלען, צושמייכלענדיג מיט זיין נארישען שמייכעל. אין פּריוואַט געשפּרעכען פלעגט ער זיך ארויסווייזען פאַר אַ זעהר גלאַטען און אינטערעסאַנטען רעדנער, אָבער אויף דער פּלאַטפאָרמע האָט מען איהם קיין מאָל ניט געזעהען. ווען ער פלעגט אמאָל עפּעס אויפשרייבען, איז דאָס געווען זעהר וויציג און טיעפזינניג, אָבער צום דרוקען האָט ער קיין מאָל ניט געגעבען. ער פלעגט דאָס שרייבען גלאַט אזוי זיך, פלעגט ער זאָגען. פאַר דער ציימונג צו שרייבען פלעגט ער אַלץ אָפּלייגען אויף „אַן אַנדערש מאָל“. ער איז געווען בעקאַנט אַלס איינער פון דיא באַלעזענסטע, געבילדעטסטע מענשען צווישען דיא סאָציאַליסטען. אַלץ האָט ער געלייענט און אַלץ האָט ער געוואוסט און געדיינקט. אָבער אַלץ האָט ער געהאַלטען פאַר זיך; מיט קיינעם פון זיינע טאַלאַנטען זיך ניט גערוקט אין דער עפענטליכקייט. און דער

עולם האָט איהם בעהאנדעלט אָהן שום אויפמערקזאַמקייט, אָהן שום רעספעקט. אינווייניג אין דיא הערצער האָט מען געוואוסט אַז ער איז אפשר וויכטיגער פון דיא וויכטיגסטע, אָבער אַזוי וויא ער האָט ניט געפאָדערט קיין כבוד, אַזוי האָט מען איהם קיין כבוד ניט געגעבען, וואָרים כבוד איז אַ זאַך. וואָס, אַז מען נעהמט ניט איבער גוואַלט האָט מען ניט... ער האָט זיך געקלייז־עט וויא אַן אָרי־מער פעדלער, און אַזוי האָבען איהם אנדערע אויך געהאַלטען. בלויז ווען מען פלעגט עפּעס האָבען אַ ויכוח וועגען אַ שווערען וואָרט אָדער אַ נאָמען אָדער עפּעס אַ זאַך פון אַ בוך, פלעגט מען זיך ווענדען צו איהם; מיט אַ שמייכעלע ווי צו אַ אינגעל, וואָס האָט אַ גוטען קאָפּ. פלעגט מען זיך צו איהם ווענדען; און ער פלעגט ענטפערן, האַלטענ־דיג דיא אויגען אין אַ בוך אָדער אויף אַ שאַכמאַט־ברעטעל פון צוויי אנדערע שפּיעלער, — ענטפערען, אַנשוויגען ווערען און ווייטער לעזען אָדער קוקען, וויא מען שפּיעלט. דיא וואָס האָבען איהם גוט ניט געקענט, פלעגען אַ מאָל פּרובען פון איהם אַ לאַך טהאָן, אָדער אַ שטיף טהאָן מיט איהם; ער פלעגט זיי אָבער אָבצאָהלען מיט אַזאַ שארפען ווערטיל, אַז זיי פלעגען אַ צעהנטען פאַרזאָגען מיט איהם זיך אָנ־צו־הויבען.

וויקער האָט זיך געסטאַרעט צו זיין נייעם בעקאַנטען גאָסט־פריינדליך צו זיין, אָבער דיא צוויי שאַכמאַטיסטען האָבען איהם געצויגען צו זיך. אָפּט פלעגט ער אליין ניט הערען וואָס ער רעדט און דערנאָך מוזען איבערזאָגען נאָך אַמאָל.

— וואָס אַ יוניאָן איז ווייסט איהר? — האָט ער געזאָגט.

— איהר וויים דאָך מסתמא וויא דיא ארבייטער פעראייניגען זיך צו קעמפפען פאר בעסערע ווידזשעס און וויניגער אַרבייט. דיא באָסעס ווילען ניט נאָכגעבען און עס קומט ארויס אַ סטרייק, אַ באָיקאָט. הקיצור, אַ גאנצער פייט, אַ מלחמה; דיא אַרבייטער שיקען ארויס פּיקעטען, צו זעהן אַז סקעבס זאָלען ניט גיין אַרביי־טען. אנדערע יוניאָנס העלפען דיא סטרייקערס מיט געלט. אנדערע קאַפּיטאַליסטען וויעדער העלפען דיעזע קאַפּיטאַליסטען. ווען דיא אַרבייטער האַלטען זיך שטאַרק, שיקט דיא קאַפּיטאַליסטישע רע־גיערונג ארויס אויף זיי פּאָליציי אָדער זאָגאר סאָלדאַטען. צווישען וועמען זשע איז דיא מלחמה? צווישען דעם גאנצען קאַפּי־

טאַליסטישען קלאַס און דעם גאַנצען אַרבייטערקלאַס. דעריבער רופען מיר דאָס קלאַסען־קאַמפּף, און דיעזער קלאַסען־קאַמפּף, דיעזער קלאַכען קאַמפּף...

וויקער האָט עטליכע מאָל אַזוי איבערגעזאָגט דיא זעלבע פּאָר ווערטער, ניט הערענדיג וואָס זיין מויל זאָגט: זיינע אויגען האָבען זיך פּאַרטיפט אין אַ נייעם גאַנג אויף דער שאַכמאַט־ברעטעל ביי דעם נעכסטען טישעל.

— ענטשולדיגט מיר! — האָט ער זיך געכאַפּט, מיט זיין נאַרישען שמייכעל — און אום צו פאַרריכטען זיין פעהלער האָט ער גענומען ריידען מיט גרויס וואַרימקייט — דיעזער קלאַסען־קאַמפּף איז דיא וויכטיגסטע זאַך אין דער געשיכטע פון דער גאַנצער מענשהייט. ווען דער קאַפּיטאַליסטישער קלאַסס האָט געקעמפּפט געגען דעם פריצישען קלאַסס איז ביסלעך־ווייז פון דעם ארויסגעקומען דאָס וואָס מען האָט אָבגעשאַפט דיא אַלטע מאַכט פון דיא גראַפען, באַראָנען, און אויף זייער אָרט האָט גענומען הערשען דער פאַבריקאַנט, דער אייזענבאַהן מיליאָנער, דער קאָהלען־מיליאָנער, און דיא אַנדערע חברה קאַפּיטאַליסטען. און איצט קעמפּפען דיא אַרבייטער געגען דיעזע קאַפּיטאַליסטען, און דיעזער קלאַסען־קאַמפּף וועט ברייגען צו דער פערניכטונג פון דיא קאַפּיטאַליסטישע הערשאַפט, און צו דער גרינדונג פון דער גרויסער סאָציאַליסטישער וועלט, וואו אַלע וועלען זיין אי אַרביי־טער אי בעלי הבתים, אַלע גלייך, אַלע רייך, אַלע פריי, אַלע ברי־דער. יעדע זאַך וואָס האָט אַ שייכות צום היינטיגען קלאַסען קאַמפּף פיהרט צו דעם סאָציאַליזמוס. דער יוניאָן־מאַן מעג זיך אַפילו פון דעם סאָציאַליזמוס ניט וועלען וויסען; מיט דעם אָבער וואָס ער קעמפּפט געגען זיין באָסס פאַר אַ פּאָר סענט מעהר וועכענטליך, למשל, העלפט ער שוין מיט דעם מיט דעם סאָציאַ־ליזמוס. פאַרשטייט איהר וויא אַזוי?

רפאל האָט פערשטאַנען. ער האָט אָבער ניט געסמייעט איבער־צו־זאָגען אַזא וואַזשנעם וואָרט וויא „קלאַסען־קאַמפּף“.

— ווייל ער נעמט אָן אַנטייל, ער קעמפּפט מיט אין דעם קלאַסען־קאַמפּף — האָט וויקער ערקלעהרט. פאַרשטייט איהר

שוין, ווי וועניג זינען עס האט ווען מען מיינט אז דעם סאציאליז־מוס קען מען „מאכען“, נאך אן אויסגעקלעהרטען פלאן. איין סטרייק פאר העכערע ווידזשעס, למשל, איז מעהר סאציאליזמוס ווי טויזענד אויסגעטראכטע סאציאליסטישע פלענער.

ביי רפאל'ען איז אין קאפ א יריד, א געפילדער פון נייעסען, א גערודער, א טומעל. צעהנדליגע פראגען דרייען זיך דארטען אום. ער ווייס ניט וועלכע פריהער צו פרעגען, ווי אזוי זיי צו פרעגען. נאר איין פראגע האט זיך ביי איהם ארויסגעכאפט פון זיך אליין.

— איך האב מורא צו פרעגען — האט ער געזאגט, — טאמער איז דאס א נארישקייט; אבער ביי מיין פראסטען שכל קומט אויס, אז עס איז א גוטע קשיא. איהר זאגט אז די מלוכה, די גאווערנמענט האלט פאר דעם קאפיטאליסט. נו, דארף מען מאכען איינס, צוויי, דריי, און אראפווארפען די קאפיטאליסטישע גאווערנמענט אז זי זאל גיין קלייבען איהרע הינטעשע ציין, און מען דארף מאכען א גאווערנמענט וואס וועט זיין טריי דעם ארבייטער.

— הערסטו! אט דאס טרייעט מען דאך טאקע צו טהאן! אין יעדער לאנד איז פאראן א סאציאליסטישע פארטיי, וואס גייט אין די וואהלען אריין און טרייט אז מען זאל אפגעבען דעם וואוט פאר אמת'ע ארבייטער־פריינד, פאר סאציאליסטען. דאס איז אויך א קלאסען־קאמפף — דער פאליטישער קלאסען־קאמפף. (און דאס וואס די יוניאנס קעמפפען פאר בעסערע ווידזשעס אדער קירצערע שטונדען, למשל, הייסט עקאנאמישער קלאסען־קאמפף. „עקאנאמיש“ הייסט אלץ וואס איז שייך צו אזעלכע זאכען ווי פארדיענסטען, ביזנעס, פאבריקאציע, ווידזשעס, פראפיטען). די קאפיטאליסטען טרייען אז מען זאל אויסקלייבען זייערע מענשען און די סאציאליסטען טרייען אז מען זאל אויסקלייבען סאציאליסטישע פארשטעהער. די סאציאליסטישע פארטייען וואקסען ווי אויף הייוועז. וואס א יאהר עלעקטעט מען אלץ מעהר סאציאליסטען. דערווייל זיינען די רעגירונגען נאך אלץ ביי די קאפיטאליסטען אין די הענד.

עס וועט אָבער קומען אַ צייט, ווען מען וועט דאָס ביי זיי אוועק־גענומען; צו מיט גוטען, צו מיט בייזען — דאָס ווענדט זיך אָן זיי אַליין.

בעסער וואָלט געווען מיט גוטען — האָט רפאל בעמערקט מיט אַן ערנסטע מינע.

— נו, געוויס, אָבער וויא טהוט מען אז דיא גנבים ווילט זיך ניט אנדערש וויא בלוט־פערגיסונג? צי מיט גוטען, צי מיט בייזען,

— דיא רעגירונג וועט מען ביי זיי צונעהמען און דאַן וועט פון אַ וועלט פון רויבעריי און פינסטערנעס ווערען אַ וועלט פון גליק און ליכט פאַר אַלעמען גלייך.

— גוואַלדינקע! וויא דערלעבט מען שוין דאָס?! — האָט רפאל אויסגעשריען מיט אַ בליסצעדיגען פנים, רייבענדיג איין האַנט אָן דיא אַנדערע.

17.

אַ'ן עלעקטרישער פונק טרייבט פון רפאל'ן אַרויס זיין לעצטען פונק אידישקייט.

רפאל האָט בעזוכט פיעלע פערזאמלונגען; אָפט פלעגט ער אריינקומען אין דער קאַפע. ער האָט פיעלעס געהערט, וואָס איז איהם קיין מאָל גאָר אויפ'ן זינען ניט אַרויף. כמעט אויף יעדע פערזאמלונג האָט ער גענומען דאס וואָרט, געשטעלט פראגען אויף דעם, וואָס ער האָט ניט פערשטאַנען אָדער וואָס איהם איז געווען קשה. גאַנצע טעג ביי דער אַרבייט און ניט איין מאָל שטונדען־לאַנג ביי נאַכט אין בעט, האָט ער געקלעהרט און איבערגעקלעהרט, וואָס דיא רעדנער האָבען געזאָגט, האָט צוגעלייגט צו דעם פיעלעס פון זיין אייגענעם פערשטאַנד, האָט זיך געסטאַרעט זיך פאָרצו־שטעלען, וויא אַזוי דיא וועלט וועט אויסזעהן, ווען דער סאָציאַליז־מוס (אַזוי האָט ער דאס שוין גערופען) וועט מקוים ווערען, און האָט זיך אין אַלעמען געפיהלט וויא א נייע געבאָרענער.

ער האָט געלעזען דיא „אַרבייטער צייטונג"; ער האָט אי־בערגעלעזען עטליכע זשאַרגאָנישע ביכלאך, און פון דעם, וויא אויך פון דיא מיטינגס און פון זיינע געשפרעכען מיט וויקער'ן, וועלכען ער פלעגט פראָסט פערמאַטערען מיט זיינע קשיות און ויכוחים, האָט ער ביי זיך סוף כל סוף אויך גע'פועל'ט, אַז מיט דער אמונה איז אויך דאס זעלבע וויא מיט היינטיגע געשעפטען, — אַז דאס איז אויך א „טשאָלענט פון יוצרות", וויא ער פלעגט זיך אויסדריקען וועגען אַ ליגען, וועגען אַ זאַך וואָס האָט קיין ממשות ניט, אָדער וועגען עטוואָס וואָס פלעגט איהם ניט געפעלען.

מיט דער אמונה איז איהם אָבער געווען פיעל שווערער זיך צו זעגענען, וויא מיט זיינע קרוליצער מיינונגען וועגען דעם,

וואָס עס זיינען דאָ רייכע און אָרימע אויף דער וועלט. ווען ער האָט צום ערשטען מאָל פון אַ רעדנער דערהערט אַ וויץ וועגען משה רבינו, האָט דאָס איהם געגעבען אַ שטאָך וויא מיט שפּיל־קעס, — עפּעס אַזוי וויא מען וואָלט אָבגעלאַכט פון זיין פאָטער. ווען ער האָט דערזעהען, אַז דיא סאָציאַליסטען זיינען אפּיקורסים, האָט ער גאָר ביי זיך אָבגעמאַכט מעהר צו דיא „משומדים“ ניט צו גיין. ער האָט זיך אָבער ניט געקענט העלפען. וועהרענד זיין האַרץ האָט געברענט מיט כעס און עפּעס אויך מיט אַ מין שרעק, ווען ער האָט געטראַכט וועגען דיא „משומדים“, האָט זיין מאַרך איהם ניט געלאָזט צורוה און האָט צו איהם ניט אויפגעהערט צו טענה׳ן:

„גיי, רפאל, גיי אויפ׳ן מיטינג! איך וויל אַן ענטפער אויף דיא קשיה, אויף יענע. וואו האָסטו אַזעלכע קלוגע מענשען, אַזעלכע פריינדליכע מענשען, וויא דיא „משומדים“?

דאָס ראַנגעלט זיך אין מיר דער „יצר הרע מיט דעם יצר טוב“ — פלעגט ער זיך אין אַזעלכע מינוטען קלעהרען — „אָבער אַזוי לאַנג פּיעכנעט ער אין געהאַקטע וואונדען, דער יצר הרע!“ — פלעגט ער זיך דערביי טראַכטען, און פלעגט דאָך געהן צום מיטינג אָדער אין קאָפּע, וואָרים „דיא קליפּה האָט שוין דעם מזל און כאָטש צורייס זיך“.

איין מאָל האָט ער אויף אַ מיטינג, נאָך אַ רעדע, וואָס איז איהם זעהר געפעהלען געוועזן, געבעטען דאָס וואָרט. מען האָט איהם שוין געקענט „וויא אַ בייזען שיללינגער“, וויא ער האָט אַ מאָל אויף זיך אַליין מיט אַ שמייכעל געזאָגט פון דער פּלאַטפאָרמע, און, ווען ער פלעגט אַרויפקומען ריידען, פלעגען אַלע אָנשטעלען דיא אויערען, ערוואַרטענדיג אינטערעסאַנטע און פרעהליכע עטליכע מינוטען.

— איך קום היינט גאָר מיט אַ נייע מין קשיא, — האָט ער געזאָגט—עס וועט זיך אפשר קלעפּען ווי אַן אַרבעס צום וואַנד מיט דעם רעדנער׳ס לעקטשור. אָבער איך מוז מיר טאָהן דאָס מיניגע. דיא קשיא שטעהט מיר שוין לאַנג וויא אַ ביינדעל פון אַ העכט אין האַלז. הקצור המעשה, איך וועל אַ פּולע ניט ברייען, — איך וואָלט וועלען וויסען, צו וואָס דאַרפט איהר זיין אפּיקורסים?

א'ן עקספּלאָזיאָן פון געלעכטער.

— לאַכט, לאַכט, אויב אייך איז פרעהליך אויף'ן הארצען.

ביי מיין נאַרישען שכל קומט אויס, אז עס איז דאָ וואָס צו וויינען, ניט צו לאַכען. אדרבא, זאָגט, צו וואָס דאַרפט איהר דיא אפּיקורסות? צו דען קענט איהר ניט זיין קיין סאָציאַליסטען און געהן אויף אייער דרך און זיין עהרליכע אידען דערצו? עס פּאַסט דאָס צום רומעל אַזוי? דאַכט זיך, אַט בין איך אויך אַ סאָציאַליסט — איהר זאָגט דאָך אַלע אַליין — און דאַווען ב"ה, און היט אָפּ אידישקייט מיט אַלע אידען צוגלייך. איך וועל אייך זאָגען דעם אמת, איך וואָלט דאָס אויף אייך גאָר ניט גלויבען, איך זאָג, איינער איז אַ גראָבער יונג, אַ צולאָזענער... איהר זייט דאָך אָבער אַזעלכע איידעלע קינדער... עס קלעמט מיר פּראָסט דיא הארץ קוקענדיג. ווען צו אייער גוטסקייט וואָלט איהר געווען עהרליכע אידען, וואָלט אַ סך שעהנער געווען, און עס וואָלט נאָר אריין אַנאַנדער. מזל ברכה אין אייער ארבייט אויך. כ'לעבען וואַרפט אַוועק דיא נאַרישקייטען.

ווען דער הויפּט־רעדנער האָט גענומען דאָס וואָרט צו ענט־פערן אויף דיא פראַגען און איז צוגעקומען צו רפאל'ס, האָט ער איהם געזאָגט, אַז וועגען דעם צו ריידען, מוז מען האָבען אַ בעזונ־דערן מיטינג און ניט איינעם, נור עטליכע. דער רעדנער האָט ערקלערט, אַז ער וועט דעריבער רפאל'ס פראַגע יעצט גאָר ניט פערענטפערן, און פון דעסטוועגען האָט ער, אַליין ניט בעמערקענדיג, אויף איהר גענומען ענטפערן און האָט אָבגערעדט העכער וויא אַ האַלבע שעה וועגען רעליגיאָן.

זיינע בעווייזע נעגען אמונה האָבען אָבער רפאל'ן אַזוי גיך ניט גענומען, און ווען ער איז געקומען אהיים, איז ער בּיסלעכווייז פול געוואָרען מיט נעגען־ראיות, וועלכע ער האָט מיט אונגעדולד זיך געקליבען צו ברייננגען דעם רעדנער, ווען ער וועט איהם זעהן. אָבער איין בעמערקונג איז איהם אריין טיעף אין גדאַנקען און האָט פון איהם ניט אָבגעטראָטען.

— דיא אמונה — האָט דער רעדנער געזאָגט — איז ביי דיא רייכע און ביי דיא הערשער איבערהויפּט אַ שלייער צו האַלטען

דיא אויגען פון דעם ארבייטער פערמאכט — ער זאָל ניט זעהן און ניט פערשטעהן וויא מען ראַבעוועט פון איהם.

ווייטער האָט דער זעלבער רעדנער געשילדערט און מיט פאַקטען בעוויעזען, וויא דיא רבנים מיט דיא גלחים האַלטען פאַר דעם רייכען און וויא דיא רייכע צאָהלען זיי געלט דערפאַר.

וועגען דעם האָט רפאל געקלערט מעהר וויא פון אַלעס. און ער איז אַליין שוין געקומען אַזוי ווייט, אַז וועהרענד מיט'ן גאַנ־צען הארצען האָט ער נאָך געפיהלט, אַז דיא אמונה איז „פּאַרט אַלל־רייט", האָט איהם ערגעץ־וואו פון אַ פערבאָרגענעם ווינקעל עפּעס „גערופּעט" און איהם געשושקעט אין אויער: „נאַרעסצע, פון וואַנען ווייסטו? טאָמער איז דאס טאַקע אַ'ן איינגערעדטע זאַך?"

ער האָט קוים דערלעבט זיך צו זעהן מיט וויקער'ען. ער האָט מיט איהם גערעדט און זיך געשפּאַרט, און וואָס מעהר ער האָט זיך געסטאַרעט צו בעווייזען, אַז וויקער האָט אונרעכט, האָט ער אַלץ שטאַרקער ביי זיך געפיהלט, אַז זיין, רפאל'ס, הארץ גלויבט ניט אין וואָס זיין מויל רעדט צו זיין געגנער — אַז ער גלויבט אַזוי גלאַט, אָבער אַז בעווייזען מיט אַ שכל קען ער ניט. און אַז ער ציטערט אפילו צו פּרופען בעווייזען, אַז עס הייבט איהם אָן צו פּערדריסען וואָס ער איז גאָר אריינגעקראָכען אין דיא ויכוחים, אַז עס וואָלט אַ סך בעסער געווען, ווען ער וואָלט געבליעבען ביי זיין אַלטע אידישע פיהרונג, ניט טשעפּענדיג און ניט ריהרענדיג דיא אמונה אין זיין הארצען מיט קיינע קשיות.

ער איז אָבער שוין פערקראָכען צו ווייט, ער איז נעבעך גע־גאַנגען אַראָפּ באַרג, און עס האָט איהם געטראָגען ארונטער־צו געגען זיין אייגענעם ווילען. ער האָט זיך געראַנגעלט, וויא אַ מוטער פאַר אַ בעליעבטע קינד, וואָס מען וויל ביי איהר אוועק־נעהמען. מען האָט איהם אָבער בייגעקומען אין יעדען ויכוח, און, הגם ער האָט זיך אויף'ן אָרט ניט מודה געווען, פלעגט ער אָבער יעדעם מאָל גלייך אוועקוואַרפען דיא ראיה, פאַר וועלכע ער האָט אקאָרשט מיט אזא עקשנות געקעמפּפט, און פלעגט זיך נעה־מען צו אַן אנדערע.

אָבער ווער שטערט אייך צו זיין אַ פרומער איד און אַ

סאָציאַליסט? — האָט וויקער אַ מאָל ביי איהם געפרעגט, זעהענ־דיג וויא שווער רפאל'ן איז זיך צו זעגענען מיט זיין אמונה. — דער סאָציאַליזמוס אנערקענט רעליגיאָן פאר א פּריוואט זאַכע, אין וועלכע דיא פּאַרטיי מישט זיך ניט. עס זיינען פאַראַנען אמת־פרומע אמעריקאַנער, וועלכע זיינען אמת־טרייע סאָציאַליסטען.

— שטערט דען ניט איינס צו דאָס אַנדערע?

— ווארום זאָל דאָס שטערען? אַבי מען זאָל נור אַלץ מיינען מיט'ן גאַנצען הארצען, אָהן צבועצסטוואָ! א פרומער איד, וועלכער מיינט טאַקי דיא פרומקייט, אָהן פאַלשקייט, איז אונז, סאָציאַליסטען, יעדענפאַלס פיעל טהייערער וויא א'ן אפּיקורוס וועלכער מאַכט זיך, אז ער איז רעליגיעז, ווייל דאָס לוינט זיך איהם צו ביזנעס. מיין פאָטער איז געווען זעהר א רעליגיעזער מענש, זעהר א רעליגיעזער...

וויקער איז פּלוצלונג אַנשוויגען געוואָרען און האָט זיך אַזוי וויא פערטראַכט און עפּעס אַזוי וויא פערטרויערט אביסעל. רפאל האָט אויף איהם געקוקט און געוואַרט. וויקער האָט גענומען ריידען גלאַט אזוי, אָבער זיין צוהערער האָט איהם איבערגעשלאָגען דיא רייד.

—איהר האָט דאָך עפּעס אָנגעהויבען צו זאָגען וועגען אייער פאָטער — האָט ער איהם דערמאָהנט. רפאל האָט שוין פון לאַנג געדורשט צו וויסען עטוואָס פון וויקער'ס פּערזענליכע געשיכטע. ער איז צו איהם צוגעבונדען געוואָרען מיט א געפיהל, וועלכען ער האָט צו קיין אַנדערן קיין מאָל ניט געהאַט. אָבער ווער ער איז פון דער היים, וואָס מיט איהם איז פריהער געווען, האָט ער ניט געוואוסט, און זיין נייגעריגקייט וועגען דעם איז געוואַקסען.

— מיין פאָטער? גאָר נישט, איך האָב נור געוואָלט זאָגען אַז ער איז געווען א זעהר פרומער מענש; אָבער זיין פרומקייט איז געווען א'ן עהרליכע — האָט וויקער זיך אָבגערופען — מיין פאָטער איז געווען א זעלטענער מענש. מיר האָט ער אפילו קיין גוטעס ניט געטאָהן; ער האָט אָבער געטאָהן וויא ער האָט פערשטאַנען; קיין פאַלשקייט האָט אין איהם ניט געשטעקט אויף וואָס א האָר איז ווערטה. מיר ריידען דאָך אָבער נור וועגען זיין פרומקייט... פרומקייטען זיינען דאָ פערשיעדענע. ניט יעדער

איז פרום אויף דעם זעלבען אַרט. איינער איז פרום פראָסט ווייל ער האָט מורא מען זאָל איהם ניט שמייסען אויף יענער וועלט. דאָס איז טרוסליווע פרומקייט. אין איהר איז קיין פיצעל האַרץ ניטאָ. דאָס רוב פרומע מענשען זיינען אַזוי פרום. אַ צווייטער סאָרט פרומקייט איז איינפאַך אַ געוואָהנהייט־זאַך. אַ איד דאַוועגט, וואַשט זיך צום עסען, בענשט, פאַסט — איינפאַך ווייל זיין טאַטע האָט איהם אַזוי איינגעוואָהנט פון קינדווייז אויף. דאָס איז דיא פרומקייט אויך פון אַ גרויסע מאַסע אידען. דאָס איז דיא פרומקייט פון מענשען, וואָס דיינקען ניט און פיהלען ניט. זיי שטעלען זיך ניט פאָר קיין גאָט מיט קיין גיהנם מיט קיין פייער — גאָר ניט. זיי האָבען אייגענטליך ניט פאַר וואָס מורא צו האָבען. זיי לעבען וויא אַ מאַשין, אָהן געדאַנקען און אָהן געפיהל, און זיי זיינען פרום וויא אַ מאַשין. וויא מען האָט זיי אָנגעסטרויעט, אַזוי געהן זיי.

— קען מען זיין פרום וויא אַ מאַשין? וויא קען דאָס דאַכט זיך געמאָלט זיין?

רפאל האָט עפּעס געוואָלט אויסדריקען וואָס ביי איהם האָט זיך געפּלאָנטערט אויפ׳ן האַרצען און ער האָט ניט געוואוסט וועלכע ווערטער דערצו צו געברויכען. וויקער האָט דאָס אָבער באַלד אויסגעדריקט, און רפאל האָט זיך צוגעהערט מיט אַ נחת׳דיגע בעגייסטערונג, אַזוי וויא זיין אייגען האַרץ וואָלט דורך זיין פריינד׳ס מויל דאָס גערעדט.

— פאַר וואָס קען דאָס ניט געמאָלט זיין? — האָט וויקער זיך אָבגערופען. דער וואָס האָט ניט קיין מאַרך און קיין האַרץ, דער האָט ניט קיין מאַרך און קיין האַרץ; דאַט׳ס אָלל! דיעזער קלאַס פרומע מענשען זיינען אייגענטליך פרום ניט צוליעב זיך אַליין, נור צוליעב אַנדערע. איך מיין ניט דוקא אַז זיי זיינען צבועקעס. ניט אַלע זיינען זיי צבועקעס. צבועצסטוואָ איז אַ׳ן אַנדער זאַך, גאָר אַ בעזונדערע זאַך. איך מיין דאָס דיעזע פרומאַקעס זיינען פרום הויפּטזעכליך, ווייל זיי זיינען צו שוואַך גייסטיג צו פיהרען זיך נאָך זייער אייגענעם פערשטאַנד אדער ווילען, אין זיי טהוען אַלץ ווייל אַלע ארום זיי טהוען אַזוי. זיי ציטערען אַזוי פאַר דער מיינונג פון דעם ארומיגען עולם, אַז זיי מאַכען

דיעזע ארומינען עולם נאך וויא א'ן אבעזאנגע; נו, היינט וואס בלייבט זיי אליין שוין איבער צו בעטראכטען, צו בעקלעהרען? דער ארומינער עולם בעטראכט אלעס פאר זיי, בעשטימט פאר זיי וויא צו טהאן דאס, וויא זיך צו פיהרען אין יענעם. דער ארומינער עולם איז זייער מארך, דער ארומינער עולם איז זייער געוויסען. איך האב פריהער געזאגט, אז דיעזער סארט פרומע מענשען זיינען אין זייער רעליגיאן אנגעסטרויעט וויא א מאשין; דער מאשיניסט, וועלכער סטראיעט זיי אן איז דער ארומינער עולם; סמייעט א מאשין צו פרעגען קשיות ביי איהר מאשיניסט? אזוי סמייען זיי. זיי געהן וויא מען האט זיי אנגעסטרויעט. פיעלע פון זיי פערשטעהן, אז דיא גאנצע רעליגיאן איז א קינדערשע געשיכטע, אין זייערע הערצער לאכען זיי זיך אוים פון דעם דאווגען, פון דעם פאסטען, מיט דיא אלע צערעמאניעס. זיי סמייען אבער זיך נים ארוים־צו־ווייזען. ציהען אויף זיך דיא אויפמערקזאמקיים פון דיא שכנים? מאכען אז מען זאל ריידען וועגען זיי? אה, ניין! זיי וועלען בעסער פארטראגען אלעס אין דער וועלט, נור דאס נים! זיי וועלען אין הארצען מאכען חווק פון זיך אליין, אבי זיך פיהרען וויא אלע מענשען, אבי ניין וויא דער מאשיניסט האט זיי אנגעצויגען!

— און קיין אמת'ע פרומע זיינען שוין נימא? — האט רפאל נעפרעגט מיט א מין רחמנות־פנים, וועלכער האט וויקער'ן א ביסעל געריהרט. — איך מיין מענשען, וואס זיינען טאקע פרום מיט'ן גאנצען הארצען, און וואס האבען טאקי א הארץ; אט אזוי וויא אייער טאטע — האט ער צונעלייגט מיט זיין געוועהנליכען חשק צו ריידען וועגען דעם, וואס איז שייך צו וויקער'ס פאמיליע, צו זיין פערזענליכען לעבען, צו זיין פערגאנגענהיים.

— ווען איינער האט אן אמת'ע הארץ, א ווארימע הארץ, און קיין דיינקער איז ער נאך נים, דאן.... דאן איז זיין רעליגיאן א מין פאעזיע ביי איהם; א שיינע שטיק מוזיק איז ביי איהם זיין אמונה. ער ליעבט זיין גאט מיט א ווארימע, הארצעדיגע ליעבע. דער גן עדן, דיא מלאכים מיט דעם כסא הכבוד מיט דיא אלע געשיכטען שטעלען זיך איהם פאר וויא ערהאבענע בילדער. ווען ער איז דאווענט, זינגט זיין נשמה

אין איהם. מיין טאטע פלעגט אזוי דאווגען. זיין ליעבער בעגייסטערטער קול קלינגט מיר נאך איצט אין דיא אויערען וויא א זיסער נגון. דענסטמאל (ווען איך בין שוין געווען פריי־געזאגנען) פלעג איך לאכען פון איהם, אבער פאר א צבועק איהם האלטען — דאס האב איך קיין מאל ניט. איך האב געוואוסט, אז ער מיינט אלץ מיט'ן גאנצען הארצען, אז ער איז בעגייסטערט, פארטיעפט, בעצויבערט פון דעם.

ווען רפאל וואלט זיך ניט געשעהמט, וואלט ער איהם צוגעדריקט צו זיך און געהאלזט און געקושט.

— הייסט עס, אז איך קען מיר בלייבען א איד וויא פריהער און זיין א סאציאליסט אויך ? — האט ער געזאגט, קנאקענדיג דיא פינגער פון התלהבות איבער וויקער'ס רייד און איבער וויקער'ן גופא.

— פאר וואס ניט ? ! — האט וויקער געענטפערט דריקענדיג דעםווארט „ניט". — איהר וועט אבער ביי אייערע יעצטיגע רעליגיעזע געדאנקען לאנג ניט בלייבען. אז מען הייבט אן צו דיינקען, קען שוין דאס לאנג ניט אנהאלטען.

— און ביי מיר וועט זיין אנדערש... אט וועט איהר שוין זעהן....

— אלל־רייט — האט וויקער געענטפערט מיט א שמייכעל— וויא איהר וועט ניט זיין, צי פרום צי ניט, רעספעקטירען וועט מען אייך יעדענפאלס דארפען. איהר טהוט געוויס אלץ פון גאנצען הארצען, ראדעצקי. וואס, וואס — קיין צבועק זייט איהר אודאי ניט. הלואי וואלטען אלע געווען אזוי וויא איהר.

רפאל איז א ביסעל רויט געווארען פון פארשעמטקייט; אבער דיא אויגען האבען ביי איהם געבלישצעט און דיא ליפען געשמייכעלט, וויא ביי א אינגעל, ווען ער בעקומט א קאמפלימענט פון זיין רבי'ן.

— צבועק'עס זיינען פאראנען פארשיעדענע סארטען — האט וויקער ווייטער גערעדט, פלוצלונג פארטראכטענדיג זיך. — וועגען דעם פאלנעם צבועק, וואס הייבט ניט אן צו גלויבען און מאכט זיך, אז ער איז פרום, איז דאך שוין ניטא וואס צו ריידען. א סך מענשען גלויבען אבער יע, און דאך זיינען זיי צבועקעס.

צום ביישפּיעל: זיי גלויבען טאַקי, אַז מען דאַרף לאַנג שטיין שמונה עשרה; פון דעסטוועגען, ווען קיינער איז ניטאָ דערביי, האָבען זיי קיין געדולד ניט צו שטיין לאַנג; נור אין שוהל, ווען אַלע קוקען, נור דאַן מאַטערען זיי זייערע פיס און זייער געדולד, אום מען זאָל זעהן וויא פרום זיי זיינען. אָבער אין זייער שמונה עשרה האַלטען זיי אין זינען ניט גאָט, נור דעם עולם. „אָט זעהען זיי וויא לאַנג איך שטיי שמונה עשרה", טראַכטען זיי זיך. ניט גאָט דיענען זיי, אַלזאָ נור דעם עולם. עס זיינען פאַראַנען אַ סך אמת פרומע אידען, וואָס ווילען טאַקי דאַוונען מיט התלהבות, און וואָס פון זייער התלהבות קומט אַרויס ניט מעהר וויא קאָקעטסטוואָ. זיי קוועטשען מיט דיא אויגען, שאָקלען זיך, וואַרפען זיך, פּאַטשען מיט דיא הענט, זיפצען און קרעכצען — אַלץ פאַר לייטען, אַלץ ניט פאַר גאָט. זיי זיינען פּונקט וויא אַ קאָקעטקע אַ פרוי, וועלכע וואַרפט מיט דיא אויגען, דרייט מיט דיא זייטען, פאַרגייט זיך אין ריידען אום צו געפעלען מענער. דיא קאָקעטקע זאָגט אָבער ווייניגסטענס ניט, אַז דאָס איז פאַר גאָט....

רפאל האָט אַ לאַך געטאָהן.

וועלל, איך האָב געקענט אַ אידען, — ביי אונז אין שטאָדט— וועלכער פלעגט וויינען מיט הייסע טרעהרען ביי'ן דאַוונען; אויף'ן קול פלעגט ער וויינען, און דיא טרעהרען האָבען זיך ביי איהם טאַקי געגאָסען אויך. אַלע האָבען איהם געהאַלטען פאַר אַ גרויסען ירא שמים.... אָבער איך האָב אימער געפיהלט, אַז ער בלאָפט פאַרט. ער איז פּראָסט געווען אַ גוטער אַקטיאָר.... ווייניג אמת'ע טרעהרען זעהען מיר אין טעאַטער?.... און אַזעלכע אַקטיאָרען זיינען דאָ אַ סך. יעדער שפּיעלט דיא קאָמעדיע אויף זיין בעזונדערען אופן....

רפאל האָט צוגעשאָקעלט מיט'ן קאָפּ מיט גרויס איני־טערעס — ריכטיג וויא גאָלד! — האָט ער אויסגעשריען.

— יע, אָבער ווייסט איהר, ראַדעצקי, ווער עס איז דער גרעסטער אַקטיאָר, דער גרעסטער צבועק פון אַלע?

— ווער?

— דער גאַנצער עולם צוזאַמען! אָט דער מאַשיניסט, וואָס סטראָיעט אָן דיא מאַשינקע.

רפאל האָט ניט פאַרשטאַנען וואָס וויקער מיינט דאָ, און וויקער האָט איהם אַזוי ערקלעהרט :

— דער אידישער גאָט ערקלעהרט דאָך אויסדריקליך, אַז „בין אדם לחברו“ איז איהם פיעל וויכטיגער וויא „בין אדם למקום“, — אַז דיא זינד וואָס מען טהוט געגען מענשען זיינען פיעל גרעסערע זינד וויא דיא וואָס מען טהוט געגען איהם, גאָט, אַליין. יום כפור פאַרגיט ער נור דיא זינד געגען איהם אליין, אָבער דיא זינד וואָס דער מענש טהוט געגען אַנדערע מענשען פארגיט ער אפילו יום כפור ניט. נו, היינט אויב דער עולם איז ווירקליך פרום, טאָ פאר וואָס איז דאָס, אַז אַזוי פיעל גנבים און מערדער האַלט מען פאר הייליגע מענשען דערפאר וואָס זיי היטען אָפּ צו גיין אין שוהל, און שטייען לאַנג שמונה עשרה ? דער פרימסטער איד ביי אונז אין שטאָדט איז געווען א פראָצענטניק. מען האָט איהם ווירקליך געהאַלטען פאר א צדיק. ווייסט איהר פאר וואָס ? ווייל ער פלעגט יעדען טאָג ביז 12 אוהר זיצען אין בית המדרש אין טלית און תפילין און לערנען. דאָס אַלזאָ איז געווען זיין חשבון מיט גאָט ; און זיין חשבון מיט לייטען ? אין דיעזע חשבונות זיינע איז ער פראָסט געווען אַ קאַלטער גזלן. דיא בלוט פלעגט ער אויסצאַפּען ; קיין פיצעל רחמנות האָט ער ניט געוויזען. הונדערטע קרעמערלעך האָבען זיך ביי איהם געצאַפּעלט וויא פליעגען צאַפּ־לען זיך ביי אַ שפּין אין נעץ ; און גאָר ניט ! דיא פליגען און דער שפּין האָבען געדאַווענט אין איין שוהל, צו איין גאָט, און דער עולם האָט דעם שפּין גערופען צדיק ! און גאָט האָט אויס־געהערט ביידען׳ס תפלות, און.... דעם שפּין האָט ער געהאָלפען ווייטער זויגען דיא בלוט, און דיא פליגען האָט ער נור געגעבען אַזוי פיעל בלוט, אַז דער שפּין זאָל האָבען וואָס צו זויגען... אָבער אויף דעם האָט דאָך גאָט שוין זיין געוועהנליכען תירוץ : אויב דיא פליעגען זיינען דיא אמת׳ע צדיקים, קומען זיי דאָך טאַקי גאָט אויף דער וועלט ! און אויב דער פראָצענטניק איז א גזלן, א רשע, באַקומט ער אַלדאָס גוטס אויף דער וועלט און אויף יענער וועלט וועט מען מיט איהם זיך שוין אָברעכענען פאר אלעס !... ניט וועגען גאָט, נור וועגען לייטען רייד איך. זיי ווייסען דאָך, אַז איין פערברעכען געגען מענשען איז נאָך דער רעליגיאָן נאָך

גופא א שווערערע זינד וויא טויזענד מאָל פארפעהלען צו דאווענען.
זיי, דער עולם פון אונזער שטאָדט, האָבען דאָך געוואוסט, אז דיעזער פּראָצענטניק איז אַ מערדער; זיי האָבען דאָך געוואוסט, אז זיינע הענט זיינען באַפלעקט מיט דיא בלוט און מיט טרעהרען פון הונדערטע פאַמיליען; זיי האָבען געוואוסט, אז, ווען ער זיצט איינגעוויקעלט אין זיין טלית ביי דער גמרא, זיצט דאס א גנב, א גאָרגעל־שניידער איינגעוויקעלט אין זייער גאָט׳ס טלית און שאָקעלט זיך ביי זייער גאָט׳ס גמרא; און פון דעסטוועגען האָבען זיי איהם געהאַלטען פאר א צדיק... נו, איז דאָס ניט קיין צבועצסטוואָ? יא, דאָס איז ק אָ ל ע ק ט י ו ו ע צבועצסטווא, די זעמטליכע צבועצסטוואָ פון אַ גאַנצען עולם אין איינעם גענומען.

— אָבער מסתמא האָט דער פּראָצענטניק דאָך געגעבען צדקה! — האָט רפאל כמעט זיך געבעטען ביי וויקער׳ן.

— הא? וואָס? צדקה? יע, יע, יע! דאָס האָט ער טאַקי געטאָהן! — האָט וויקער געענטפערט מיט א ווילדען מין שפּאָט. פאר יעדע צעהן־רובעלדיגע וואָס ער האָט אויסגעצאַפּט פלעגט ער פרייטאג געבען אַן אָרימאַן א גראָשען. דריי רובעל פלעגט ער יעדע וואָך צובייטען אויף גראָשענס, און צו־טהיילען. ביי איהם אויפ׳ן הויף פלעגט זיין א סציסק פון ארימע לייט, אז עס האָט געהאַט א שם אין אלע ארומיגע שטעדטלעך. און.... איהר וועט אפשר מיר ניט גלויבען, עס איז אָבער אַן אמת: איינער פון זיינע פליעגען, פון דיא קרבנות, ביי וועלכע ער האָט אויסגעצאַפּט דיא בלוט, איז בלינד געוואָרען פון צרות און איז דערנאָך געוואָרען א בעטלער, און ער פלעגט קומען צו דעם פּראָצענטניק נאָך אַ גראָשען צוזאַמען מיט דיא איבעריגע... צדקה! דיא רעליגיאָן האָט מיט דעם וויינינגסטענס געמיינט הילפע פון איין מענשען צו דעם אַנדערן; האָט מען אָבער אפילו דאָס אויך איבערגעדרייט אויף א מצוה פון מענשען צו גאָט! וואָס פאר א הילף שטעקט אין דעם גראָשען? וואָס פאר א הילף שטעקט אין דעם, וואָס מען לאָזט מענשען זיך ארומשלעפּען איבער דיא הייזער? זיי פארליערען דערביי אי דעם קערפּער אי דעם גייסט. זיי געוואוינען זיך צו קושען דיא האנד, צו בעטען זיך מיט טרעהרען מען זאָל אויף זיי רחמנות האָבען; ווערים

מאכט מען פון מענשען. רופט איהר דאס הילפע? ניין, ראדעצקי, דיעזער זארט צדקה איז א בלאף, אויך א צערעמאניע; אויך א „מצוה“ פון מענשען צו גאט, ניט פון מענשען צו מענשען! דער זעלבער פראצענטניק פלעגט געבען געלט אין קלויז אויף נייע ספרי־תורות, אויף נייע היינג־לייכטער. דאס איז געוועזן צדקה צו גאט, אבער דערביי האט מען כאטש ניט געבלאפט. מען האט דאס ניט גערופען „צדקה“, הילף פאר מענשען! אבער דער גראשען, וואס ער האט געגעבען פון דיא אנגעראבעוועטע צעהן־רובעלדיגע — דאס האט געהייסען „צדקה“, הילף צו מענשען!... נו, פרעג איך אייך, ראדעצקי, איז דער עולם ניט קיין קאללעקטיווער צבועק?

רפאל האט ווידער צוגעשאקעלט מיט'ן קאפ, אבער דיעזען מאל מיט א טרויעריגע מינע.

— אבער דאס אלעס איז נאך אויך ניט אלעס — האט וויקער ווייטער זיך א כאפ געטאהן ריידען. — אז מען זאל בע־טראכטען דיא פראגע פון צדקה גרונטיגער, קומט אויס, אז דאס איז גלאט ביזנעס. נעהמט דיא שטאדט ניו - יארק, צום ביישפיעל. דא געפינט איהר א סך מיליאנערען, וועלכע גיעבען שוין צדקה ניט גראשען - ווייז, נור טויזענדער - דאללאר - ווייז. זיי האלטען אויף האספיטעלער, אלערליי הילפס - אנשטאלטען.... אבער בע־טראכט וואס דא איז. ווען דער ארבייטער ארבייט, מוז ער האבען צום לעבען. זיין לעבען איז א צרה'דיגער, אבער דאס, צו וואס ער איז צוגעוואוינט, מוז ער האבען; אז ניט, קען ער ניט ארבייטען. מען גיט איהם אלזא ווידזשעס פונקט וויא פיעל עס איז איהם נויטיג פאר זיינע באדערפעניסען. דעם קאפיטאליסט'ס אינ־טערעס איז אלזא, אז דיעזע באדערפענעסען זאלען זיין וואס קלענער. נו, טאמער ווערט דער ארבייטער קראנק, למשל, און ער דארף א דאקטאר מיט רפואות? אלזא וואלט מען דאס אלעס מוזען ארייננרעכענען אין דעם ארבייטער'ס באדערפעניסען, ניט אמת? היינט אבער, אז עס זיינען דא האספיטעלער, איז דער ארבייטער ניט קראנק אהין צו געהן! ווערט שוין דיעזע הוצאה פון דעם באדערפענעסען - צעטעל אויסגעמעקט; קען מען איהם שוין גע־

בען וויניגער ווידזשעס. דער געוועהנליכער פאבריקאנט גיט אויפ'ן האספיטאל אפשר עטליכע דאללאר א יאהר, און געווינען געווינט ער דערביי אפשר הונדערט.... ניט קיין שלעכטע ביזנעס. וויא איהר זעהט! עס פארשטייט זיך, עס זיינען פאראנען קאפיטאליסטען, וואס גיעבען צדקה פון גאנצען הארצען, און טאקי פיעל מעהר וויא דיא נוץ וואס זיי אליין האבען דערפון (הגם פיעלע פון זיי טהוען דאס אויך פון קאקעטסטווא, אום א שעהנעם נאמען צו קריעגען; און אפשר טאקי אויך אום צו אדווערטייזען זיך און צוזאמען מיט זיך זייער געשעפט. „מיסטער בראון האט געבויט א האספיטאל" — נו, פרעגט מען: „וועלכער בראון? אט דער וואס פאבריצירט קארסעטען"). אבער נעהמט דעם גאנצען קאפיטאליסטישען קלאסס אין סך הכל, וועט אויסקומען, אז דיא צדקה וואס ער גיט, איז פאר איהם אליין נוצליכער וויא פאר דיא, וועלכע בענוצען זיך מיט דעם.

וויקער איז אנשוויגען געווארען. רפאל איז געזעסען און געווארט ביז ער וועט ווייטער ריידען, אבער פלוצלונג האט ער אליין ארויסגעזעצט:

— הערט נאר אבער, וויקער'ל, א געזונד אין אייך, וויא קען דאס זיין, אז אזא וועלט זאל איבער זיך קיין גאט ניט האבען? דאכט זיך מיר זעהען, אז פון זיך אליין ווערט קיין זאך ניט געמאכט. אט טראגט איהר א ראק. קען ער זיך מאכען פון זיך אליין? אזא וועלט, אזעלכע וואונדערען, אזעלכע בוימער, אזא הימעל מיט שטערען, מיט, מיט, מיט....

— נו, איז וואס? איז דאריבער מוז דער וואס האט דאס אלעם געמאכט, זיין אזא מין וועזען, וואס איז אין כעס, ווען איהר דאווענט ניט, אזא וועזען, וואס האלט שטענדיג אין באריהמען זיך מיט זיין גרויסקייט? דערמאנט זיך נור וויא דיא תורה שטעלט פאר דעם רבונו - של - עולם? א בעל - גאוה, א באריהמער, א בייזער, וועלכער סטראשעט שטענדיג, אז אויב איהר וועט איהם ניט אבגעבען קיין כבוד, וועט ער אייך צורייבען אויף אש.... איבערהויפט קענט איהר דאך בעמערקען, ראדעצקי — איהר זייט דאך א מענש מיט א קאפ — איבערהויפט קענט איהר באמערקען, אז דער גאט פון דער תורה ווערט פארגעשטעלט מיט דיא אלע געפיה-

לען וואס א מענש האט: ליעבע, קנאה, צופרעדענהייט, ראכע - דורשט, גאוה... נו, האט דאס א טעם? אויב דאס איז דיא קראפט, וועלכע האט אלעס און אלעמען בעשאפען, איז דאך דאס וויינינגסטענס א פיעל וויכטיגערער מין זאך וויא מיר. היינט וויא קומט דאס צו זיין פונקט וויא מיר?.... איך רייד שוין ניט וועגען דעם, דאס אזא הויכען, אזא געוואלדיג מעכטיגען וועזען וואלט איינפאך ניט אנגעשטאנען זיך צו רעכענען מיט אזעלכע מילבען וויא מיר מענשען זיינען, צי מיר גיעבען איהם אב כבוד צי ניט... נור לאמיר דאס אוועקווארפען. איך וויל מעהר ניט, אז איהר זאלט בעמערקען, וויא אונזער גאט איז א מענשליכער זארט גאט. ער האט דיא זעלבע געפיהלע וויא מיר....

— בעסער לאמיר דאס אין גאנצען אוועקווארפען — האט זיך רפאל געבעטען מיט א מינע וואס האט געוויזען, אז דער גע־שפרעך קריינקט איהם זעהר — לאמיר בעסער ריידען וועגען אן אנדער זאך.

— ענטשולדיגט מיר, ראדעצקי, איך ווייס אז אייך איז ניט אנגענעהם צו הערען וואס איך זאג וועגען אייער גאט. איך האב צו אייערע געפיהלען דעם גרעסטען רעספעקט. איהר מוזט מיר אבער לאזען ענדיגען מיין געדאנק. איך בעט אייך... אז מען לעזט וועגען פערשיעדענע פעלקער פון פערשיעדענע צייטען, זעהט מען, אז יעדער פון זיי שטעלט פאר גאט אנדערש, — יעדער נאך זיין אייגענעם לעבען נאך. ביי דיא גאר - פארצייטיגע אדער היינ־טיגע ווילדע פעלקער האט ג-ט א מאל דיא פארמע פון א פיש, פון א הירש, אדער פון א שעפס — עס ווענדט זיך וואס עס שפיעלט דיא וויכטיגסטע ראללע אין דעם פאלק'ס לעבען: צי פיש, צי הירשען, צי שעפסען. עס איז פאראן אן אלטער ווערטעל: ניט גאט האט בעשאפען דעם מענשען „בצלמו", נאך זיין אייגענע געשטאלט נאך, נור פארקעהרט: דער מענש באשאפט א גאט נאך זיין מענשליכע געשטאלט, יעדער זארט מענש נאך זיין אייגענעם לעבען נאך. דאס איז א וויץ. עס איז אבער אמת ריכטיג. נעהמט אלע היינטיגע רעליגיאנען. צעהנדליגע, אייגענטליך הונדערטע, רעליגיאנען זיינען דא. יעדע רעליגיאן שטעלט זיך פאר איהר אייגע־נעם זארט גאט, פון וועלכען דיא איבעריגע לאכען אפ. אין לאנדאן

האָט א מאָל א פריידיינקענדער מאַן געהאַלטען א רעדע, האָט איהם איינער פון פובליקום מיט כעס אונטערבראָכען, האָט דער רעדנער איהם אָפּגעענטפערט:

„עס זיינען פאַראַנען, לאָמיר זאָגען, 75 רעליגיאָנען. איהר זאָגט, אז 74 פון זיי זיינען פאַלש, און נור איינע — אייערע — איז ריכטיג. נו, און איך זאָג, אַז אַלע 75 זיינען לעכערליך. דער אונטערשיעד צווישען אונז ביידען איז אַלזאָ בלויז וועגען איינע אין א פראַגע וועגען גאַנצע 75; הייסט לויינט זיך אין כעס צו ווערען איבער אַזאַ קליינעם אונטערשיעד צווישען מיר מיט אייך?

רפאל האָט זיך צולאַכט, ניט ווילענדיג קוועלענדיג פון דעם אַנעקדאָט — אָה, איהר האָט שוין וואָס צו ענטפערען, נעוועך מיין! — האָט ער געזאָגט — קיין ווערטער פעהלען אייך שוין ניט אויס, אויף מיר געזאָגט געוואָרען; אבער איך וועל פאָרט בלייבען ביי מיין רעליגיאָן. אָט וועט איהר שוין זעהן...

— אָלל־רייט. ווען אַלע רעליגיעזע מענשען וואָלטען געווען וויא איהר, וואָלט שוין ניט אויסגעמאַכט. דער אונגליק איז אָבער, אז אונטער דעם נאָמען רעליגיאָן ווערט אָבגעטאָהן אַזוי פיעל מערדעריי. און דאָס וויכטיגסטע איז, וואָס דער קאַפּיטאַ־ליסטישער קלאַסס מאַכט פון דער רעליגיאָן א וואַפּע צו העלפען פערשקלאַפען די אַרבייטער, זיי צו פאַרבלענדען, זיי צו פערטומ־לען די קעפּ מיט א געדאַנק, אז גאָט וויל, אַז זיי זאָלען זיין אָרים און יענער רייך, אז זיי זאָלען שקלאַפען פאַר יענעם און ניט סמייען אפילו צו שטעלען זיך דאַגעגען. די ברויט־פראַגע איז די הויפּט - פראַגע אויף דער וועלט. זיא איז דער פונדאַמענט פון אַלע אַנדערע פראַגען, פּאָליטישע, רעליגיעזע — אַלערליי. דער וואָס האָט א פּאָלק'ס ברויט אין האַנד, יענער האַלט זיין רעליגיאָן... דער קאַפּיטאַליסט קויפט אָפּ די גלחים מיט די רבנים פּונקט וויא ער קויפט אָפּ די פּאָליטיקער, די רעגיערונגס־לייט. ער האַלט זייער ברויט אין האַנד, און זיי דיענען איהם טריי... מען בויט קירכען, שוהלען... מיליאָנערען גיעבען געלט אויף דעם, און מען רופט זיי דערפאַר אויך בעל - צדקות... זיי גיעבען אויך געלט צו בויען קאַזאַרמעס פאַר די מיליץ. זיי דאַרפען ביידע זאַכען האָבען... טאָמער וויל דער אַרבייטער סטרייקען, דרשן'ט דער גלח

אין דער קירכע אדער אין שוהל, אז סטרייקען איז אן עבירה, אז מען מוז זיין רוהיג, שטיל, פאלגען, אלץ מקבל באהבה זיין; און טאמער איז דער ארבייטער א יונגאטש, און סטרייקט פארט, שיקט מען נעגען איהם ארוים מיליץ איהם צו שיסען, און אויב ער וועט זיך שטארק צו־בונטעווען, וועט מען אויף איהם שיסען פון דיא קאזארמעס מיט הארמאטען (ניט אומזיסט בויט מען דיא מיליץ קאזארמעס היינט פונקט וויא פעסטונגען). דיא קאזארמע און דיא קירכע זיינען אלזא אלץ איינס. ביידע זיינען נויטיג דעם קאפיטאליסט נעגען דיא ארבייטער: איינע צו טוידטען זיין קערפער; דיא אנדערע צו טוידטען זיין מארך, זיין גייסט....

— און איך וועל פארט בלייבען ביי מיין רעליגיאן! — האט רפאל א געשריי געטאהן מיט א הילפלאזען מין להכעים.— עס לייגט זיך מיר פארט ניט אויף'ן שכל וויא אזוי א וועלט קען זיין פון זיך אליין... אימיצער האט דאך דאס אלץ געמוזט מאכען. וויא קען דאס זיין, אז אזא קלייניגקייט וויא א ראק, א טיש, א העט מוז מען מאכען, און אזא זאך וויא, וויא, וויא — א הימעל, למשל, אדער דעם ים אדער... מאלע וואס!... זאל געמאכט ווערען פון זיך אליין?

וויקער האט געזעהן דיא צוהיצטקייט, דיא פערצווייפלונג, מיט וועלכע זיין פריינד האט דאס אלעס אויסגערעדט, און ער האט אויף איהם רחמנות געהאט. מיט א גאנץ מילדען פריינדליכען טאן, אזוי וויא לאסצענדיג זיך צו איהם, האט ער צו איהם געזאגט:

— שפעטער, אז איהר וועט זיך בעטראכטען, ראדעצקי, וועט איהר זעהן, אז אזא קשיה איז קיין קשיה ניט. אייער קשיה איז: וויא באלד אז אזא אונוויכטיגע זאך וויא א טיש מוז האבען א בעל מלאכה, היינט א פשיטא שוין אזא אונגעהייער גרויסע און וואונדערבארע זאך וויא דער ים דארף דאך אודאי אויף זיך האבען א בעל מלאכה, א שעפפער.

רפאל האט צוגעשאקעלט מיט'ן קאפ.

— וועלל, אויב אזוי איז דאך גאט נאך א פיעל מאל גרע־

סערע, וויכטיגערע און וואונדערבארערע זאך, דארף דאך אודאי זיין אימיצער, וואס האט איהם געמאכט. היינט ווער האט בע־שאפען גאט?

— אך, וואס רעדט איהר, וויקער? וויא קומען אזעלכע קינ־דערשע רייד צו אייך? — האט רפאל געשריען — אויף דערויף איז ער דאך דער גרעסטער, דער וויכטיגסטער, דער וואונדערבאר־סטער, דאס ער איז ניט וויא אלץ, דאס ער קען יע זיין פון זיך אליין.

— אלל - רייט. לאמיר אננעהמען, אז ער האט זיך אליין בעשאפען. און וואס איז געווען פריהער איידער ער האט זיך בע־שאפען. וואו איז ער דאן געווען? וויא אזוי האט ער זיך גענומען? פון גאר ניט? ערקלעהרט זיך דאס אלעם וויקער. נור נארט זיך ניט אליין. דער גרעסטער אפנארער פון דעם מענשען איז אפט ער אליין.... וואר־זשע האלטען מיר? אז דיא גארנישט האט בעשאפען דעם רבונו של עולם! א שיינער רבונו של עולם איז דאס אז א גארנישט קען איהם בעשאפען!

— רעדט ניט אזוי; וואס קומט אייך ארוים אז איהר רעדט אזוי? — האט רפאל זיך געבעטען אזוי וויא איינער בעט זיך, אז מען זאל אויפהערען צו קריצען מיט א נאגעל איבער א שויב.

— אלל-רייט, איך וועל מעהר אזוי ניט ריידען, — האט וויקער געענטפערט, א ביסעל מיט פערשעמטקייט, א ביסעל מיט שפאס, — איך וויל בלויז איהר זאלט דאס אלץ ווירקליך בע־קלעהרען, ראדעצקי. בארעכענט: אויב עס איז מעגליך אז גאט זאל ו ו ע ר ע ן, גלאט ווערען, פון זיך אליין, און מען דארף קיין קשיות ניט פרעגען, וויא דאס קען זיין, היינט וואר־רום זאל מען שוין אויך ניט זאגען, אז אלץ אויף דער וועלט ו ו ע ר ט פון זיך אליין? פאר וואס פרעגט איהר וועגען דעם קשיות און גיט אזא משל וויא מיט דעם ראק אדער דעם טיש?

— אבער גאט איז גאר קיין מאל ניט געווארען; ווער זאגט דאס אז ער איז ווען עס איז געווארען?! — האט זיך רפאל א כאפ געטאן מיט א נייעם פלאקעריל פון זיינע אין זיינע אויגען, — גאט איז דאך אייביג. ניט ער האט ווען עס איז געהאט

אַן אַנהויב, ניט ער וועט ווען עס איז האָבען אַ סוף. ער איז אימער געווען און וועט אימער זיין.

— און וואָס איז געווען פאַר דעם „איממער“?

— וויא הייסט וואָס? איממער און איממער און איממער אָהן אַ שיער און אָהן אַן ערך.....

— און איהר קענט זיך דאָס טאַקע פאָרשטעלען, ראַדעצקי? אַז איהר זאָגט שוין צוואַנציג מאָל איממער, ווילט זיך אייך ניט פרעגען: „און וואָס איז נאָך פריהער געווען“?

רפאל האָט זיך פאַרטראַכט אַ ביסעל און האָט מודה געווען, אַז עס איז אמת, — אַז וויא פיעל מיליאָנען יאָהרען פריהער ער זאָל זיך ניט פאָרשטעלען, ווילט זיך אַלץ פרעגען: „און נאָך פריהער וואס איז געווען?“ אָבער גלייך דערביי האָט ער אויס־געשריען:

— אָבער וואָס מאַכט דאָס אויס? אַז מיר מיט אונזער קליינינקע מענשעשע קעפּעלע קענען דאָס זיך ניט פאָרשטעלען, דעריבער איז וואָס? דעריבער איז קיין גאָט ניטאָ?

— טאָ פאַר וואָס רעדט איהר ניט אַזוי ווען איהר שטעלט זיך די פראַגע: ווער בעשאַפט דעם ים, דיא מענשען, דיא גראָז? מאַלע וואָס מיט אונזער קליינע קעפּעלע קענען מיר ניט פאַרשטיין וויא אַזוי דאָס ווערט! דעריבער דאַרפען מיר אין אונזער גע־דאַנקען בעשאַפען אַ גאָט וואָס מיר קענען זיך ניט פאָרשטעלען וויא אַזוי ער איז געוואָרען? מיט וואָס ווערט אונז פון דעם גרינגער? אַנשטאָדט ניט צו פאַרשטיין וויא אַזוי עס ווערט דיא גראָז, צום ביישפּיעל, פערשטייהען מיר ניט וויא אַזוי עס ווערט דער בעשאַפער פון דיא גראָז — גאָט; דאָט'ס אַלל. אָבער וועגען דיא גראַז דערגעהן מיר ביסלאַכווייז וויא אַזוי דאָס ווערט. דיא וויסענשאַפט איז ניט דערגאַנגען אַלע סודות פון דער נאַטור, און וועט קיין מאָל ניט דערגיין אויך, אָבער אַ סך דערגייט זיא יע, און וואָס ווייטער אַלץ מעהר. מיט גאָט איז אָבער אַנדערש. וועגען איהם דערגיין טאָר מען ניט. צו פרעגען קשיות פון וואַנען ער האָט זיך גענומען, וויא אַזוי ער איז געוואָרען, איז אַן עבירה. מען מוז האַלטען מויל, אַז ניט סטראַשעט אייך גאָט צו ברענען און צו בראַטען אין זיין גיהנום. אויב ער איז אַזאַ מעכטיגער און אַזאַ

אויביגער, טאַ וואָס האָט ער מורא פאַר קשיות?.... נור ענטשולדיגט מיר, אייך איז ווייעדער ניט אַנגענעהם.

— נאָך אַ זאַך, ראַדעצקי, איהר זאָגט, אַז דער טיש מוז געמאַכט ווערען. פון ווענען? פון דעם סטאָלער? מאַכט דען דער סטאָלער טאַקי דעם טיש? דיא האָלץ אויך? קומען מיר דאָך צו דעם בוים. און מיט וואָס איז דאָס דעם בוים גרינגער צו ערקלערען וויא דעם הימעל מיט דעם ים? ווער זאָגט דאָס, אַז יעדע אונוויכטיגע זאַך מוז האָבען אַ בעל מלאכה? וואָס דאַרף מען אַ וויינינגער וויכטיגע זאַך וויא אַ גרעזעלע? האָט זיא אַ בעל מלאכה אויף זיך? און איז דיא גרעזעלע אַ קלענערער וואונדער וויא דער ים?....

— איך פאַרשטיי וואָס איהר מיינט, וויקער. איך וויים אַז איך וועל זיך מיט אייך ניט ספּראָווען. עס מאַכט אָבער ניט אוים. ביי מיין רעליגיאָן וועל איך בלייבען.

וויקער האָט אַ שמייכעל געטאָהן.

— איך פלעג אויך אַ מאָל אַזוי זאָגען... פונקט אַזוי; עס זאָל נאָך פעהלען אַ האָאָר... איך האָב זיך געראַנגעלט מיט זיך אליין. דיא איינגעוואָרצעלטע רעליגיאָן איז געווען צו־טיעף איינגעקרעפּעוועט אין הארצען. אַזוי פיעל יאָהר איז דאָס געווען אַזוי זים, אַזוי שעהן, אַזוי טהייער; און דאָ וויל מען דאָס פלוצלונג צוברעכען און צושטעכען. עפּעס אַזוי וויא אַ הערליכע רייכע וואַזע וואָלט מען פון העלער הויט געוואָלט אַראָבשליידערען פון איהר פונדאַמענט, צובראָזגען אויף פיצלעך... דיא רעליגיאָן —דאָס איז דאָך אי דיא פּאָעזיע אי דיא וויסענשאַפט פון דיא אונענטוויקעלטע מענשען. דער ווילדער, וואָס לויפט אַרום אַ נאַ־קעטער אין וואַלד אָדער פעלד, זעהט אַ ווינט, וועלכער בלאָזט מיט אַזאַ מאַכט; פרעגט ער זיך: „וואָס איז דאָס אַזוינס?" און זיין רויהער מאַרך ענטפערט איהם: „דאָס איז אַן איבערנאַטיר־ליכע קראַפט אַזעלכע! דאָס איז אַזאַ גייסט, וואָס הערשט איבער מיר, וואָס קען מיר פערניכטען". ער זעהט אַ רעגען וועלכער קען איהם טהאָן אי גוטעס אי שלעכטעס — איז דאָס אַן אַנדער איבערנאַטירליכע קראַפט; אַן אַנדער הערשענדער גייסט; דער באַרג, וועלכער איבעראַשט דעם ווילדען מיט זיין גרויסקייט איז

ווידער אַ הערשענדער גייסט אַזעלכער; דער דונער, דער בליץ — ווידער הערשענדע גייסטער. דאָס זיינען דיא ערשטע געטער. יעדע נאַטור־קראַפט, יעדע גרויסע נאַטירליכע זאַך, קומט דעם אונענטוויקעלטען מענשען פאָר אַלס אַן איבערנאַטירליכער וועזען, אַלס אַ גאָט. שפּעטער, ווען דער מענש ווייס שוין מעהר און פאַרשטעהט מעהר, זעהט ער זיך אַרום אַז דער ווינט, דער דונער, דער באַרג — אַז דאָס אַלץ זיינען גאַנץ נאַטירליכע זאַכען; ער געפינט אַן ערקלעהרונג וויא אַזוי דאָס אַלץ ווערט. דיעזע ערקלעהרונג רופען מיר וויסענשאַפט. וואָס־זשע איז וויסענשאַפט? אַנטוואָרטען אויף פראַגען: וואָס איז דאָס? וואָס איז יענעם? פון וואַנען נעהמט זיך דאָס אַלעס? — פראַגען וועלכע דעם מענשען׳ס מח שטעלט זיך בעטראַכטענדיג דיא נאַטור, דאָס לעבען א. ז. וו. דיא ערשטע אַנטוואָרטען, ווען דער מענש איז נאָך זעהר רויה, זיינען, אַז דאָס אַלץ זיינען געטליכקייטען. דאָס זיינען קינדערשע אַנטוואָרטען, אָבער אַנטוואָרטען אויף יענע פראַגען זיינען זיי פאָרט. דאָס איז אַלזאָ דעם ווילדען מענשען׳ס „וויסענשאַפט".

— „ניט־וויסענשאַפט" האָט מען דאָס בעדאַרפט רופען — האָט רפאל בעמערקט מיט אַ שמייכעל.

— ניט וויסענשאַפט — האָט וויקער צוגעשטימט, אויך מיט אַ שמייכעל — אָבער מיינט איהר, אַז אַלץ אין דער היינטיגער וויסענשאַפט איז שוין טאַקע לויטער פעסט־געשטעלטע וויסענשאַפט? פיעלעס איז ניט מעהר וויא אַ סברא; מען רעכענט אַז מסתמא איז אַזוי. זעהר אָפט קומט אויס אַז עס איז אַ טעות, אַז עס איז גאָר קאַפּויר. עס פאַרשטעהט זיך, עס זיינען פאַראַן וויסענשאַפטען, וואָס מען איז וועגען זיי אַזוי זיכער, וויא מען איז זיכער אַז צוויי מאָל צוויי מוז זיין פיער. נור גענוג וועגען דעם... איך האָב אייך נור געוואָלט ווייזען, אַז דער רעליגיעזער בעגריף פון דעם ווילדען מענשען איז דיא ערשטע מדרגה פון דער וויסענשאַפט. אָבער אַ בעגריף איז אַ געדאַנקען בלויז; וויסענשאַפט איז אַ קאַלטער, טרוקענער עסק, וועלכער בעלאַנגט בלויז צום קאָפּ. צוזאַמען מיט דיעזען בעגריעף גייט אָבער אויך אַ געפיהל. דער ווילדער איז איבערראַשט פון דעם

דונער, מיט דעם ווינט, מיט דעם בארג. ער האט מורא פאר דעם. מורא האבענדיג שטעלט ער זיך דאס אלץ פאר אלס איבערנאטיר־ליכע קרעפטע; דיעזע איבערנאטירליכע קרעפטע קען ער ניט פארשטעהן; זיי זיינען ניט וויא ער, ניט קיין מענשען. זיי זיינען ערוויטערט פון איהם. ער דיינקט פון זיי אזוי אן ערך וויא א מענש דענקט פון א חלום. אי ער האט דאס געזעהן, אי ער קען דערצו ניט צוקומען. זיין געדאנקען טהוט זיך אן פליגלען. ער פליהט ווייט ערגעץ־וואו — וואוהין וויים ער אליין ניט; און זיין הארץ פיהלט דערביי עפעס א זאנדערבארען געפיהל — א געפיהל, וועלכער איז אי א תענוג, אי א ציטער. ער ווערט אויס־געטהאן פון זיין געוועהנליכען „איך". ער שוועבט אוועק צו אן אנדער וועלט, צו א טרוים־וועלט. איז דאס דען ניט פאעזיע? און דאס איז דאך דעם ווילדען'ס רעליגיאן. יע, דעם ווילדען'ס און אויך דעם ערנסט רעליגיעזען'ס פון היינטיגע צייטען. ביי מיין פאטער איז דיא רעליגיאן געווען אן אמת'ע פאעזיע...

— ביי מיר אויך, וויקערל טהייערער! ביי מיר אויך! — האט רפאל אויסגעשריען, שלאגענדיג זיך אין הארצען, בלאס ווערענדיג פון א פלוצלינגדיגע ווילדע בעגייסטערונג.

* * *

קיין בעוויז, קיין ערקלעהרונג פון זיינע געגנער האבען אויף רפאל'ן אזוי ניט געווירקט, וויא א לעקציאן, וועלכע וויקער האט איהם געגעבען וועגען דיא ערד, דיא זונן מיט דיא לבנה, וועגען טאג און נאכט, זומער און ווינטער, ליקוי חמה, ליקוי לבנה, און וועגען דונער, בליץ און רעגען. וויקער האט א מאל אין רוסלאנד געהאט פיעל ערפאהרונג מיט אזעלכע סוחרים וויא רפאל, און ער האט געוואוסט, אז דיא מעכטיגסטע באמבע געגען דיא רע־ליגיאן פאר זיי איז ניט קיינע ראיות געגען רעליגיאן, זאנדערן ראיות, דייטליכע ערקלעהרונגען מיט א שכל פאר וואס און וויא אזוי עס קומען ארוים געוויסע נאטור־זאכען. דער אונוויסענדער מענש מיינט, אז גאט מאכט דיעזע זאכען אזוי, און אז מען קען דעריבער גאר ניט פארשטיין ניט פאר וואס, ניט וויא אזוי זיי ווערען געמאכט — ווייזט מען איהם, אז עס איז א שכל זאך.

ער האָט געקראָגען עטליכע אינסטרומענטען און האָט מיט זיי פאַר רפאל'ן אין דיא אויגען געמאַכט אַ „דונערל" מיט אַ „בליצעלע", האָט איהם געוויזען וויא עס ווערט טאָג און נאַכט, ליקוי חמה און ליקוי לבנה, און האָט דאָס אַזוי דייטליך ערקלעהרט, אַז ביי רפאל'ן האָבען גענומען בלישצען דיא אויגלעך און קלאַפּען דאָס האַרץ פאַר שמחה.

דיעזע שמחה איז געוועזן רפאל'ס ערשטער אונבעוואוסטער פרייהייטס־יום־טוב, דיא ערשטע פרייד פון זיין בעפרייאונג פון דיא קייטען, מיט וועלכע זיין אַבערגלויבען האָט איהם געהאַלטען געשמידט. וויא ער האָט פיעל שפּעטער געזאָגט, האָט דער עלעקטרישער פונק, וואָס וויקער האָט אַרויסגעבראַכט פאַר איהם, אום איהם צו ווייזען וואָס אַ בליץ איז, פון זיין האַרצען דעם לעצטען פונק אמונה אַרויסגעיאָגט.

18.

רפאל טהוט אוים זיין מאסקע.

ווען א מענש בעפרייט זיך פון זיין רעליגיאָן — זאָגט אונ־געפעהר דער גרויסער רוסישער שרייבער דאָסטאָיעווסקי — פיהלט ער זיך דיא ערשטע צייט וויא א יתום, און זיין הארץ פאָדערט עפעס אַן אַנדער זאַך, וואָס זאָל אין איהר פאַרנעהמען דעם פוסט־געבליעבענעם אָרט. א לעבעדיגע, ווארימע נשמה קען אזוי אוים־קומען אָהן שפייז וויא א לעבעדיגער גוף; און דיא, וואָס לעבען ניט בלויז מיט זייער קערפּער, דיא, ביי וועלכע דער גייסט איז ניט קיין פארגליווערטער — ווייסען גאַנץ גוט וואָס דאָס הייסט, ווען דיא נשמה שרייט: „עסען!" און עס איז איהר ניטאָ וואָס צו געבען. אָט אזאַ לעבעדיגען גייסט האָט געהאָט אונזער רפאל. ווען ער איז געווען פרום, איז זיין הארץ געווען פרום. דיא רעליגיאָן איז ביי איהם ניט געווען בלויז א געוואָהנהייט זאַך. זיא האָט געקוויקט זיין הארץ, אָנגעפילט זיין געדאַנק, געווארעמט זיין נשמה. צו כל נדרי אין שוהל, ווען דיא גרויסע געלבליכע ליכט פלעגען פארגיסען מיט זייער פארקלעמטע שיין דיא געדיכטע ציילען פון צונויפגעבויגענע ווייסע פיגורען און זיך אָבשלאָגען מיט א פערכמארעטען גלאַנץ אָן דיא אָבגעבלאַקירטע בעזילבערונג פון דיא עטרות; ווען צו דעם הויכען סופיט פלעגען זיך ציהען מיט קבר הילכענדע טענער פון דעם חזן מיט דיא משוררים — פלעגט אויף רפאל'ן בעפאַלען אַן אימה; אָבער א זיסע און ער־פרישענדע אימה איז דאָס געווען; און זיין גייסט פלעגט זיך אויפהויבען צוזאַמען מיט דיזע טענער און מיט זיי אין איינעם אוועקשווימען אין הימעל אריין. און ער פלעגט דערביי ציטערן אי מיט שרעק, אי מיט שמחה, אי מיט ליעבע — מיט ליעבע צו א גאָט אויף א גילדערנעם טהראָן, ארומגערינגעלט מיט שוועבענדע

מלאכים; מיט ליעבע צו א גאָט, וועלכער איז איהם געווען נאָך פורכטבארער, בעגייסטערענדער און טהייערער צוליעב דעם, וואָס ער האָט זיך דייטליך ניט געקענט פאָרשטעלען ניט איהם, ניט זיין געטליכען טהראָן, ניט זיינע הימלישע מלאכים.

אָט דיעזע אונדייטליכקייט, דיעזע אונמעגליכקייט זיך פאָר־צושטעלען וואָס דאָרטען איבען טהוט זיך, האָט רפאל גערופען „היילינקייט", הנם אונבעוואוסטערהייט. זיא האָט דאָס געגעבען זיין נשמה דיא פליגלען צו טראָגען זיך ארויף־צו אליין ניט ווי־סענדיג וואוהין.

ווען „דער עלעקטרישער פונק וואָלט פון רפאל'ן ארויסגע־יאָגט דעם לעצטען פונק אידישקייט" אונטער אנדערע אומשטענדען, וואָלט ער זיך אויך געפיהלט וויא א יתום. אָדער אז ניט וואָלט ער מסתמא אנשטאָט דיא פערלאָרענע רעליגיעזע בעגייסטערונג געקראָגען א התלהבות פיר זיין בעפרייאונג גופא פון זיין רעליגיאָן. אזוי איז מיט אלע ענטהוזיאסטישע נאַטורען. ווען דיא רעליגיעזע ערקוויקונג ווערט צוגענומען ביי זיי, פאָדערן זייערע הערצער א נייעם מין שפייז, וויא דאָסטאָיעווסקי זאָגט. און ווען זיי האָבען ניט קיין הויכע אידעע, וועלכע ערנעהרט זייער ענטהוזיאזמוס, וויא זייער פאנטאזיע וועגען געטליכקייט און היילינקייט האָט פריהער ערנעהרט — דאַן מאַכען אזעלכע מענשען דאָס רוב א רעליגיאָן פון זייער אפיקורסות גופא; דאָס לייקענען אין היי־ליגטום ווערט אליין א היילינטום ביי זיי; דיא בעפרייאונג פון געטליכקייט ווערט זייער נייע געטליכקייט; זייריידען געגען זייערע פריהערדיגע פארבלענדעטעם מיט דיא זעלבע בלישצעדיגע אויגען און מיט דיא זעלבע זיסע ציטערנים אין הארצען, מיט וועלכע זיי פלעגען א מאָל צו דיעזע פארבלענדענים זיך בוקען און דאווגען.

מיט רפאל'ן איז אָבער דאָ אנדערש געווען: איידער ער האָט זיך „בעפרייט פון זיין אידישקייט", האָט ער שוין געהאַט אין זיך א גאנצען פלאַקער פון בעגייסטערונג פאַר אַנאַנדער זאַך — פאַר דיא אידעע פון גלייכהייט, ברידערליכקייט און אמת'ע פרייהייט און גערעכטיגקייט; און ווען ער האָט זיך אין גאנצען

געזעגענט מיט זיין רעליגיאָן, האָט דיעזע אידעע זיך גלייך ארויפגעכאפּט אויף דעם אָבגעליידיגטען טהראָן אין זיין הארצען.

דער סאָציאַליזמוס איז געוואָרען רפאל׳ס רעליגיאָן. און ער איז אין איהר געוועזען נאָך פרימער וויא ער איז אַ מאָל געוועזען אין דער אמונה, וואָס ער האָט גע׳ירש׳נט פון זיין טאַטען. אויב זיין פריהערדיגע רעליגיאָן האָט איהם בעצויבערט מיט איהר אונדייטליכקייט, האָט זיין נייע רעליגיאָן איהם צו זיך צוגעצויגען מיט דיא פיעל גרעסערע מאכט פון דייטליכקייט און קלאָהרהייט. דיא גאַנצע ענערגיע, וואָס ער פלעגט אַ מאָל אוועקגעבען צו זיין ענטהוזיאַזמוס פאַר דעם פורכטבאַרען גאָט פון הימעל, האָט יעצט, אַז ער האָט זיך בעפרייט פון דעם, אַ שטראָם געטהאָן צו דעם סאָציאַליזמוס.

פון דעם הייליגען וואָלקען איז זיין נשמה אַראָפּגעפלויגען אויף דער ערד, צו דעם גן־עדן התחתון, וועלכען זיין געדאַנקען האָט איהם געמאָהלט מיט העלע, לעבעדיגע פאַרבען.

ווירקליך, אַ רעליגיאָן האָט רפאל געפונען אין דעם סאָציאַליזמוס. דיא געדאַנקען, וועלכע ער האָט איבערגענומען אויף דיא פערזאַמלונגען, אָדער פון וויקער׳ן, אָדער צו וועלכע ער איז געקומען מיט זיין אייגענעם שכל, זיינען ביי איהם געוואָרען הייליג, וויא אַ מאָל תורת משה — נאָך פיעל הייליגער. דיא רויטע פאָהן האָט איהם געבלאַנקט פאַר זיינע אויגען מיט דעם געטליכען בלישץ, וועלכען זיי פלעגען פריהער געפינען אויף דעם פרוכת. דער מיטינג איז ביי איהם געוועזען אַ הייליגע שוהל מיט אַ קהל ביים דאַווענען; און ווען ער פלעגט זעהן, אַז איינער פון דיא אַנוועזענדע לאַכט אָדער רעדט אין דער צייט פון דיא רעדע, פלעגט ער ווערען פונקט אַזוי מלא רציחה, וויא אַ מאָל פלעגט ער ווערען אויף אַ פּאָר אינגלעך, וואָס פלעגען שטיפען אָדער שושקענען זיך אין שמונה עשרה צייט אין דעם קרוליצער בית־המדרש. ניט בלויז דאָס וואָס זיי שטערען צוצוהערען זיך צו דעם רעדנער פלעגט איהם ערגערן. ער פלעגט פראָסט קוקען אויף זייער געלעכטער אָדער געשפרעך וויא אויף אַ פערשוועכונג פון דער פערזאַמלונגס־הייליגקייט — וויא אויף אַ מפסיק זיין אין אַ יום־כפור׳דיגע שמונה עשרה.

מעהר פון אַלעם פלעגט אויף זיין נייעם רעליגיעזען געפיהל ווירקען דיא מאַרסעליעזע. ער האָט איהר איבערגענומען צום צווייטען מאָל און פלעגט איהר דיא ערשטע צייט זינגען גאַנצע טעג ביי דער ארבייט און מורמלען איהר אין דער שטיל גייענדיג איבערן גאַס. ער האָט אַליין זיך שוין געקלעהרט, אז ווען זיינע לאַנדסלייט וואָלטען וויסען, וואָלטען זיי איהם שוין ניט גערופען „רפאל נעריצך“, נור „רפאל מאַרסעליעזע“.

ווען עס פלעגט זיך מאַכען אַ גרויסער מיטינג אָדער אַן אַר־בייטער מאַרש, מיט מוזיק, און דיא טרומייטען פלעגען זיך צו־לאָזען מיט דיא טענער פון דעם רעוואָלוציאָנערען נגון, פלעגען ביי איהם דיא פיס ניט ווילענדיג צוטאַנצען אין טאַקט, און זיין פּנים פלעגט רויט ווערען, דיא אויגלעך אָנהויבען צו בלישצען און דיא הארץ צו שפּרינגען אין איהם, אזוי וויא זיא וואָלט זיך רייסען צו פליהען אהין, וואו דיא טרומייטען רופען.

דיא ערשטע פּאָר מאָנאַטען איז ער געווען אזוי פאַרקאָכט אין זיין נייעם גייסטיגען לעבען, אז ער האָט שוין ניט געוואוסט וואָס צו טהאָן. אויף יעדען מיטינג איז ער געווען אַ גאַנצער מאַכער: פלעגט העלפען אויסשטעלען דיא שטוהלען, לויפען וויא אַ פער׳סמ׳טער, אָנגרייטען אַ פלאַש וואסער מיט אַ גלאָז פאַר׳ן רערנער; שטיין, איידער דיא רעדע פלעגט זיך אָנהויבען, אויף דיא טרעפּעלעך פון האָל און טהיילען דיא פאַרבייגעהענדע הענד־בילס און זיי צוריידען זיי זאָלען אריינקומען; כאַפּען זיך צו זיין העט צו מאַכען אַ קאָלעקשאָן אויף דיא פערזאַמלונג; טענה׳ן אין שאַפּ ביז דער באָס פלעגט איהם ארויסטרייבען; שלעפּען דיא רויטע פאָהנעס צו דיא פאַראַדנע פערזאַמלונגען; זיך אומ־טראָגען מיט פולע קעשענעס מיט סאָציאַליסטישע ביכלעך און טהיילען זיי צווישען דיא בעקאַנטע; העלפען זיי לעזען און פאַרשטיין; קלייבען אויף פערשיעדענע סובסקריפּציאָנס־ליסטען; אוועקגעבען דעם לעצטען סענט פון זיין אייגענע קעשענע און האָבען בערג מיט צרות פון זיין שרה גיטלען דערפאַר. און דאָס אַלץ האָט ער געטהאָן ניט פון ליעבע מתעסק צו זיין זיך, צו זיין

א קאָכלעפעל, נור פון א ריינעם געפיהל פון פרומקייט, וועלכער האָט פון איהם געפאָדערט ארבייט — נוצליכע ארבייט פאר דעם סאָציאַליזמוס.

דאָס אַלץ אָבער האָט איהם נאָך ניט צופריעדען געשטעלט. ער וואָלט, דאכט זיך, דיא גאַנצע קאַפּיטאַליסטישע וועלט מיט זיינע אייגענע הענט איבערגעקעהרט — אַנדערש האָט ער זיך ניט געקענט בערוהיגען; און ער האָט זיך אַלץ געזוכט ארבייט.

ער פלעגט זיך ארומטראָגען מיט א געפיהל פון בעגייסטערונג, עפּעס אזוי וויא א פערליעבטער, וועלכער האָט ניט לאַנג געהאַט דיא ערשטע ערקלעהרונג מיט זיין געליעבטע, און בעקומען א גוטען אַנטוואָרט פון איהר. און מעהר וויא אַלץ האָט דיעזע בעגייסטערונג געווירקט אויף זיין מאָראַלען געפיהל. אויב ער איז אימער געווען עהרליך וויא אַן עהרליכער מענש, איז ער איצט געוואָרען עהרליך וויא א מלאך (אויב מלאכים זיינען נאָר עהר־ליכער וויא מענשען). זיין געוויסען האָט איהם אָנגעהויבען צו שטעלען פיעל העכערע פאָדערונגען; ער איז פיעל שטרענגער געוואָרען צו זיך אַליין. אויף טריט און שריט פלעגט ער זיך אַליין אויסווייזען פאַלש, ניט עהרליך. אַלע ווײלע האָט ער זיך געכאַפּט ביי א צבוע׳סטוואָ.

איין מאָל, צוגעהענדיג צום שפּיגעל און דערזעהענדיג זיין גערדיכטע בערדיל וויא זיא וואַקסט זיך אויף א ווילדען אופן צונויף מיט זיינע האָר פון קאָפּ, איז איהם אַריינגעפאַלען אזא געדאַנקען:

„דאָס איז מיין צבוע׳צקע מאַסקע. קוקענדיג אויף מיין באָרד, מיינען דאָך מיינע לאַנדסלייט, אז איך בין נאָך דער זעלבער רפאל וואָס דאַווענט און פאַסט תעניתים. איך מוז דיא מאַסקע פון זיך אויסטהאָן“. הקצור, רפאל האָט זיך בעשלאָסען אריינ־צוגעהן צו א באַרבער און ביי איהם צו לאָזען זיין מאַסקע מיט 15 סענט צוגאָב — וויא ער האָט זיך אויסגעדריקט פאר א גענאָסע.

און שרה גיטעל? ער האָט שוין מיט איהר ניט איין מלחמה געהאַלטען וועגען זיין עסען פאר׳ן דאַווענען און ניט דאַווענען נאָכ׳ן עסען. אין זיין התלהבות האָט ער צוערשט זיך געטראַכט, אז ער מוז איהר אויך מאַכען פאר א מענשען. ער האָט מיט איהר אפילו געפּרופט טענה׳ן וועגען דיא קאַפּיטאַליסטען, וועגען דיא ארבייטער,

וועגען דעם, וויא מען וויל איינפיהרען [illegible]ועלט אויף א בעסערען שטייגער, וויא אלע וועלען זיין רייך. אין דיא מאמענטען ווען זיא איז געווען שטיל וויא א קאטינקע און זיך געלאשצעט צו איהם וויא א היהנדעלע — וויא ער פלעגט אמאל דאס רופען — פלעגט זיא איהם צו הערען מיט א שמייכעל, און צום סוף ענטפערען אויף זיין פראפאגאנדא, אז ער זאל געהן, דער משוגענער, אז ער זאל בעסער ארויסווארפען פון קאפ דיא נארישקייטען און זעהן זיך צו צושלאגען צו א „סעקאן־העז־פויניצע סטאר, וויא פאלקע זלאטע'ס האט געטהאן". אין אנדערע צייטען אבער, ווען דיא פאגאדע ביי שרה גיטלען אויפ'ן הארצען איז ניט געווען אזוי פיין, פלעגט רפאל לייזען אזא תוכחה, אז ער פלעגט שוין פערזאגען א צעהנטען. אבער נעכסטען מאל פלעגט ער פון דעסטוועגען ווייטער מאכען א פראבע.

וויא טהוט מען אבער מכח דיא בארד? עס וועט זיך דאך אויפ־קאכען א סדום מיט אן עמורה... אבער גראד וויל עס וועט זיך אפטהאן מעשים, ווילט זיך אפגאלען דיא בארד. דיא ערוואַרטעטע אונאנגענעהמליכקייטען האבען נאך צוגעלייגט האלץ צו דעם פייער פון בעגייסטערונג פאר ארפנעהמען דיא „מאסקע".

אין זיין ארומהאווען פאר דיא סאציאליכטישע מיטינגען איז ער שוין צוגעוואהנט געווארען צו דעם געדאנקען, אז דאס וואס איז פערבונדען מיט אפפערונג, מיט נעפריאטנאסטען, מוז דער אמת'ער סאציאליסט אויך טהאן — ווען עס איז ניצליך פאר דער בעוועגונג. און ער פלעגט טאקע פאר אזעלכע זאכען זיך נעהמען מיט מעהר התלהבות וויא פאר לייכטערע און אנגענעהמערע ארבייט. וואס שווערער דיא ארבייט, אלץ מעהר חשק פלעגט ער אין איהר האבען — הויפטזעכליך אין זאכען, וואס פאדערען כוואטסטווע, וואס שטעלען דעם מענשען אין א שטיקעל געפאהר. וואו עס פלעגט זיך מאכען א סטרייק און מען פלעגט דארפען האבען פיקעטען, וואס זאלען זיין מוכן ומזומן צו קריגען א בלאיע אויג, און אפשר נאך צו געהן צוגעשמידט צו א דעטעקטיוו אין סטיישאן הויז, פלעגט רפאל זיך אויסרופען; אויף טהיילען הענד־בילס ביי דיא שוהלען שבת נאך'ן דאווגען, ווען מען האט אויך געקענט כאפען א פאאר פעטש, איז ניט געווען קיין גרעכערער בעלן וויא רפאל. קורץ,

שרה גיטעל האָט נעבעך אַליין ניט געוואוסט, אַז גראָד ווייל עס איז געווען זיכער, אַז זיא וועט איבערקעהרען אַ וועלט, אַז גראָד דעריבער האָט רפאל זיך בעשלאָסען צו געהן צום באַרבער.

— וויקער, פאַר וואָס שייוועט איהר זיך ניט? — האָט ער געפרעגט, ווען דער בעשלוס איז שוין ביי איהם געווען אָנגענומען.

— ווייס איך זעהר! — האָט וויקער געענטפערט, אַ מאַך טהאָנדיג מיט'ן האנד — איך פלעג זיך אַ מאָל שייווען... איך האָב געסטאפּט... עס ליעגט אין זינען ניט.

עפּעס איז וויקער געווען זעהר אומעטיג יענעם טאָג. ער האָט גערעדט מיט אַ צוטראָגענע מינע, און זיין שמייכעל האָט אויסגע־זעהן מעהר טרויעריג וויא נאַריש.

— וואָס איז? וויא קומט איהר עפּעס צו פרעגען? — האָט ער געפרעגט.

— אַזוי. איך וויל זיך אָבשייווען דיא באָרד. איך גלויב, עס איז אַ צבועצ'סטוואָ צו טראָגען אַ באָרד, ווען מען גלויבט ניט אין דעם... איך מיין ניט אייך. וואָרום אויף אייך האָט דאָך שוין קיינער קיין טעות ניט. מען ווייס אַז איהר טראָגט ניט דיא באָרד פון פרומקייט וועגען.

וויקער האָט אַ לאַך געטהאָן און איז ווידער אומעדיג גע־וואָרען.

— אַ מאָל וועל איך אייך דערציילען, וויא עס איז געקומען דערצו אַז איך האָב געסטאפּט זיך צו שייווען, צו גיין אָנגעטהאָן וויא אַ מענש, צו זיין אַ מענש מיט מענשען צוגלייך... גראָד האָב איך היינט געהאַט אַזאַ בעגעגענעם, אַז איך האָב זיך אַלין דערמאָהנט...

— איך זעה עפּעס איהר זייט אַזאַ קאָרעדבועדיגער! — האָט רפאל אויסגעשריען. — איך זעה עפּעס איהר געהט אום וויא אַ נעכטיגער! דערצעהלט מיר, וויקער... אָה, עקסקיוז מי, וואָס איך פרעג... — האָט ער זיך פאַרכאַפּט.

— אַן אַנדערש מאָל וועל איך אייך דערצעהלען... ניט היינט — האָט וויקער געענטפערט מיט אַ ווייטען בליק אין דיא אויגען.

און דער אינטערעס אין וויקער׳ס פערגאַנגענהייט האָט אין רפאל׳ן זיך צוגליהט אין א פלאם; און זיין ליעבע צו איהם אויך.

אין יענע טעג האָט רפאל ערהאַלטען א בריעף פון זיין ברודער פון מיזורי.

„מע קען דאָ א גוטען לעבען מאַכען", האָט יענער איהם גע־שריעבען. „פאָלג מיר, קום אַהער און ווער א פעדלער. וועסט בענטשען דעם טאָג וואָס דו ביסט אַהער געקומען".

רפאל האָט איהם אָבגעשריעבען, אַז ער וועט בעסער שטאַר־בען פון הונגער אין ניו יאָרק איידער גיין אין גאָלד ביי פעדלעריי אין מיזורי. „איך וואָלט דיר אַלץ אויסגעשריעבען, נור דו וועסט מיינען, אַז איך בין אראָפּ פון זינען. איך קען דיר מעהר ניט זאָגען, אַז איך בין א סאָציאַליסט, און בין אַזוי גליקליך אַז מיר האָט זיך קיין מאָל ניט גע׳חלום׳ט מען קען האָבען אַזאַ הנאה פון לעבען. א קבצן בין איך, ברודער, ניט צו פאַרזינדיגען, א גרויסער. באָט איך האָב דאָס נייַנצעהן איילען אין דער ערד. ווען דו וואָלסט וויסען וואָס ביי מיר טהוט זיך אינווענינ, ברודער! דאָס איז אַזאַ מין פאַצעצע, ברודער, אַז ווען עס איז ניטאָ קיין פעננ איז אויך ליהודים. מיין אָבער ניט, אַז איך בין צופריעדען מיט דעם וואָס איך און אַלע אַרבייטער זיינען קבצנים. אסור א לעק. דער קלאַסען־בעוואוסטזיין, ברודערקע, לאָזט אַזעלכע נאַרישע זאַכען אין האַרצען ניט אַריין. נאָר וויא קומסטו צו פערשטיין דעם טייטש פון אַזאַ וואָרט. רוף־זשע מיר שוין אָן משוגענער און א סוף אָן עק. איך וועל דיר פון דעסטוועגען שרייבען, ליעבער ברו־דער, אַז צופריעדען זיין טאָרען דיא אַרבייטער ניט. ניין! מיט א פלאַקער אין האַרצען דאַרפען זיי זיך תמיד אַרומטראָגען. אַז ניט זיינען זיי ניט ווערטה וואָס זיי זיינען אַרבייטער, פאַרשטייסטע מיך..."

* * *

רפאל האָט זיך געזעצט אויף׳ן באַרבער׳ס שטוהל מיט דעם שטאָלצען געפיהל פון א מענשען וואָס קלייבט זיך צו טהאָן א כוואַטסקע זאַך; ער האָט דערביי געהאַט אויך אַנאַנדער גע־פיהל, א געפיהל פון איינעם וואָס זעצט זיך ביי א דענטיסט אויף׳ן שטוהל.

ווען ער איז אראפּ פון שטוהל און איז צוגעגאַנגען צום שפּי־געל, האָט ער געמיינט, אז איהם איז פרעהליך אויף'ן הארצען. ער האָט געמיינט — אבער אין אמת'ן האָט ער זיך נעבעך פאַר זיך אליין דערשראָקען; זיין אייגענע געזיכט איז איהם אויס־געקומען ווילד־פרעמד און עפּעס אזוי וויא זיא וואָלט אויף איהם געקוקט מיט עזות־פּנים'דיגע אויגען; און דערביי האָט זיך איהם עפּעס געביינקט נאָך דעם פריהערדיגען רפאל וויא א מוטער ביינקט נאָך א דערוואַקסענע קינד, וואָס שטאַרבט פון איהר אָפּ.

רפאל מאכט זיך אָבער הארץ, זאָגט צו זיך אליין גלייך־ווערטלעך און גייט אהיים מיט פעסטע טריט, וויא א מארטירער צום תליה.

ווען ער איז אריין אין שטוב, איז שרה גיטעל געווען פאַרטהאָן ביים אויסראַמען דיא אַש פון אויווען. זיא האָט אויף איהם א קוק געטהאָן פון א זייט און האָט בייז געפרעגט:

— ווענען דאַרפט איהר, מיסטער? קענט איהר ניט אָנ־קלאַפּען אין טיר איידער איהר קומט אריין אין שטוב?

און אין א מינוט ארום האָט זיך אביסעל געקעהרט א וועלט!

וואָס שרה גיטעל האָט אויסגע'טענה'ט, אויסגעשאָלטען און אויסגעקלאָגט, הייזעריג ווערענדיג שרייענדיג און אפּמאַטערענדיג זיך פון ברעכען מיט דיא הענט, רייסען זיך דיא האָר פון קאָפּ, וואַרפען זיך, שליידערען זיך און פליקען אויף זיך דעם פאַרטוך — דאס אלץ צו בעשרייבען דאַרף מען האבען א גרעסערע בריה א פעדער. איך קען בלויז בריינגען איין פסוק פון דעם רעכטען מיטען פון איהר הספד:

„אָ, ס'אַר א חן'עוודיגע באָרד דאס איז געווען“! האט זיא אויסגעבליפּעט אין א טאָן פון קברים־רייסען, און איז אוועק ווייטער זיך צופּען און שליידערען.

„נו, געגנוג שוין, עס איז דאָך כיי־וויא־סיי פערפּאַלען — מען קען דאָך שוין צוריק ניט צוקלעפּען“ — האט רפאל גע'טענה'ט, און זיין הארץ איז געווען פערקוועטשט פון רחמנות, — צי אויף שרה־גיטלען, צי אויף זיין באָרד — דאס האט ער אליין ניט גע־וואוסט.

19.

„ניט רייכער, ניט פרימער, אבער מעהר מענש“.

עס זיינען אוועק מאָנאַטען. רפאל האט שוין לאנג אויפגעהערט צו בייַנקען נאָך זיין באָרד. שרה גיטעל האט אפילו זיך נאָך אַלץ ניט אונטערגעגעבען; און יעדעס מאָל, ווען אויפ׳ן הארצען איז געווען ביטער, און זיא פלעגט נעהמען אויסרעכענען דיא אַלע שאדענס, וואס זיא האט געהאַט אין אַמעריקא, פלעגט זיא פאר איין גאַנג אויך מזכיר נשמות זיין איהר מאַן׳ס באָרד. דאס איז אבער געווען גלאַט אזוי — בלויז כדי ער זאָל זיך ניט מיינען, אַז זיא גיט זיך שוין אונטער. אין אמת׳ן אבער איז זיא שוין אויך צוגעוואָהנט געוואָרען צו דיא ענדערונג; און — על פי סוד ריידענדיג — איז דער געראַזירטער רפאל איהר וואס א טאָג אַלץ מעהר געפעלען געוואָרען. עפּעס אינגער, שעהנער און מעהר מעשה פיינער יונג האָט ער איהר געגומען אויסוויזען. הקיצור, עס איז אַ סברא, אַז ווען רפאל וואָלט פלוצלונג געקומען אהיים מיט זיין אמאָליגע באָרד, וואָלט דאס איהר געגעבען פונקט אזא שטאָך אין הארצען וויא דאַן, אין יענעם טאָג, ווען ער איז אוועק פון שטוב מיט א באָרד און איז געקומען צוריק אָהן א באָרד.

איבערהויפּט איז רפאל אין יענע עטליכע חדשים געוואָרען עפּעס גאר אַנאַנדער מענש: עפּעס א ציכטיגערער, א געפּוצטערער, — גאר מעשה פראַנט אין פערגלייך מיט דעם פריהערדיגען רפאל, און גאר מעשה „פּאַניטש“ אין פערגלייך מיט דעם קרוליצער רפאל נעריצך. קיין מאָל פלעגט ער זיך ניט קימערן צו דיא היטעל איז געלעגען אָן אַ זייט צו אַראָפּ־באַרג, — אַבי ניט געגאַנגען אָהן א היטעל; און איצטער, פלעגט ער פאר׳ן ארויסגעהן פון שטוב אנטהאָן דעם הוט ניט אַנדערש וויא פאר׳ן שפּיגעל און זעהן, אַז עס זאָל ליעגען וויא עס בעדאַרף צו זיין. ווען פלעגט דאס רפאל זיך

קימערען צי זיין קאפאטע איז פארשפילעט צי ניט! ווען האט ער דאס געוואוסט פון א בערשטעל! און איצט האט ער געהאט א בערשטעל און איהר געהיט וויא דיא אויג אין קאפ, און, ווען ער פלעגט דערזעהן א שפרינקעלע אויפ'ן ארבעל, פלעגט דאס איהם רופען און ער פלעגט ניט רוהען ביז ער פלעגט דאס אויסרייבען.

„מע דארף געהן וויא א מענש" — פלעגט ער זיך טראכטען, קוקענדיג אויף דאס רוב יונגע לייט, וואס פלעגען זיך צוזאמענקומען מיט איהם צוגלייך אויף דיא סאציאליסטישע מיטינגען — „זיי זיינען דאך אלע אויך ארימע ארבייטערס, וויא איך. פון דעסטוועגען—פון דיא זעלבע ביסעלע ארימקייט געהען זיי וויא מענשען".

און פון דיא זעלבע ביסעלע ארימקייט האט רפאל גענומען געהן וויא א מענש און האט זיך אליין גענומען האלטען פאר אלץ מעהר מענש.

אפשר האט דא זיין גאלען זיך אויך געשפיעלט א שטיקעל ראלע; אפשר האט שוין איינם געצווינגען דאס אנדערע: אז מען פיהלט זיך ביי'ן שפיעגעל אינגער, מעשה היינט-וועלטיגער, אפשר רופעט שוין פון דעם גופא, וואס דער ארבעל איז איינגעפלעקט, אדער וואס דיא האר איז פארפלאנטערט, אדער וואס דיא האלז איז א נאקעטע. זאל זיין אזוי — זאל זיין אביסעל פון דעם און אביסעל פון דיא סאציאליסטישע מיטינגען, (סיי וויא סיי איז רפאל'ס ראזירען זיך גופא דאך אויך געקומען פון דיא דאזיגע מיטינגען) —אבי רפאל איז פון דרויכען געווארען ניי-געבארען פונקט וויא פון אינעווייניג, פונקט וויא אין זיין מוח און הארצען.

און — א געלעכטער צו זאגען — אז איהר וואלט זיך גוט צוגעקוקט, וואלט איהר זעהן, אז שרה גיטעל איז אויך עפעס ניט דיא זעלבע שרה גיטעל. עפעס ניצט זיא אויף דעם שפיעגעל מעהר וויא פריהער, עפעס טראגט זיא פרישערע יאקעלעך; און דער פארוק קריכט עפעס אלץ העכער ארויף און עס זעהט זיך אלץ מעהר איהרע אייגענע האר. עס פערשטעהט זיך, ניט אומישנע, אומגערן, און ווען דיא פרומע שכנה ראמט איהר איין א סוד, ווערט זיא רויט.

קוקט אָבער אויף רפאל׳ן! וואָס שמייכעלט ער דאָס עפּעס אַזוי? וואָס וואַטשט ער איהר דאָס מיט אַזא גנבה׳שע מינע? וואס בליסצען אַזוי זיינע אויגלאַך דערביי? צו דען מיינט ער, אַז זיין שרה גיטעל ווערט אויך ביסלאַך־ווייז אַנאַנדער מענש? וויא דיא מעשה איז, אַז מען האט א מאַן א אינגערן, א שעהנערען, א געפּוצטערען, מעשה פיינער יונג, ציהט שוין ממילא אויך צו ווערען אינגער, אויך געפּוצטער, אויך שעהנער; און צי שרה גיטעל האט פון דעם כלל געוואוסט צי ניט, — אבי דעם שפּיעגעל האט זיא גענוצט מעהר וויא פריהער, און יאקעלאַך האט זיא גענומען טראָגען פרישערע, און דער פּאַרוק האָט זיך ביי איהר פּאַררוקט אַלץ העכער...

רפאל האָט געפידלט א שטענדיגען דורשט, א ברען־נענדיגען דורשט. אויף דיא מיטינגען און פון דיא ביכלאַך און בלעטער וואָס ער האָט געלעזען האָט ער זיך דערוואוסט רק פון נייע זאַכען, פון נייע שכל׳ען; און וואָס מעהר ער האט זיך דערוואוסט, האט ער אַלץ מעהר זיך דערוואוסט וויא פיעל עס איז דאָ צו וויסען און וויא ווייט ער וויים ניט. א גאַנצע וועלט האָט זיך איהם געעפענט: ער האָט זיך אָבער גע־פיהלט בלויז ביי׳ן טויער פון דער דאָזיגער וועלט, און עס האט איהם געריסען און געצופּט אריינצוקומען אינוועניג. הונדערטע קשיות פלעגען איהם אריינפאַלען אין זינען; פארוואס וואַקסט א בוים? פון וואַנען ווערט געבאָרען א לעבעדיגע זאַך? און וואס איז דאס טאַקי וואַקסען, געבאָרען ווערען, לעבען? פון וואַנען נעהמט זיך דאס וואס מען רופט „זעהן“, „הערען“? וואס ברענט דאָס, וואס איז דאס אַזוינס וואס איז קאַלט?... אַלץ וואס ער האט געהערט און געלייענט האט איהם בלויז ארויפגעבראַכט אויף וויי־טערע קשיות. ער פלעגט מיט זיי זיך ארומטראָגען וויא מיט א משא אויפ׳ן האַרצען און קוים דערלעבען זיך צוטרעפען מיט דיא געביל־דעטערע סאָציאַליסטישע חברים, וועלכע ער פלעגט פערמאַטערען מיט זיינע פראַגען. אמאָל פלעגט מען איהם מיט אַן ענטפער צו־פריעדען שטעלען, און ער פלעגט אפלעבען און א שפּרונג טהאָן מיט נחת, פינקלען מיט דיא אויגלאַך און מיט א פּאַטש מיט דיא הענד אויסשרייען: „אוי ס׳אַר א שכל! אוי וויי וויא סמאַט דאס איז“! עפּטער פלעגט ער ניט קלאָהר פערשטעהן, וואס מען ער־

קלערט איהם, און ער פלעגט בלייבען וויא א נעכטיגער, אדער, — נאך עפטער — פלעגט מען איהם זאגען, אז מען קען איהם אויף זיין פראגע ניט ענטפערען, ווייל דערצו דארף ער פריהער וויסען און פערשטעהן אנדערע זאכען, וועלכע ער האט ניט געלערנט; און דאן פלעגט איהם ווערען נאך שווערער אויפ'ן הארצען, און זיין דורשט איז געוואקסען און געוואקסען!

אלץ וואס אויף אידיש איז געוועזן צו לעזען וויסענשאפטליכעס, האט רפאל שוין כמעט איבערגעלעזען און איבערגעקנעלט. דאס וואס מיט א האלב יאהר צוריק האט ער אויף זשארגאן אפילו ניט פערשטאנען, האט ער שוין איצט געלייענט „וויא א מזמור" וויא ער האט דאס גערופען. ער האט אבער געוואוסט, אז דאס איז בלויז א טראפען פון א ים, און אז צו דעם ים קען מען ניט צוקומען וואו מען קען ניט גוט ענגליש אדער דייטש אדער אנאנדערע פון דיא היינטיגע שפראכען; זיין דורשט צו טרינקען פון דיעזען ים איז געוואקסען און געוואקסען, און — ער האט גענומען געהן אין איווינגג סקוהל. דיא ווייב שרייט, ארבייט מעשים; אזוי זעהט מען איהם אויך קוים אן אין דיא אויגען צוליעב זיינע מיטינגס, שמיטינגס.... נאדיר! גאר אויף דער עלטער אין סקוהל! א סקוהל האט זיך איהם פארדרייט, „שעמען דארפסטו זיך אין דיין ווייטען האלז אריין...."

און רפאל גיט זיך אן עצה און רעדט שרה גיטלען איין, אז איהם מאכט זיך א דזשאב פאר א פארמען, און אז דיא גאנצע מניעה איז וואס ער קען ניט לעזען און שרייבען קיין ענגליש, און שרה גיטעל גלויבט האלב יע און האלב ניט, און שאקעלט צו מיט'ן קאפ מיט א צווייפעלדיגען שמייכעל, און אזוי בלייבט דאס; רפאל געהט אין סקוהל.

ער היט אפ ריכטיג. מעהר ניט צוליעב א וויכטיגען מיטינג היפט ער אמאל איבער אדער בעט זיך ביי דעם לעהרער אפ אביסעל פריהער און לויפט אין האל וויא א פאר'סם'טער.

דיא קאפ איז גוט. איין מאל געהערט, גלייך פערשטאנען נאך מעהר וויא דער לעהרער גיט צו פערשטעהן, און איין מאל פערשטאנען — געדיינקט אויף אייביג. דיא קרוליצער מויל פאלגט

אפילו ניט. מיט׳ן „ש" און מיט׳ן „ס" איז צרות; ביי דעם „w" עקשן׳ט זיא זיך איין נאָך שטאַרקער; און מכח דעם „th" איז אפילו גאָר ניט צו ריידען מיט איהר. אבער זאָל זיין אויפ׳ן קרוליצער שטיינער געוועסט — אבי דיא ווערטער געדיינקט רפאל אויסגעצייכענט; און דיא כללים מיט דיא דריידעלאך, וואס דער לעהרער ערקלערט, געהען אריין אין מוח וויא געשמירט. רפאל איז דעם לעהרער׳ס בעסטער תלמיד, און איז ביי איהם א גאַנצער תקיף, און דאָס איז גראָד א שטיקעל אונגליק אויך: וואָרים אין איין מאָנאט האט רפאל איבערגעיאָגט אַלע אַנדערע תלמידים און צוליעב יענע האָט מען געמוזט געהן צו לאַנגזאַם, און רפאל האָט שוין קיין געדולד ניט צו הערען רק דאָס זעלבע, און איהם ווילט זיך אין א העכערען קלאַס, און דער לעהרער וויל איהם בשום אופן ניט ארויסלאָזען.

נאָך ניי־יאהר גיט זיך רפאל אן עצה און פערשרייבט זיך אין אן אַנדער סקוהל. עס איז אפילו צו ווייט אי פון דער היים אי פון דיא מיטינגס, אויף וועלכע מען קען נאָך׳ן סקוהל נאָך עפּעס דערכאַפּען; דערפאַר היפּט רפאל אבער איבער א גאַנצען גראַד. ער לערנט אין סקוהל. ער כאַפּט שוין לייענען א צייטונג, ער הויבט שוין אָן צו זיין א מחותן מיט א ווערטער־בוך פון ענגליש אויף ענגליש, און דאָ וואו עס איז שווערליך, העלפט איהם אויס דער ענגליש־אידישער ווערטער־ביכעל, וואס ער האט שוין פון לאַנג געקויפט פאר דיא לעצטע עטליכע סענט (מען האט עס איהם געשאָנקען, האָט ער שרה גיטלען געזאָגט); און אַזוי געהט דאָס אַליץ וויא געשמירט, און אין א יאהר אַדער עטוואס מעהר „פויזעט" ער שוין וויא עס איז דורך א גרינגען סאָציאַליסטישען ביכעל אויף ענגליש און כאַפּט זיך שוין צו שווערערע ביכלאך און אפילו ביכער.

וועגען דיא פאַרמען־שטעלע האט אפילו שרה גיטעל שוין פערגעסען. רפאל ארבייט אַליץ וויא פריזער, האט אַליץ סלעק וויא פריהער און איז א קבצן וויא געוועזען; אבער.... נור הערט בעסער וואס ער אליין זאָגט:

— וואָס זאָל מען מאַכען! — ענטפערט ער אויף א פראַגע פון בנימין׳קען, וועלכען ער האט געטראָפען נאָך דעם וויא זיי האַ־

בען זיך שוין לאנג ניט געזעהן — ניט רייכער ניט פרימער, אבער מעהר מענש בין איך.

וויא ער צורעדט זיך אזוי מיט זיין לאנדסמאן, כאפט ער זיך אריין אין דיא סאציאליסטישע דרכים מיט איהם, און וויל ניט אנדערש, אז יענער זאל אויך פארשטעהן און אויך ווערען א מענש, א סאציאליסט. בנימין'קע וואונדערט זיך און קען זיך ניט אפוואונדערן וואס רפאל נעריצך, „רפאל דיא סטאלארסקע קאפ", איז געווארען אזא בריה אויף ענגלישע ווערטלאך, אויף טיעפע געדאנקען און קלוגע גלאטע רייד.

— נו, זעהסטו שוין, וויא אין א רפאל'ן קען ווערען אן איבערקעהרענעס! — זאגט רפאל מיט א שמייכעל — הייגט פאר וואס זאל אזא איבערקעהרענים ניט ווערען אין דיא גאנצע געזעלשאפט, אין דיא גאנצע מענשליכע וועלט? וועט אזא געזעלשאפטליכע איבערקעהרענים טאקי קומען, אי בעטש יו, בנימין! מעהר ניט, וואס רפאל איז ניט רייכער און דיא געזעלשאפט וועט פון דיא איבערקעהרענים יע רייכער ווערען.

און בנימין קוקט און וואונדערט זיך ביי זיך, וויא קומט רפאל'קע נעריצך צו אזעלכע ווערטער וויא „מענשליכע וועלט", אדער „געזעלשאפטליכע איבערקעהרענעס"; ער הערט איהם אויס מיט א מין געפיהל פון קנאה. אבער דערביי גיט ער זיך א קלעהר: „וואס איז ער, רפאל, נאך אלעמען! א סטאלער געווען, א סטאלער געבליעבען"! ער גיט זיך אזא קלעהר, ווייל ער, בנימין, ארבייט שוין ניט ביי קיין אנדערען. ער האט שוין אן אייגענעם סיגארשאפ; עס איז א ברעקעלע שאפקע; עס פערנעהמט בלויז א האלבע סטארקעלע, וועלכע ער טהיילט זיך מיט א שוסטער; און הארעווען הארעוועט ער נאך מעהר וויא פריהער. אי מאכען דיא סיגארען, אי ארומלויפען זוכען קאסטימער אויף זיי; אבער עס געהט ניט שלעכט; ער וועט זיך ביסלאכווייז ארויפארבייטען.

— און דיר, בנימין, וויא געהט עס? — פרעגט רפאל.

— ניט צו פערזינדיגען — ענטפערט בנימין, פיהלענדיג,

אז דאַ קומט אַן זיין טשאַנס צו זיין אויפ'ן פערד. — איך האב אַן אייגענע שאַפּקע. מען קריגט אריין א פּאָאר קאַסטימער. מען מאַכט א לעבען.

— אַן אייגענע שאַפּקע! ארבייטסטו שוין ניט מעהר?

— דערווייל.ע נאָך מעהר וויא פריהער. מיט דער צייט... אז מען לעבט, האָפט מען.

— „מיט דער צייט"! מיט דער צייט וועסטו אומגעהן דיא הענט אין דיא פּאַקעטס און אַנדערע וועלען אויף דיר ארבייטען, וויא אַלע קאַפּיטאַליסטישע פּוסט־און־פּאַסניקעס, הייכט עס!

רפאל האט דאס געזאָגט מיט א פריינדליכען שמייכעל, אויף שפּאַס; אבער אין דעם שפּאַס איז געלעגען גענוג גיפט; דיא גיפט האט אבער בנימין'ען פערשאַפט פערגניגען. צו זיין געזידעלט אלס קאַפּיטאַליסט איז איהם געווען א מחיה. פון דעסטוועגען האט ער געזאָגט:

— וויניג האב איך געארבייט אויף מיינע פּאָאר דאלאר? זיי זיינען כשר'ע פערדיענטע, נעוועך מיינד!

— און אז דוא וועסט קויפען א צווייגעל פאר דיינע כשר־פערדיענטע געלט, און מיט דעם צווייגעל וועסטו ארויסציהען א פּאַקעט־בוך פון א קעשענע? וועט דער פּאַקעט־בוך אויך זיין א כשר־פערדיענטער? דער פּאַקעט־בוך וועט זיין א גע'גנב'עטער, בנימין'דעל! א גע'גנב'עטער, א גע'גנב'עטער!

— עה, זידעלסטו זיך דאָך! — האט בנימין געזאָגט.

— איך זידעל זיך גאר ניט — האט רפאל געענטפערט, אביסעל פערשעהמטערהייט — פון פערזאָנען ריידען מיר, סאָציאַ־ליסטען, ניט. מיר מיינען דיא גאַנצע סיסטעם, דיא גאַנצע וועלט, וויא זיא פיהרט זיך. איין מענש קען דאָך דיא וועלט ניט איבער־מאַכען. דיא סיסטעם דארף מען איבערמאַכען. דאַן וועט קיין גנבות ניט זיין, וועלען קיין גנבים ניט זיין. איך זידעל זיך גאר ניט, מעהר ניט, שעהמען זיך מיט דעם וואס איך בין אן ארבייטער — דאס

ניט! אַן אַרבייטער! דאָס איז דאָך דער שענסטער טיטעל. טויזענד מאָל שענער ווי דער טיטול גענעראַל אודאי... אַן אַרבייטער! יע, איך בין אַן אַרבייטער! — האָט ער געזאָגט פריינדליך אָבער שטאָלץ אויפהויבענדיג דעם קאָפּ. — איך בעלאַנג צו דעם קלאַס, וועלכער שאַפט אַל־דעם־גוטס אויף דער וועלט! צו דעם קלאַס, וואָס וועט די טראַנטעוואַטע פּאַדלע וועלט מאַכען פאַר אַן אַנשטענדיגע, פאַר אַ שיינעדיגע, פאַר אַן עהרליכע!

אָבער ניט אימער פלעגט ער אַזוי אידעל אנקוקען אַ ניט־סאָציאַליסט.

.20

שרה גיטלע'ן פארוועלט זיך צו געהן מיט רפאל'ן אויף א „פארטי".

מען איז זיך צונויפגעקומען ביי שרה גיטעל'ס א ווייטע קרובה — א שטיקעל קצינה, א סטאָרקיפערקע — עפּעס אויף א „פארטי". עס זיינען געווען א צוויי-דריי צעהנדליג געסט; יונגע לייט וואס האבען גערעדט ענגליש און עלטערע מענשען, — דיא קרובה'ס מאַן'ס לאַדזשען ברידער, קאסטימער אדער לאַנדסלייט.

רפאל האט אפילו אויף דיא פארטי ניט געוואָלט געהן.

— וואס וועלען מיר דאָרטען טהאָן? — האט ער זיך גע־בעטען ביי דער וויב, — אז אסתר'קע וויל זיך אויספיינען פאר דיר מיט איהרע פוירניטשור (רפאל פלעגט שוין אפהיטען אן ענג־לישען וואָרט צו זאָגען ריכטיג אפילו ווען ער האט גערעדט אידיש), און מיט דיא גוטע זאכען וואס זיא קען שטעלען אויפ'ן טיש, דארף איך דעריבער געהן אפקומען א גאנצע נאכט? פארוואס רופט זיא דיר ניט צו זיך, בשעת דוא האסט ניט אויף רענט? דאמאלס קען זיא דיר אפילו ניט. איצט אז זיא האט א פארטי און וויל זיך בעריהמען מיט דיא געלד, וואס זיא האט אנגעכאפּט, ניט ארבייטענדיג, איצט איז זיא פלוצלונג געוואָרען א הייסע קרובה! זאָל זיא זיך שטיקען מיט איהר פארטי! וואו זיא איז א גאַנץ יאהר זאָל זיא זיין היינט! זיא האט דיר אלע מאָל האָלט פון דער ווייטען, האב איהר אויך האָלט פון דער ווייטען, און אן עק א סוף!

דאס אַלץ האט רפאל אויסגערעדט מיט אן ערנסטען טאָן און מיט שברת הלב און שרה גיטעל האָט אויף דעם אָבגעענטפערט מיט נאָך אן ערנסטערען טאָן און מיט נאָך מעהר שברת הלב, אז רפאל פערשוואַרצט איהר דיא יאהרען, אז ווען זיא האט שוין א

„טשאַנס" צו זיין צווישען מענשען, לאָזט ער איהר אויך ניט, — אַז פון איהר איין איינציגע שטיקעל קרובה רייסט ער איהר אויך אָפּ, אַז אַנדערע וואָלטען זיך געהאַלטען גרויס, וואָס אַזאַ גביר'טע רופט זיי צו זיך, און ער, — ער וויל נאָך ניט! — און אַזוי ווייטער, — וואָס ווייטער אַלץ מיט מעהר שברת הלב גערעדט, מיט מעהר קריוודע אויף איהר פינסטערע מערכה, ביז עס איז דערגאַנגען צו טרעהרען, צו א יללה, צו א שטורעם און — הקצור — רפאל האט קיין ברירה ניט געהאט און האט געמוזט זיך אנטהאָן דיא זונטאגדיגע ביסעל ארימקייט, און קוים דערוואַרטענדיג זיך ביז שרה גיטעל איז אויף פּארטיג געוואָרען, איז ער מיט איהר אוועק.

דיא פּאַרטי איז געוועזן וויא אַלע אַזעלכע פּאַרטים. נאָך'ן צובייסען און צוטרינקען אין עס־צימער איז מען צוריק אריין אין „פּאַלע". מען האָט זיך אויסגעזעצט אין ענגשאַפט, און באַלד האָט זיך גענומען הערען: „גיוו אַז אַ סאָנג!" עננוי, גיוו אַז אַ סאָנג!" טשאַלי, גיוו אַז אַ רעסיטיישען!" דיא אַמעריקאַנער־געבאָרענע באָים און מיידלעך האָבען זיך ניט געלאָזט בעטען. זיי האָבען זיך גלייך אַ שטעל געטהאָן און גענומען זינגען אָדער פּאַר־לעזען, מאַכענדיג „וואָיעס" דערביי. דיא אַנדערע אָבער האָבען זיך צוערשט געשעהמט און געדונגען און געלאָזט בעטען, און עננוי האָט צוגעשיקט צו ראָזי, און ראָזי צו עננוי, און ביידע צו טשאַלי, ביז אימיצער האָט פאָרט עפּעס געזונגען, ווערענדיג רויט וויא אַ בוריק. און נאָך דעם האָט מען זיי שוין ניט בעדאַרפט בעטען, וואָרים יעדער אָדער יעדע וואָס האָט נור געמיינט אַז ער אָדער זיא קען, האָט זיך שוין אַליין געריסען צו זינגען אָדער פאַרצוברייננגען אַ הומאָריסטישע ענגלישע ערצעהלונג, וויא דיא טבע איז אויף אַזעלכע פּאַרטים. אַזוי האָט מען געזונגען און פאַרגעלעזען איינציג־ווייז, און נאָך יעדען אָדער יעדער האָט דער עולם אַפּלאָדירט, הגם אין הארצען האָט מען דעם זינגער מיט זיין קול מיט אַלעמען גע־וואונשען איך וויים ניט וואָס; דעם אַפּלאָדיסמענט האָט מען איינענטליך געגעבען פאר דעם אויפהערען און ניט פאר'ן זינגען אָדער פאַרברייננגען.

ווען דיא רייהע איז צוגעקומען צו אַן עלטערן מענשען, האָט מען פון יוצא וועגן איהם אויך געבעטען עפּעס פאַרברייננגען,

כאָטש „עפּעס אַ ספּיטש“, און יענער פּלעגט אַבקומען מיט אַ שמיי־
כעל אָדער מיט אַ גלייכוּוערטעל, און מען פּלעגט לאַכען מיט אַ
געמאַכטען געלעכטער אַזוי וויא ווער־ווייסט פּון וואָס פאַר אַ חכמה;
און מען פּלעגט זיך נעהמען צו „נעקסט“.

וויא דער שטייגער איז, איז אַלעמען געווען גאַנץ לאַנגווייליג
און עס האָט זיך געלוסט צו טהאָן אַ ברייטען, בעל־הבית'ישען גע־
נעץ. מען האָט זיך אָבער געמאַכט פרעהליך.

רפאל איז געזעסען פּאַררוקט אין אַ ווינקעלע מיט אַ פּער־
קנייטשטען שטערען, מיט אַראָבגעלאָזענע אויגען. וויא ווייט מיר
קענען איהם שוין, ווייסען מיר, אַז פון נאַטור האָט ער געהאַט אַ
שאַרפען געפיהל צו באַמערקען דיא איידעלסטע שאַטירונגען פון
פאַלשקייט, פון געמאַכטקייט, און האָט אַזעלכע זאַכען אימער פיינט
געהאַט; און זינט ער איז געוואָרען אַ סאָציאַליסט, זינט ער האָט
זיך גענומען ענטוויקלען, איז דיעזער געפיהל אין איהם פיעל
שאַרפער געוואָרען, און זיין האַס צו אוננאַטירליכקייט, צו פאַר־
שטעלענעס, צו אָנגעשטעלטע אוואַיעס, צו פאַלשע שמייכלען, צו
געצוואונגענע פרעהליכקייט אַזוי וויא „מייד טו אָרדער“, וויא ער
פּלעגט דאָס רופען — זיין האַס צו דעם אַלעם איז ביי איהם גע־
וואָרען פיעל שטאַרקער. הקצור, דיא גאַנצע פּאַרטי האָט איהם
אַזוי געקריינקט, אַז ער איז קוים איינגעזעסען, קוים זיך איינגע־
האַלטען פון אַ בראָזג טאָן מיט'ן טיר און אַנטלויפען.

אין גרונד נעהמענדיג, איז דאָך רפאל דאָ געווען אומגערעכט:
עס איז געווען אַ פּאַרטי מיט אַלע אַזעלכע פּאַרטים צוגלייך.
וואָלטען נור קיין גרעסערע פאַלשקייטען אויף דער וועלט ניט געווען,
וויא זיך צו מאַכען פרעהליך ווען עס ווילט זיך גאָר גענעצען, אַבי
דעם אַנדערן צופריעדען צו שטעלען! רפאל איז אָבער טאַקע געווען
וויא אַ נייע־געבאָרענער. זיין ערפאַהרונג אין אַזעלכע זאַכען איז
געווען אַזוי אָרים וויא ביי אַ קינד, און אין זיין התלהבות מיט דיא
געדאַנקען פון אַ וועלט פון הוילע יושר און „וואָס אויף'ן לונג דאָס
אויף'ן צונג“ — האָבען איהם אפילו אַזעלכע קלייניגקייטען גע־
ערגערט.

שרה גיטעל, וויעדער, איז געזעסען און זיך געפּרעגעלט, מיט
אַ פאַרשעהמטען שמייכעל אויף'ן פּנים, פון העלער־הויט אַלע ווילע

רויט ווערענדיג און ניט וויסענדיג וויא צו האַלטען דיא הענד:
זאָל זיא דיא פינגער צונויפשליסען? האָט זיא אויף זיי קיין
פינגערלעך ניט געהאט; האַלטען דיא הענט וויא א בעל־הבית׳טע?
— האָט זיא עפּעס ניט געסמייעט.

דיא רייהע איז דערגאַנגען צו א דיקליכען, בייבעלדיגען פּרע־
זידענט פון שוהלען און לאָדזשעס — א מיסטער ליוויי. ער האָט
זיך כלומר׳שט געלאָזט בעטען א ביסעל; מען האָט גענומען
פּאַטשען און שרייען: „ספּיטש, ספּיטש!" מיסטער ליוויי האָט
געקוואָלען און זיך ווייטער געלאָזט בעטען, ביז ענדליך האָט ער
זיך געשטעלט און מיט א ברייטען „ליידעס און דזשענטעלמענס!"
און מיט א עזות־פּנים׳דיגען בייג אויףביידע זייטען האָט ער אָנ־
געהויבען זיין רעדע. ער האָט גערעדט וועגען וואָס איהר ווילט
און וועגען וואָס איהר ווילט ניט. עפּעס האָט ער אריינגעטשעפּעט
וואָס ער האָט א מאָל געהערט און ניט פערשטאַנען און וואָס ער
האָט עטליכע מאָל שוין אליין געזאָגט און זיינע צוהערער האָבען
ניט פערשטאַנען. גערעדט האָט ער אויף ענגליש מיט א ריינע
קאַלוואַריער אויספּראַכע — מיט ווייכינקע „ש"נען און האַלבע
„ל"דען. געגאַנגען איז דאָס ביי איהם וויא געשמירט, און גרייזען
האָבען זיך ביי איהם געשאָטען וויא באָב, הגם יעדער גרייז איז
געווען גרוים וויא א קירבעס. ער האָט גערעדט עפּעס וועגען דיא
שעהנע געזעלשאַפט און איז פערקראָכען אויף דיא שעהנע רעפּובליק
פון אמעריקא: וויא עס איז דאָ ניטאָ קיין קיסר, וויא גוט דאָ איז,
וויא אַלע זיינען גלייך, וויא יעטוועדער האָט א „טשאַנדזש". דער
עולם האָט געהערט בלויז מיט דיא אויגען און פארשטעלט דיא
גענעצען מיט דיא הענט. דעם רעדנער איז געוואָרען שווער אויף׳ן
הארצען, און ער האָט געוואָלט ארויסקריכען און כאַפּען א שמייכעל
און אן אפּלויז; אָבער וואָס מעהר ער האָט געוואָלט ארויסקריכען,
איז ער אַלץ ווייטער אריינגעקראָכען, און זיך פארפּלאָנטערט.
הקצור, ער איז פארקראָכען אזש צו עולם הזה און עולם הבא און
זאָגאר צו א דרשה מכח תפלין־לייגען, און עס האָט געהאַלטען נאָ־
הענט פון חרסת אויף.

דער רחמנות אויף דעם רעדנער, און נאָך מעהרער אויף זיין עולם, איז געווען ניט צו זעהן. רפאל איז געזעסען און געקריצט מיט דיא ציין אויף דיא „צבוע'צסקע פלאַפּלעריי".

ענדליך אָבער האָט דער בייכעלדיגער שוהל־פּרעזידענט וויא עס איז געענדיגט — א רויטער וויא אַן אויפגעשניטענער ארבוז און א פארשוויצטער וויא א רוסישער יון אין מרחץ. דאַן האָט מען איהם אפּלאָדירט מיט'ן גאַנצען הארצען. מען האָט אָבגע־צויגען דעם אָטהעם; עס איז געוואָרען פרייער, פרעהליכער.

„נעקסט" איז געווען „מיסטער ראדעצקי". דער עולם איז געווען זיכער אַז ער וועט זיך אָבזאָגען, וויא דאָס האָבען געטהאָן א פּאָר עלטערע אידען. שרה גיטעל איז אָבער בלייך געוואָרען. זיא האָט געקענט איהר „שטיק צרה", וויא זיא האָט זיך געקלעהרט, און האָט מורא געהאט אַז — א קשיא אויף א מעשה — ער קען נאָך דאָ זיך שטעלען מיט זיינע משוגעת'ן און איהר פארשווארצען דיא יאָהרען.

און זיא האָט נעביך קיין טעות ניט געהאט. „זיץ אויף'ן אָרט!" — האָט זיא צו איהם געשושקעט. אָבער ער האָט עס ניט געהערט און האָט זיך גלייך געשטעלט. שרה גיטעל איז רויט גע־וואָרען. אַלע איבעריגע זיינען געווען איבערראשט און האָבען גע־נומען שמייכלען און נערוועז קוקען אויף'ן פלאָר. זיי האָבען אָבער ניט געוואוסט מיט וועמען זיי האָבען דאָ צו טהאָן — אַז דאָ שטייט פאַר זיי א מענש מיט א געשליפענע קאָפּ און מיט א געשליפענעם צונג, וועלכע ער שארפט שוין לאַנג אויף מיטינגס.

— פריינדע! — האָט ער אָנגעהויבען — איך וועל ניט ריי־דען קיין ענגליש, נור טאקע פּראָסט מאַמע לשון. איידער ריידען קראַנקע ענגליש (מיט א קוק אויף מיסטער ליוויי, וועלכער איז רויט געוואָרען), איז שוין בעסער געזונטע, לעבעדיגע אידיש.

דער עולם איז איבערראשט געוואָרען פון דעם אָנהויב און האָט זיך פאראינטערעסירט. שרה גיטעל איז געזעסען, זיך גע־קניפּען דיא קלייד און געמיינט, אַז אָט לאָזט זיך אראָפּ דיא וועלט.

רפאל האָט גענומען ריידען ריין, קלאָהר, מיט א הילכענדען קול און מיט זיין אַנגענעהמען שמייכעל, וועלכער האָט געוועהנליך צונעצויגען דיא הערצער פון זיינע צוהערער. ער האָט זיך אוועק־

געלאָזען איבער דיא זעלבע זאַכען, וויא מיסטער ליוויי; אָבער מיסטער ליוויי'ן האָט מען ניט פערשטאַנען און ניט געהערט, און איהם האָט מען ניט ווילענדיג געהערט, ווייל מען האָט איהם קלאָהר פערשטאַנען, און עס איז טאַקע געוועזן וואָס צו הערען — עפּעס נייעס, נייע, קלוגע געדאַנקען, אויסגערעדט גלאַט און פון סאַמע הארצען.

פון אָנפאַנג האָט זיין רעדע אַלעמען אויסגעוויזען וויא ניט אַם פּלאַץ, וויא דיא רייד פון אַ מענשען, וואָס וויים ניט וואָס עס פּאַסט זיך און וואו עס פּאַסט זיך. אָבער ביסלעכווייז האָבען דאָס רוב פון דיא מאַנסבילען זיך אַזוי פאַראינטערעסירט, אַז מען האָט גאָר פערגעסען, אַז דאָס איז אַ פּארטי.

רפאל האָט זיך גענומען צו דיא אַמעריקאַנער פרייהייט און גלייכהייט און דיא „טשאַנדזשען" וואָס יעדער האָט דאָ, און האָט בעוויעזען, אַז אַ טשאַנדזש האָט מען בלויז ווען מען האָט געלט. „געלט איז אַ טשאַנדזש!" האָט ער אויסגעשריען. (אין עולם זיינען געוועזן עטליכע צרה'דיגע קרעמערלעך, וואָס האָבען זיך געמאַטערט אין געשעפט, ווייל זיי האָבען קיין קאַפּיטאַל ניט געהאַט; דיעזע האָבען מיט חשק צוגעשאָקעלט מיט דיא קעפּ, און פון דעם איז שרה גיטעלען פרעהליכער געוואָרען אויף'ן הארצען). ער האָט גענומען דערצעהלען פון פעהיגע מענשען, בריות, טאַלאַנטען, וואָס ווערען פאַרפאַלען, ווייל זיי האָבען קיין געלט ניט, און פון קאַליקעס, גראָבע קעפּ, וואָס האָבען גליק אין אַלץ צו וואָס זיי נעהמען זיך, ווייל זיי האָבען קאַפּיטאַל.

— נו, איז ניט דער דאָלאַר דער טשאַנס? — האָט ער גע־פרעגט, און דיא צוהערער האָבען ניט ווילענדיג מיט דיא קעפּ גע־ענטפערט „יע!" און שרה גיטעל איז געוועזן אויף'ן זיעבטען הימעל, און דיא בעל־הבית'טע האָט זיך געוואונדערט, וויא קומט דאָס צו רפאל'קען. ער האָט גענומען שילדערן דיא איינוואָהנער פון עסעקס סטרים מיט דיא איינוואָהנער פון דיא 5טע עוועניו — זייער לע־בען, גאַנג, אויסזעהן, זייערע וואָהנונגען, און האָט אויסגעשריען: „וויא געפעלט אייך אַזאַ מין גלייכהייט, הא?"

ווען ער איז צוגעקומען צו דער אַמעריקאַנער רעפּובליק, האָט ער אַזוי געזאָגט:

— מיסטער ליוויי האָט אונז דאָ פאָרגעשטעלט וויא דאָ איז אַ רעפּובליק און עס איז ניטאָ קיין קיסר. אָלל רייט! לאָמיר זעהן, וואָס איז דיא נפקא מינא. אַ קיסר ירש'ענט זיין קרוין; קיינער קלייבט איהם ניט אויס און קיינער קען איהם ניט אָבשאַפען. אין אַ רעפּובליק, וויעדער, וועלט מען, און מען קלייבט אויס דעם פּרעזידענט מיט דיא גאָווערנאָרס מיט דיא מעיאָרס, למשל, און ווען עס ענדיגט זיך זייער טערמין קען מען זיי אָבשאַפען און שטעלען אַנדערע אויף זייער אָרט. אַ קיסר, אַ מלך בכפו, קען טהאָן וואָס ער וויל. מאַכען וואָס פאַר אַ לאָאָס איהם געלוסט זיך, און קיינער קען איהם קיין דעה ניט זאָגען. אין אַ רעפּובליק מאַכען דיא לאָאָס, וואָס דער עולם עלעקטעט (מען שאָקעלט מיט דיא קעפּ). גוט, נו... איצט וועל איך אייך פרעגען: ווער מאַכט דיא לאָאָס אין אַ פאַבריק וויפיעל ווידזשעס צו צאָהלען, למשל, אָדער ווען אוועקצוגעהן פון דער אַרבייט? דער באָס! פרעגט ער ווען עס איז אָן אַ דעה? ניין! און ווער האָט איהם געמאַכט פאַר אַ באָס? האָט מען איהם עלעקטעט? ניין! קומט דאָך אויס, אַז ער איז אַ קיסר!... און אין אמת'ן איז ער דאָך טאַקע אַ קיסר. איך אַרבייט אין אַ פאַבריק, ווייס איך. קיין הויכען וואָרט סמייעט מען ניט אויסריידען ווען דער באָס קומט אַריין. שטיל און שטום מוז מען שטיין, זיך בוקען אין דרייען מוז מען. אַז ניט, אויב איהר ווידערשפּעניגט דעם קיסר, קומט דאָך מיתה. אַ געקרוינטער קיסר גיט אייך מיתה דורך'ן הייגען, און דער פאַבריק־קיסר לאָזט אייך שטאַרבען פון הונגער מיט דעם וואָס ער טרייבט אייך אַרויס פון דעם דזשאָב... נו, איז דיא פאַבריק אַ רעפּובליק אָדער אַ מאָנאַרכיע? אין אמת'ן איז דיא גאַנצע רעגיערונג דאָ אויך ניט קיין רעפּובליקאַנער, נור פאַר דיא קיסרים פון דיא פינפטע עוועניו. אָבער זאָל שוין זיין אַז דיא רעגיערונג איז יע רעפּובליקאַניש. טאָ וואָס פאַר אַ ווערדע האָט עס? אַבי אין דער פאַבריק איז אַ מאָנאַרכיע — אין דער פאַבריק וואו דער מענש פאַרברייננגט דעם גאַנצען טאָג, אין דער פאַבריק וואו ער לייגט אוועק זיינע כחות; אין דער פאַבריק, אָן וועלכע זיין גאַנצע חיונה ווענדט זיך! אַ גליק האָט מיר געטראָפען, וואָס דאָ איז מען אַ סיטיזען

און מען וואָט, און אין אַ סאַמאָדערזשוויע איז מען אַ פֿאָדאָנער און מען וואָט ניט! אבי אין פֿאַבריק בין איך דאָ ניט קיין סיטיזען; אבי דאַרטען האָב איך קיין וואָוט ניט; אבי דאַרטען בין איך אַ פֿאָדאָנער ביי דעם לעדיג־גייער, דעם אָבגעפרעסענעם באָס!

רפאל איז בעגייסטערט געוואָרן; זיינע אויגען האָבען געפינקעלט, זיין קול האָט געקלונגען. עס איז געוועזן שטיל. אלע האָבען ניט ווילענדיג געהערט זיין יעדעם וואָרט.

— מען דאַרף טאַקע האָבען אַ רעפּובליק! — האָט ער אויס־געשריען — אָבער אומעטום, אין אלץ — אין דיא פֿאַבריקען, סטאָרס, מיינס, אלץ... אלץ זאָל זיין קהל'ס, און אלץ זאָל גיין וויא קהל וועט אָבשטימען! קיינע באָסעס! קיינע פּוסט־און־פּאַס־ניקעס! קיינע קיסרים! אלע סיטיזענס, וואָוטערס — אין פֿאַב־ריק אזוי גוט וויא אויסער'ן פֿאַבריק. מיסטער ליוויי האָט דאָ גערעדט וועגען עולם הזה און עולם הבא. אַלל רייט! דיא אַר־בייטער וועלען קליגער. זיי לאָזען זיך שוין ניט פֿאַררייידען דיא ציין מיט אַ גן־עדן אויף יענער וועלט; מיט שור הבר און לויתן לאָזען זיי זיך שוין מעהר ניט קאַרמען. טאַקע אַן עולם הבא אויף דער וועלט ווילען זיי. עס איז ז י י ע ר וועלט, ז י י ע ר פֿראַ־צע. דיא עולם הבא, דיא צוקונפֿט פֿון דער אַרבייטער־וועלט וועט זיין אַ ליכטיגע, אַ גערעכטע, אַ גליקליכע, אַ גן־עדן אויף ד ע ר וועלט וועט זיא זיין — וויא ברידער וועט מען לעבען, קיין שנאה, קיין קנאה, קיין פֿראַצע פֿאַר פֿרעמדע שוואַרץ־יאָהרען! אלע גלייך, אלע פֿריי, אלע רייך, אלע גליקליך, קיינע ליידיג־גייער, קיינע צבועק'עס, קיינע אָבגעפֿרעסענע בייכער פֿון פֿרעמדע שוויים...

מיסטער ליוויי האָט פֿערשטאַנען דעם אַנצוהערענים און האָט אויסגעשריען צו דער בעל־הבית'טע:

— וואָס איז ער, אַ סאָציאַליסט?

— יע, און אַז אַ סאָציאַליסט, געפֿעהלט אייך ניט, וואָס? געוויים געפֿעהלט אייך ניט — איהר פּוסט־און־פּאַסטניקעס — אָבער מיר, אַרבייטער, אונז געפֿעהלט שוין גאָר...

רפאל האָט זיך אזוי צוקאָכט, אַז ער איז ניט ווילענדיג איבער־געשפּרונגען דעם גרענעץ. עס איז געוואָרען אַ מהומה, אַ גערודער, און רפאל, ניט קענענדיג זיך אָבשטעלען, האָט דעם בייכעלדיגען

מיסטער ליוויי נעבעך אַוועקגעגעבען אַ גאָב פֿאַר די גאַנצע פינפטע עוועניו, מיט אַזאַ האַסט, אַז מען האָט איהם ניט געקענט אָפּהאַלטען.

— יאַ, איך בין אַ סאָציאַליסט! — האָט רפאל אויסגעשריען וויא אַ טיגער, און דערביי האָט ער געכאַפּט די הוט און איז ארויסגעלאָפען פון שטוב.

— דיר האָט זיך דאָך פאַרוועלט אַ פּאַרטי — האָט ער געזאָגט צו שרה גיטלען, וועלכע איז איהם נעבעך נאָכגעלאָפען ניט טויט, ניט לעבעדיג — אָט האָסטו דיר אַ פּאַרטי!

.21

וויקער׳ס געשיכטע.

איין מאָל אין אַ נאַסע, קאַלטע ווינטער־נאַכט, ווען וויקער איז געווען פאַרבעטעט אויף סאַפּער צו דיא ראַדעצקיס, האָט איהם רפאל פערהאַלטען אויף נאַכטלעגער. זיי האָבען ביידע געשלאָפען אויף אַן אויפגעעפענטען לאַונדזש, און אַנשטאַט אַנשלאָפען צו ווע־רען מיט אַלעמען צוגלייך, זיינען זיי אָבגעלעגען ריידענדיג ביז עס איז שוין געווען „שטאָקעדיגער" טאָג.

ווען צוויי פריינד קומט אַ מאָל אויס צו שלאָפען אין איין בעט, ציהט זיי צו אינטימע געשפּרעכען. אַ חוץ דעם, אַז מען ליעגט זיך װאַרים איינגעטוליעט נאָך אַ נישקשה'דיגען סאַפּער, און אויף דרויסען איז אַ סליאַקאָטע, ווערט אויף'ן האַרצען גלאַט ברייטלעך. אַ ביסעל דורך דעם און אַ ביסעל דורך אַ געפיהל פון רפאל'ס גאַסטפריינדליכקייט — הקיצור, וויקער איז דיעזען מאָל געווען אויפגעלייגט צו ריידען אינטימער וויא געוועהנליך, און וואָס ווייטער ער האָט גערעדט איז ער אַלץ נעהענטער אַרויפגעקומען אויף זיין אייגענע געשיכטע.

ביי איין פּונקט, ווען זיי זיינען ביידע אויף אַ מינוט אַנט־שוויגען געוואָרען, האָט וויקער פּלוצלונג זיך אָפּגערופען, גאָר אָהן אַ פראַגע פון רפאל'ס זייט:

— איהר ווייסט ניט, אַז איך בין שוין אַ מאָל געווען פער־הייראַטה?

רפאל האָט זיך אַ קעהר געטהאָן מיט'ן פּנים צו איהם. זיין האַרץ האָט ביי איהם אָנגעהויבען צו שלאָגען האַסטיג: ענדליך וועט ער הערען דאָס, נאָך וואָס ער דורשט אַזוי לאַנג.

— וויא מען רופט דאָס אין דער היינטיגער געזעלשאַפט, בין

איך געווען א פארהייראטהער מאן — האט וויקער צוגעלייגט מיט א ביטערן טאן פון שפאט — עס איז א לאנגע געשיכטע...

רפאל האט זיך דערשראקען: ער האט געמיינט, אז מעהר וועט וויקער ניט דערצעהלען. ער האט אבער א טעות געהאט. וויקער'ן אליין האט זיך דיעזען מאל געגלוסט צו דערצעהלען וועגען זיך מיט זיין פרוי. צוערשט האט ער בלויז ארויסגעלאזען פון דיא ליפען אבגעזונדערטע באמערקונגען. ער האט אבער בלויז געווארט, אז רפאל זאל איהם שטעלען א פאר פראגען, און דאן האט ער אלץ אנגעהויבען פון אנהויב און דערצעהלט כסדר:

— מיינע עלטערן זיינען געווען דיא רייכסטע און שעהנסטע בעל־הבתים אין שטאדט, אבער טאקע דיא רייכסטע. נאטירליך, קיין כרך וויא א ווארשוי, אז אדעס, אדער אפילו א ווילנא איז דאס ניט. אין אזעלכע שטעדט זיינען דיא רייכסטע מענשען שוין היינט־וועלטיגע און פיהרען זיך אייראפעאיש. אבער אין אזא שטעדטעל וויא אונזערע איז דער הויפט בעל־הבית געוועהנליך א פארצייטיגער איד. מיין טאטע איז ניט געווען קיין גרויסער למדן, אבער קיין עם הארץ איז ער אודאי ניט געווען. ער האט געהאט א גוטע קאפ און אין דיא יונגע יאהרען האט ער א סך געלערנט. ער איז אבער גלייך נאך דער חתונה אריין אין ביזנעס, און האט א גמרא געעפענט בלויז איין מאל אין א האלב יאהר אפשר. ער האט געהערשט וויא א קיסר אין שטעדטעל. גאנץ איינפאך: פיעלע מענשען זיינען געווען אבהייניגיג אן איהם: אייניגע דירעקט, פשוט, ווייל זיי האבען ביי איהם געהאט א שטעלע, אדער דורך זיין הילפע געהאנדעלט, אנדערע אינדירעקט, ווייל זיין ווארט איז געווען וויא א געזעץ אין שטעדטעל און ער האט געקענט טהאן פיעלע טובות אדער פיעלע רעות. מיט'ן פולען זינען, אומישנע, האט ער אבער קיין רעה קיינעם ניט געטהאן. ער האט עקספלואטירט מענשען, געמאכט געלט אן זיי, אפשר געשונדען דיא הויט און געצאפט דיא בלוט; אבער דאס אלץ איז געווען ביזנעס, געשעפט, און דיעזער ווארט איז דאך אזוי וויא א מין כשוף־ווארט: ער פערטומעלט אזוי דעם מוח, אז מען זעהט קיין זאך ניט אין איהר ריכטיגער פארב. הקיצור, ווען איהר וואלט איהם געזאגט, אז ער בערויבט מענשען, וואלט ער אייך אנגעקוקט וויא א משוגענעם.

— אבער אזוי איז ער געווען א גוטער? — האט רפאל געפרעגט, און האט גלייך חרטה געהאט, וואס ער פערלייגנערט וויקער'ס הקדמה; איהם האט זיך געוואלט וואס שנעלער הערען דיא געשיכטע מיט זיין פריינד'ס פרוי.

— א גוטער? א דיעמענט! א מענש אהן א גאל איז דאס געווען! און אין הארצען — דער עהרליכסטער מענש פון דער וועלט. אבער דאס האט איהם ניט געשטערט צו זיין א שטיקעל „סאַמאדור", וויא מען רופט דאס אויף רוסיש, דאס הייסט, ער האט אלץ געמוזט אויספיהרען, אז ניט פלעגט ער אנגעבען מעשים. איהם ווידערשפּרעכען איז געווען געפעהרליך. זיין מאכט האט דאס אין איהם ענטוויקעלט... וועלל, דיא שעהנסטע מיידעל ביי אונז אין שטעדטעל איז געווען דיא טאכטער פון א מעקלעריל, א איד א שטיק צרה, א קבצן, א ניעדערגעשלאגענער. זיא איז ווירקליך געווען שעהן וויא גאלד. א גרויסע, זעהר שעהנע פיגור. גרויסע שווארצע אויגען, גרויסע, רעגעלמעסיגע געזיכטס־ציגע, א געזיכט ווייס וויא שניי און פול מיט חן. א זאנדערבארער מין חן — האט וויקער צוגעלייגט מיט א פארטראכטען טאן, אזוי וויא, דערצעהלענדיג, וואלט ער פון דאס נייע זיך פאראינטערעסירט אין דיא מיידעל'ם פנים און געפּרופט בעקלעהרען אין וואס איהר צויבער האט גע־שטעקט — א מין נייגעריגקייט האט איהר געזיכט אויסגעדריקט, נייגעריגקייט און צו דערזעלבער צייט פוילקייט, עפּעס אזוי וויא זיא וואלט געווען א צובאלעווטע טאכטער פון א מיליאנער אדער איינע פון דיא בעליעבטע ווייבער אין דעם הארעם פון א רייכען טערק.... יע, זיי איז געווען שעהן, מערקווירדיג שעהן....

ער איז אביסעל אנשוויגען געווארען. דערנאך האט ער וויי־טער אנגעפאנגען.

— נו, און אזוי וויא מיין פאטער איז צוגעוואהנט געווען צו האבען דאס בעסטע פון אלעם — דיא בעסטע דירה, דיא בעסטע „שטאדט" אין שוהל, דעם שעהנסטען טלית, דעם שעהנסטען אתרוג, האט ער זיך מישב געווען, אז ער וויל דיא קראסאוויצע האבען פאר א שנור... מיר האט ער ליעב געהאט וויא דעם לעבען; אלזא — ער וויל ניט אנדערש אז זיין זוהן זאל האבען דיעזע בעריהמטע שעהנהייט פאר א פרוי. ער האט נאטירליך געמיינט מיין טובה,

אבער פאר מיר איז פון דעם ארויסגעקומען אן אונגליק. אנדערש האט ניט געקענט זיין...

ער איז אנשווינגען געווארען אויף א ווײַלע, אזוי וויא ער וואלט פלוצלונג איבערראשט געווארען פון א ווייטאג, וועלכער איז א לאנגע צייט געלעגען א דערשטיקטער ביי איהם אין הארצען. דערנאך האט ער צוריק אנגעפאנגען, מיט א שטילערע שטימע וויא פריהער:

— קיין שעהנער בין איך קיין מאל ניט געווען; דאן אפשר נאך ווייניגער וויא איצט. ניט קיין פיגור, ניט קיין געזיכט, ניט קיין שטאלצע מאניערען... הקיצור, דיא מיידעל האט מיר ניט געוואלט. איהר פאטער איז אבער געווען א פארצווייפעלטער מענש און ער האט איהר געשלאגען...

— געשלאגען?! — האט רפאל איבערגעזאגט מיט א טאן פון פערוואונדערונג, וועלכער האט זיך אין אמת'ן ארויסגעריסען פון דעם טיעפען, עלעקטריזירענדען אינטערעס, וואס ער האט געהאט אין דער געשיכטע.

— אזא ארימאן, אן אביון האט דא א טשאנס צו טהאן א שדוך מיט אזא פירסט וויא מיין טאטע, וועט נאך דיא מיידעל ניט וועלען! זיי האבען זיך דאס גאר ניט געקענט פארשטעלען, ניט איהרע עלטערן, ניט מיינע. דיא מיידעל האט געקלאגט, געוויינט; איהר מוטער האט ווייניגסטענס אויף איהרע טרעהרען רחמנות געהאט, און דאן פלעגט דער פאטער אנגעבען מעשים אויף איהר פאר וואס זיא גיט דיא מיידעל נאך.

— פון וואנען האט איהר געוואוסט וואס דארטען טהוט זיך ביי זיי? — האט רפאל געפרעגט.

— פון וואנען איך האב געוואוכט?

דיא שטעדטעל האט געקאכט מיט דיא סקאנדאלען וואס ביי זיי זיינען פארגעקומען יעדען טאג. א חוץ דעם: איז דען שווער צו פערשטעהן? אויף איהר געזיכט האב איך געזעהן, אז צו געהן צו דער חופה מיט מיר איז איהר וויא אין קבר צו געהן. איך האב געזאגט מיין מוטער, אז איך וויל ניט, אבער זיא האט זיך אויסגעלאכט פון מיר: „נארעלע, א נאווינע אז א מיידעל איז קאפריזנע פאר דער חתונה"? האט זיא געזאגט, „נישקשה"...

— און אייער פאטער?

— ער האט גאר ניט געזאגט. ער איז געווען צו שטאלץ אפילו צו ריידען וועגען דעם. דאס אזא אביון'ס א טאכטער זאל סמייען ניט וועלען זיין זוהן... אבער דאס וויכטיגסטע איז דא פיל־לייכט געווען דאס וואס איך אליין האב פראטעסטירט געגען דעם שדוך נור מיט א האלבע מויל. אין הארצען בין איך אויסגעגאנגען, אזוי האב איך איהר געוואלט. איך האב מורא געהאט איהר צו נעה־מען, וויל זיא האט מיר פיינט געהאט, איך האב אבער פיעל מעהר מורא געהאט, טאמער ווערט אויס שדוך. א העלישער פייער פון פערליעבטקייט האט אין מיר זיך צוגליהט זינט מען האט וועגען מיר געגומען ריידען אלס איהר חתן. און וואס דייטליכער זיא האט ארויסגעוויעזען איהר פיינדשאפט צו מיר, אלץ שטארקער האט זיך אין מיר צופלאקערט מיין ליעבע צו איהר. ליעבע? עס איז אפשר ניט ריכטיג אזא געפיהל אנצורופען מיט דיעזען נאמען. אפילו דיא ריינסטע ליעבע צווישען מענער און פרויען האט איי־גענטליך אלס איהר פונדאמענט ליידענשאפט. פון לויטער רעספעקט און גייסטיגען אינטערעס קען ארויסקומען א ווארימע גייסטיגע צוגעבונדענקייט, אבער ניט יענע ליעבע, וועלכע טרייבט צו הייראטהען, ניט יענע ליעבע, וועלכע דיא נאטור האט בעשאפען אלס א מיטעל פארטצוזעטצען דעם געשלעכט, אלס א מיטעל, אז דיא וואס לעבען היינט זאלען נאך זיך איבערלאזען קינדער, וועלכע זאלען נאך זיך אויך איבערלאזען קינדער, און אזוי ווייטער, און אזוי ווייטער.... ליעבע צווישען מענער און פרויען אהן שום קער־פערליכע ליידענשאפט איז אונמעגליך; דאס איז אלזא אמת; אבער אזא ליעבע, וואס בעשטעהט פון היילע ליידענשאפט, אין וועלכע עס איז ניטא קיין ברעקעל רעספעקט, קיין שום גייסטיגע נאהענטקייט פון איינעם צום אנדערן — אזא ליעבע איז אויך קיין מענשליכע ליעבע ניט. אמת'ע ליעבע איז דיא, אין וועלכע עס עק־זיסטירען ביידע עלעמענטען, ווען מען האט א דאפעלטען אינטע־רעס: אי מען געפעהלט מיט'ן פנים, פיגור, מאניערען, (אמאל פער־ליעבט מען זיך בלויז אין א שטימע אדער אין א געוויסען זארט חן'דעלע), אי מען געפעהלט זיך אלס א חבר. עס ציהט אי צו דעם גוף אי צו דער נשמה. עס קען אמאל זיין, אז א מיאוסע פרוי בע־

צוּיבערט אייך אזוי מיט איהר כאַראַקטער, מיט איהרע פעהיגקייטען, אַז דורך דעם ווערט איהר פערליעבט אין איהר קערפּער אויך. וואָרים נאָך אַלעמען איז ניטאָ אויף דער וועלט אַזאַ פרוי וואָס זאָל קערפּערליך ניט האבען קיין שום צוציהונגס־קראַפט אין זיך. איינע האט רייכע האָר, אַן אַנדערע האט אַ שעהנע פּאָכאָדקע, אַ דריטע האט אַ קלאָהר־ווייסע האַלז. נו, און אַזוי וויא איהר כאַראַקטער אדער איהר שכל פעראינטערעסירט אייך שטאַרק, ליעבט איהר זיך דורך דעם איין אין דיא האָר, אין דיא פּאָכאָדקע, אין דיא האַלז...

— און פערקעהרט קען דען ניט זיין? — האט רפאל גע־פרעגט אַ קשיא — פאַרוואָס ניט? מען ווערט אזוי פארקאָכט אין דיא מיידעל'ס גוף, אַז מען זוכט שוין אין איהר אוים אַלערליי מעלות. עס דוכט זיך אוים, אַז זיא איז אַ בריה, אַ מלאך, עס איז צו איהר גאר קיין גלייכען ניטאָ און אַ סוף און עק.

— דאָס איז גאַנץ ריכטיג — האט וויקער צוגעגעבען, פער־טראַכטענדיג זיך אביסעל איבער רפאל'ס רייד — ריכטיגע ווער־טער... און ווען מיין כלה וואָלט צו מיר געוויעזען כאָטש אביסעל פריינדליכקייט, וואָלט איך אפשר אין איהר גענומען זוכען גוטע מעלות, וויא איהר זאָגט. גוטע מעלות! עס ווילט זיך מיר לאַכען, ווען איך זאָג דיא ווערטער: זיא איז געוועזען אַ ליגנערקע, אַ נאַר, אַן עקשן אָהן שום טעם, אַ נאַשערקע, אַ מענש אָהן אַ פּיצעל כאַראַקטער (עקשנות הייסט דאָך ניט כאַראַקטער) וועלל, ווען זיא וואָלט מיר געלאָזען איהר ליעבען, ווייניגסטענס (וועגען ליעבען מיר רייד איך שוין ניט), דאַן וואָלט איך שוין געזוכט מעלות... זיא האט דאָס אבער קיין מאָל ניט געטהאָן. זיא האט מיר קיין טשאַנס ניט געגעבען צו ווערען איהר פריינד, איהר חבר. איך בין געוועזען ניט מעהר וויא דער קויפער און זיא דיא סחורה... ווען מען פלעגט אונז איבערלאָזען אַליין אין זאַל, כדי „חתן־כלה זאָלען זיך דורכריידען", פלעגט זיא זיצען אַ צוזאַמענגעקאָרטשעטע, אַ פאַרוואָלקענטע און שווייגענדיג פלעגט זיא לעקען דיא איינגעמאַכץ, און קייען דיא צוקער־לעקעכלאך וואס מען האט געשטעלט אויפ'ן טיש פאַר אַלע געסט. און איך האב ניט געסמייעט אפילו דיא אויגען אויפצוהויבען אויף איהר אַ קוק צו טהאָן. און מיין הארץ פלעגט דאַמאלס קלאַפּען אזוי וויא מיט אַ האַמער פון שרעק און, איך ווייס אליין ניט פון

וואס נאָך. קען דאס זיין, אז אין אזא צושראָקענעם צושטאַנד האָט נאָך אין מיר געצאַפּעלט זיך מיין ליידענשאַפט צו איהר? מיט מיינע אראָפּגעלאָזענע אויגען האב איך געזעהן איהר קלייד, איהרע שיך, איהר ווייסע הענט; מיט אַלע מיינע צושראָקענע גליעדער האב איך געפיהלט, אז לעבען מיר געפינט זיך איהר פיינע לייב, איהר זעלטען־שעהנע פיגור און געזיכט, איהרע רייצענדע ליפּען, באַקען, איהרע גרויסע לאַנגזאַם־בלאַנקענדע אויגען... איך פלעג באַזויפען ווערען... וויא א פערגליווערטער פלעג איך זיצען... קיין איינציגען וואָרט פלעגען מיר ניט אויסריידען... און ווען עס איז פאַריבער א פערטעל שטונדע און דיא מחותנים פלעגען צוריק אריינקומען, פלעגט מען מאכען שפּאַס פון דיא שעהמעדיגע חתן־כלה, און הייסען אריינברייננגען נאָך איינגעמאַכץ, נאָך צוקער־לעקעכלעך.

ער איז ווידער אנשוויגען געוואָרען. רפאל האָט פּראָסט געציטערט פון אונגעדולד צו הערען וואָס ווייטער איז געווען. ענדליך, ניט קענענדיג שוין מעהר אויסהאַלטען, האָט ער שעמעדיג געזאָגט:

— נו?

— נו, מיר האָבען חתונה געהאַט — האָט וויקער געענט־פערט ניט ווילענדיג. ביסלעכוויז אָבער האָט ער זיך ווידער צורעדט.

— נאָך דער חתונה איז אַ ביסעל אַנדערש געווען וויא פריהער. אַזוי וויא אַ פערצווייפעלטע האָט זיא אָנגעהויבען צו זוכען טרויסט, אַזוי וויא אַן ארעסטאַנט וואָס איז פאַראורטהיילט צום טוידט זוכט זיך פערגניגען אין טורמע... איהר טרויסט איז בעשטאַנען אין דיא קליידער וואָס זיא האָט זיך גענייט, אין קאָמאַנדעווען איבער דיא דיענסטען און אין נאַשען. הויפּטזעכליך אין פרעסען און נאַשען. וואָס פאר געריכטען, מאכלים זיא פלעגט זיך דאָס אויסקלעהרען! אין בעט, איידער זיא פלעגט נאָך אויפ־שטעהן, פלעגט מען איהר שוין מוזען דערלאַנגען קאָטלעטען, אָדער בלינצעס, אָדער ווייס איך וואָס. אַזוי וויא אַ בהמה האָט מען איהר געקאָרמעט, אַ בהמה, וואָס איהר גאַנצע ווערדע בע־שטעהט אין איהר לייב, אין איהר פלייש.

— צו דען האָט זיא זיך צו איך ניט געקענט צוגוואוינען ?

— הא ? צוגעוואוינען ? טאַקע ניט מעהר וויא צוגעוואוינען זיך !... זיא האָט זיך צוגעוואוינט צו מיר, וויא דער אַרעסטאַנט ווערט צוגעוואוינט צו זיינע קייטען... איך האָב געדורשט נאָך איהר ליעבע, און זיא האָט מיר געענטפּערט מיט, מיט.... מיט איהר צוגעוואוינטקייט, דאַט'ס אַלל. זיא פלעגט שוין מעהר ניט פּראָטעסטירען, זיא פלעגט שוין מעהר ניט פּארוואָלקענט ווערען. אַז איך פלעג איהר קושען, האַלזען, דריקען צו זיך, פלעגט זיא מיר לאָזען ; זיא איז שוין „צוגעוואוינט“ געוואָרען צו דעם... אָבער אימער איז אפילו דאָס אויך ניט געוועזן. אָפּט, ווען איך פלעג וועלען איהר אַ קוש טהאָן, פלעגט זיא מיר פון זיך אָבשטויסען מיט אזא האַס, אַז דיא הארץ פלעגט ביי מיר פארגליווערט ווערען פון שאַנדע און עלענד... איך האָב געוואוסט, אַז זיא איז אַ נאַר, אַ גולם, אַ ליגנערקע, אַן אונענטוויקעלטע, אַז איך שטעה מיט צוואַנציג קעפּ העכער פאַר איהר ; און דאָך האָט זיא מיר פון זיך געשטויסען, און איך בין געווען איהר שקלאַף... יאַ, איך בין געווען איהר שקלאַף, אָבער אין אמת'ן האָט דאָס געהייסען, אַז איך בין בלויז דער שקלאַף פון איהר לייב. אין אמת'ן איז זיא מיין שקלאַפין געווען... זיא איז געצוואונגען געווען צו לעבען מיט מיר, כאָטש זיא האָט מיר געהאַסט, און איך האָב איהר נאָך אַלעמען דאָך געהאַט ; און זיא האָט זיך געמוזט צו מיר צוגעוואוינען, ווייל זיא האָט קיין אַנדער ברירה ניט געהאַט, און ווייל איך האָב איהר געקאָרמעט מיט קאָטלעטען און מיט נאַשעריי. מיין פּאָטער האָט איהר געקויפט פאַר מיר ביי איהר פאָטער, פּונקט וויא דיא, וואָס האַנדלען מיט פרויען פאַר אונאַנשטענדיגע הייזער קויפען זיי איינער פון דעם אַנדערן.

רפאל האָט זיך אַ נערוועזען דריי געטהאָן אויף זיין געלעגער. איהם איז ניט אַנגענעהם געווען צו הערען וויא וויקער גיט אזא ביישפּיעל אויף זיין פרוי ; אָבער וויקער האָט זיך גלייך אָבגערופען :

— איילט זיך ניט, ראַדעצקי. ווען איהר וועט הערען ווייטער, וועט איהר זעהן, אַז דער משל איז גאָר ניט אַזא שרעקליכער

וויא איהר מיינט. אבער יעדענפאלס איז דאס ניט קיין איבערטריבענער בייששפיעל: וואס דען הייסט עס, ווען א פרוי האסט א מאן און איז געצוואונגען צו לעבען מיט איהם, ווייל איהר פאטער איז אן ארימאן און איז זיין פאטער'ס אונטערטעניגער? וואס דען הייסט עס, ווען מען שטאפט איהר וויא א גאנז מיט אלערליי מאכלים, און דערפאר געוואוינט זיא זיך צו צו לעבען מיט דעם וואס זיא האסט? איז דאס ניט פראסטיטוציאן? וואס איז דיא נפקה מינא? בארעכענט גוט, וועט איהר זעהן, אז טויזענדער פון אונזערע „אנשטענדיגסטע" הייראטהען זיינען ניט מעהר און ניט וועניגער וויא פראסטיטוציאן. לאמיר זעהן. וואס בעדייט דיעזער ווארט? ער גייט אויף א פרוי, וועלכע גיט איהר קערפער פאר געלט. נו, און וויא איז מיט אונזערע פארהייראטהע פאר פאלק? זיינען זיי אלע פארליעבט איינע אין דעם אנדערן? ליידער ניט! ליידער זעהען מיר אויף טריט און שריט, אז מען הייראטה בלויז, ווייל עס לוינט זיך דער שדוך, ווייל זיא אדער ער זיינען ארים און דער אנדערער צד האט א פאר דאלאר. א שדוך איז געוועהנליך אזא מין מסחר, א ביזנעס אזעלכער. נו, הייסט דאך דאס וויעדער אז מען גיט דעם קערפער פאר געלט — צו ער צו זיא, דאס מאכט ניט אויס. אין אזא שטאדט וויא פאריז געפינען זיך „קאוואלערען", וועלכע האנדלען מיט זיך פונקט אויף דעם זעלבען ארט וויא געפאלענע פרויען האנדלען מיט זיך... דיא אונטערשטע שורה איז, אז אין אזא וועלט וויא דיא היינטיגע, וואו אזעלכע מאסען מענשען זיינען פערשקלאפט עקאנאמיש, זיינען זיי אפט אויך פארשקלאפט אין זייער פארהייראטהען לעבען. מען האט חתונה ניט פון ליעבע, נור פון נויט, אדער ווייל „עס לוינט זיך" דער שדוך... נאך דער חתונה „געוואוינט מען זיך צו!". אבער דיא גאסען־פרוי געוואוינט זיך דאך אויך צו... אמת'ע מאראל, אמת'ע ליעבע, און אזעלכע הייראטהען וואס זיינען געגרינדעט בלויז אויף אזא ליעבע — דאס אלעס וועט מעגליך ווערען ערשט דאן, ווען דיא וועלט וועט זיך פיהרען סאציאליסטיש. דאן וועט קיינער ניט אבהענגיג זיין עקאנאמיש, אלזא וועט מען הייראטהען ניט פון נויט אדער ווייל „דער שדוך לוינט זיך" נור ווייל ער און

זיא וועלען זיך ליעבען קערפּערליך און גייסטיג... דאַן וועט דער יעצטיגער האַנדעל מיט מענשליכע קערפּערס ניט מעגליך זיין. דיא פּראָסטיטוציאָן וועט מען בלויז געדיינקען אַלס איינע פון דיא עקעלהאַפטע שאַנד־פלעקען, מיט וועלכע דיא היינטיגע געזעלשאַפט איז באַדעקט... און דאָס גייט אויףביידערליי פּראָסטיטוציאָנען: דיא אָפענע און דיא, וועלכע איז צוגעדעקט מיט דעם מאַנטעל פון רעליגיאָן און געזעצליכקייט... היינט איז דער לעבען פול מיטביידע זאָרטען... דיא געפאַלענע פרויען פון יעדער גרויסער שטאָדט זיינען מייסטענס שעהנע. דאָס הייסט, אַז אַ גרויסער פּראָצענט פון דיא שעהנסטע מיידלעך פון לאַנד ווערט אָבגעגעבען צו אַ לעבען פון שאַנד. אָבער דער פּראָצענט פון דיא שעהנע אָרימע פרויען וואָס פאַרקויפען זיך פאַר געלט און וואָס דאָס רופט מען מיט דעם שעהנעם נאָמען „חתונה געהאַט“, איז פיעל גרעסער. נאָך אַ זאַך: דיא צאָהל פון מענער וואָס פיהרען אַזאַ לעבען וויא דיא גאַסען־פרויען איז קליין; וויא גרויס איז אָבער דיא צאָהל פון מענער וואָס הייראַטהען מיט פרויען בלויז ווייל מען גיט זיי נדן? וואָס איז נדן, ווען קיין ליעבע איז ניטאָ? ניט געלט פאַר דעם חתן׳ס לייב?... וועל, ביידע זאָרטען פּראָסטיטוציאָן, דיא „אונאַנשטענדיגע“ און דיא „אַנשטענדיגע“, שטאַמען פון דיא היינטיגע עקאָנאָמישע שקלאַפעריי. דער רייכער, דער וואָס האָט דעם אָרימאַן׳ס ברויט ביי זיך אין האַנט, האָט ביי זיך אין האַנט אויך דיא מאַכט פון דער רעליגיאָן. פונקט דאָס זעלבע איז מיט דיא שעהנהייט פון פרויען און מיט דיא מאָראַל: אַלץ געהערט צו דעם רייכען. ער ברויכט אַלעם פאַר זיין נוץ, פאַר זיין פערגניגען. אפילו דיא היינטיגע מאָראַל צוטרעט ער אויך; ער ברייננגט טויזענדער, טויזענדער אַנשטענדיגע פרויען צו אַ לעבען פון שאַנדע. ענטוועדער ער קויפט זיי טאַקע פאַר זיך, אַלס זיינע מעטרעסען, אָדער ער טרייבט זיי מיט דעם בייטש פון נויט אין דעם מאָראַלען זומפּ אַריין...

— צו דען מיינט איהר טאַקע אַז דיא אַלע פאַסקודסטוועס געהען טאַקע אַראָפּ פון וועג פון נויט? — האָט רפאל געפרעגט — אסור זאָל מיר זיין אויב עס איז אַזוי! אפשר איינע פון טויזענד... עס איז ניט מעהר וויא צופאַלענקייט, און דאַט׳ס אָלל; אַזוי

קומט אוים ביי מיין פראסטען שכל. אז יעדע ארימע מיידעל וואלט אראפ פון וועג, וואלט דאך קיין איין ארענטליך קינד אויף דער וועלט ניט געווען. אן ארענטליך קינד בלייבט אן ארענטליך קינד, און א פאסקודסטווא בלייבט א פאסקודסטווא, טפוי!...

— איך זאג ניט אז יעדע געפאלענע פרוי קומט צו איהר פאר־זונקענהייט דירעקט דורך איהר נויט — האט וויקער געענטפערט. — געוועהנליך פאסירט דאס מסתמא אזוי: דער טאטע איז ארים; פון ארימקייט שכור'ט ער, אדער ער קריגט זיך מיט דער ווייב; אין שטוב איז א גיהנום. אויפ'ן פאבריק ווערט איהר מיאוס די ארבייט, די שקלאפעריי. עס איז ניטא קיין אפרוה; ניט קיין טאג, ניט קיין נאכט. דער לעבען ווערט מיאוס. אט אין אזא גייסטיגען צושטאנד געפינען זיך טויזענדער, טויזענדער אר־בייטער מיידלעך. דאס גיט איהר דאך צו?

רפאל האט א שאקעל געטהאן מיט'ן קאפ און אויסגעשריען:

— איצטער פארשטעה איך שוין וואס איהר מיינט! אויב אזוי, האט איהר שוין רעכט, אזא יאהר זאל מיר זיין...

— ווען אזא מיידעל האט כאראקטער, און זי פאלט ניט אריין אין קיין שלעכטע קאמפאניע, ליידט זי און שטייט אלץ אוים, און בלייבט פארט אנשטענדיג. ווען זי איז אבער א לייכטזיניגע, אדער זי קומט זיך צונויף מיט אונאנשטענדיגע באים אדער חבר'טעס, הויבט איהר אן צו ציהען זיך צו בעפרייען פון איהר לאסט. זי שפרינגט פון דער סקאוואראדע אין פייער אריין, ווי די אמעריקאנער זאגען, אבער וואס ווייטער וועט זיין טראכט זי ניט... א מאל האב איך נאכגעקוקט אזא סצענע: אן אונאנשטענדיגע מיידעל איז געשטאנען אויפ'ן גאס מיט א יונגען מאן. זי איז געווען אויסגעפוצט אין העלע, פלאמענדע קאלירען; א העט האט זי געטראגען גרויס ווי א שיף; דער פנים איז ביי איהר געווען געפארבט און די אויגען האבען געקוקט מיט צולאזענקייט און שמוץ, מיט הפקר און מיט חוצפה. אויפ'ן סיידוואק, ביי דער טיר פון א הויז, איז געשטאנען אן אנ־שטענדיגע ארבייטס־מיידעל, א בלאסע אין א צרה'דיגען אלטען דזשעקעט, אין א ביליגע העט. זי איז געשטאנען און געקוקט אויף יענע, און... וועלל, עס קען זיין אז איך האב א טעות

נעהאט, אָבער מיר האָט זיך געדוכט, אַז זיא קוקט אויף איהר מיט קנאה. מיין געדאַנקען האָט פאַר מיר געמאָלען, וויא זיא שטעלט זיך פאָר אַ וועלט פון לוסט און שפּאַס, פון אַ פרייען דאָלאַר אין פּאַקעט, און אַ לעבען פריי פון פּראַצע, פון צוואַנג, פון צרות; מיין געדאַנקען האָט פאַר מיר געמאָלען וויא זיא פערגלייכט דיעזען לעבען מיט איהר אייגענעם, און וויא דורך איהר מוח פליהט דורך אַ פראַגע: „וויא וואָלט געוועזען אַז איך וואָלט אויך?“... אָט אויף דיעזען אָרט קומען טויזענדער מיידלעך צו זייער אונגליק. זאָגט דעם פרומען, בכבוד'ען, שטרענג־אַנשטענדיגען פאַבריקאַנט, אַ ער טרייבט אָרענטליכע מיידלעך צו ווערען פּראָסטיטוטקעס, וועט ער אויף אייך אָנגעבען אין קאָורט; עס איז אָבער פּאָרט אַזוי... פיעלע מיידלעך קומען צו דעם זומפּ דורך דעם, וואָס זיי מאַכען אַ פאַלשען שריט נאָך איידער זיי ווארפען אָפּען אוועק זייער אַנשטענדיגקייט. פון דעם ערשטען שריט צום צווייטען איז זעהר נאָהענט; און אַזוי וויא אַרום און אַרום זעהט זיא פאַר זיך וויא טויזענדער פרויען לעבען אין אַ זומפּ און בלישצען פון דאָרטען אַרויס מיט זייערע דימענטען, געפאַרבטע פּנים'ער, רייכע העמדס — ציהט דאָס איהר ביסלעכ־ווייז אויך אַריין אַהין. מיט מיין פרוי איז אַזוי געוועזען...

רפאל האָט אין דער פינסטער אויסגעשטעלט אויף איהם דיא אויגען.

— אייער פרוי? — האָט ער געפרעגט מיט אַ דערשראָקע־נעם קול.

— יע, מיין פריינד, יע, מיין ליעבער גענאָסע ראַדעצקי; מיין פרוי... אָנגעפאַנגען האָט זיך דיא טראַגעדיע אייגענטליך נאָך אין דער היים. און דיא אורזאַכע פון אַלע אורזאַכען איז געוועזען אונזער אונגליקליכע הייראַטה. דעם ערשטען שריט באַרג־אַראָפּ־צו, צו דעם זומפּ צו, האָט זיא געמאַכט ווען זיא איז געוואָרען מיין פרוי, דיא פרוי פון דעם, וועלכער האָט איהר געעקעלט... יע, יע, געעקעלט האָב איך איהר. פאַר וואָס זאָל איך זיך שעהמען צו זאָגען דעם אמת? וואָס איז? עס איז אַ שאַנדע פאַר מיר, וואָס מיין פּנים, מיין לייב איז ניט געפעלען

געוואָרען אַ ווילדער טהיר? — האָט ער פּלוצלונג געמומען רײדען מיט גיפט. — ווען זיא וואָלט געשטאַנען העכער פאַר מיר אַלס מענש, און איך וואָלט איהר דאַן ניט געפעלען מיט מיין כאַראַק־טער, מיט מיין ענטוויקלונג, מיט מיין פערשטאַנד — דאָס וואָלט אפשר געווען אַ שאַנדע פאַר מיר; אַזוי אָבער... איך קוק אויף דיא געשיכטע גאַנץ קאַלט־בלוטיג, אַזוי וויא אַ נאַטור־פאָרשער קוקט אויף דיא ווערים וועלכע ער שטודירט...

רפאל האָט באַמערקט, אַז דעם וואָרט „ווערים" האָט ער ווידער אויסגערעדט מיט האַס און מיט גיפט. ער האָט געפיהלט, אַז זיין פריינד איז נעבעך גאָר ניט גלייכגילטיג צו דעם וואָס ער דערצעהלט, און זיין האַרץ איז אָנגעפילט געוואָרען מיט מיטלייד אויף איהם.

— וועלל, אַלץ איז צווישען אונז נאָך געווען נישקשה. זיא האָט זיך צוגעוואוינט צו מיר, און איך האָב זיך צוגעוואוינט צו איהר דערשטיקטען האַס צו מיר — אַבי זיא איז פאָרט געווען מיין ווייב. שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט, אַז זיא איז מיר דיא גאַנצע צייט ניט טריי געווען. אָבער דאַן האָב איך פון דעם קיין בעגריף ניט געהאַט. און אַזוי האָבען מיר געלעבט וויא טויזענדער אַזעלכע פאַמיליען לעבען, ביז... עס האָט זיך אונטער־געדרייט אַ געוויסער צופאַל. מיר זיינען געפאָהרען אויף אַ חתונה אין אַ שטעדטעל אַ מייל צוועלף פון אונז, און עס האָט זיך אַזוי געמאַכט, אַז איך בין דאַן געווען אין וועג צוליעב ביזנעס, און איך בין אויף דער חתונה געקומען פון אַן אַנדער זייט, וועהרענד זיא איז געפאָהרען צוזאַמען מיט דריי יונגע לייט, צוויי ברידער און אַ קאָזין, פון אונזער שטעדטעל. ווען איך האָב דער־זעהען וויא זיא קומט צופאָהרען אין דיא זעלבע בויד מיט זיי, האָט מיר אָנגעפאַנגען צו קלאַפּען דאָס האַרץ... זיי זיינען געווען בעל־הבית'ישע קינדער, און ניט קיין גראָבע יונגען. אָבער איך האָב גאַנץ גוט געוואוסט, וואָס פאַר אַ חברה דאָס זיינען. ביידע ברידער פלעגען אַנטהייל נעהמען אין דיא זעלבע הולטייסטוואָס צוזאַמען...

רפאל האָט דעם אָטהעם פאַרכאַפּט פון עקעל.

הקיצור, ווען איך האָב זיי דערזעהן אָנקומענדיג מיט איהר

אין בויד, בין איך אזוי בלאָס געוואָרען, אז איך האָב קוים גע־קענט מאַכען דיא צערעמאָניע און בעגריסען זיך מיט איהר און מיט זיי. און זיי, פון זייער זייט, זיינען אויך בלאָס געוואָרען, ווערהענד מיין פרוי האָט אראָפּגעלאָזען דיא אויגען — אזוי ווע־ניגסטענס האָט זיך מיר געדוכט... אויף דער חתונה האָט זיא זיי אין גאַנצען אויסגעמיידט און זיי איהר; אָבער דאָס האָט מיר נאָך מעהר בעוויעזען, אז מיין חשד איז ניט קיין פוסטער, הגם דאָס אַלעס פאַר זיך איז נאָך אויך נאַטירליך קיין בעוויז ניט געווען. איך האָב אָבער לאַנג מיט דעם היילען חשד אָב־קומען ניט בעדאַרפט. איינע פון דיא אַנדערע געסט, אַן אַלטע אידענע, האָט דורך אַ צופאַל איהר געפונען מיט איינעם פון דיא צוויי ברידער...

ער איז ווידער אַנשוויגען געוואָרען. לאַנג איז ער אזוי געלעגען, און רפאל האָט ניט געסמייעט איהם צו פרעגען וואָס ווייטער איז געווען. ענדליך האָט ער אַליין פאָרטגעזעצט:

— פאַר מיר האָט מען דיא געשיכטע געוואָלט פאַרבאָרגען. ביי ווייבער זיינען אָבער קיין סודות ניטאָ. איך האָב זיך דערוואוסט פון אַלעס — פון דיעזע דריי יונגע חברה און פון אַנדערע, מיט וועלכע זיא האָט געלעבט אַ גוטען טאָג, ווען איך פלעג אוועק־פאָהרען. וואָס איך האָב דאַן איבערגעלעבט, וואָלט איך אייך ניט געקענט שילדערן, ווען איך זאָל אפילו וועלען... מיין פאָטער האָט געקאָכט און געשריען וויא אַ בייזער לייב. און וועמען האָט ער באַשולדיגט? מיר! פאַר וואָס בין איך געווען אזאַ גולם און האָב ניט אַכטונג געגעבען!... וועלל, אָבער פונקט וויא ער האָט אונז איבער־געוואַלט חתונה געמאַכט, אזוי האָט ער אונז איצט איבער־געוואַלט גע'גט. איהר וואונדערט זיך פאַר וואָס איך זאָג „איבער־געוואַלט"? עס איז אָבער פאָרט געווען איבער־געוואַלט. זיא, מיין פרוי, האָט מיט טרעהרען זיך געבעטען ביי מיר, איך זאָל איהר מוחל זיין, און איך האָב איהר מוחל געווען. צוערשט האָט זיא אַלץ געלייקענט, געשוואָרען זיך מיט טויטע קללות, אז אַלץ איז אַ בלבול; אָבער ווען איך בין צו איהר צוגעשטאַנען מיט דיא אַלע בעווייזע, האָט זיא זיך נאָך שטאַר־

קער צו־וויינט, האָט אָנגעפאנגען צו שילטען יענע יונגע לייט און בעטען זיך אז איך זאָל איהר געבען א טשאַנס צו ווייזען וויא טריי זיא וועט מיר איצט זיין. זיא האָט מיר גענומען האַלזען און קושען — דאָס ערשטע מאָל אין אונזער פאַרהייראַטהען לעבען האָט זיא מיר געקושט פון זיך אליין. אזוי פלעג איך זיך קוים ביי איהר איינבעטען, זיא זאָל מיר א קוש טהאָן; א מאָל זאָגאר איהר מוזען צוזאגען עפּעס דערפאר — ציערונג אָדער געלט, פונקט וויא מען טהוט מיט א גאסען־פרוי... און אז זיא פלעגט צולייגען איהרע געשמאקע ליפּען צו מיין באק, פלעגט דאָס צוברענען א טייוועל פון ליידענשאַפטליכע דורשט אין מיר... דורשט און בייגקעניש נאָך איהר ליעבע, נאָך איהר אויפמערקזאמקייט צו מיר.... אה, וויא אונגליקליך איך בין געוועז!.... וועלל, זיא האָט מיר גענומען קושען און האלזען און בעטען זיך ביי מיר, און איך בין אזוי צוקראָכען געוואָרען פון דעם, אז איך האָב איהר פערצייהעט. אָבער ווען מיין פאטער האָט זיך דערוואוסט, אז איך בין ביי איהר געוועזן (זיא האָט דאן געוואוינט ביי איהר פאָטער און האָט ביי אונז אויף׳ן שוועל זיך ניט געטאָרט ווייזען), האָט ער געמאכט גוואלטען און האָט צוגעאיילט דעם גט. ער האָט איהר געגעבען עטליכע הונדערט רובעל, אָבער מיט דעם תנאי, אז זיא זאָל אוועקפאָהרען אין אמעריקא. און זיא האָט אזוי געמוזט טהאָן. זיא האָט קיין ברירה ניט געהאט. יעדענפאַלס האָט איהר פאָטער איהר געצוואונגען דערצו. וועלל, וואָס דאָ איז געוועזן מיט איהר די ערשטע צייט ווייס איך בלויז אין אלגעמיין, אָהן איינצעלהייטען. די פאָר דאָלאר וואָס זיא האָט מיטגעבראכט (מעהר וויא העלפט האָט איהר פאָטער ביי איהר צוגענומען, און א היבשע מטבעה האָט דאָך געקאָסט די רייזע), האָט מען דאָ ביי איהר אויסגענארט אויף א ביזנעס, און זיא האָט צוריק ניט געזעהן קיין איין סענט. הקיצור, זיא האָט געמוזט גיין ארבייטען. וועלל, די לאנדסלייט, וועלכע האָבען געוואוסט פון איהר פערגאנגענהייט, האָבען דאָ די געשיכטע דערציילט, און וואו זיא האָט זיך נאָר א קעהר געגעבען, האָבען מענער אויף איהר געוואָרפען זשעדנע אויגען, וויא אויף א פרוי „מיט א לייכטע מאָראל“. וואו זיא איז נאָר איינגעשטאנען, האָבען די באָרדערס

אדער דער באס אליין געזוכט מיט איהר צו האבען אינטימע בעקאנטשאפט. דאס זעלבע איז געוועזן אין דיא שפעטער. אזא שעהנהייט וואלט זיי אלעמען אין בעסטען פאל אינטערעסירט; א פשיטא שוין, ווען מען הערט אז זיא איז אזעלכע... אין איין שאפ האט זיך צו איהר צוגעלאזען דער באס. ער האט איהר געפיהרט אין קעררידזשעס, געמאכט פרעזענטען... וויא אזוי פון דיעזען שטאפעל איז זיא אראפ אויף דעם נעכסטען און פון יענעם נאך נידעריגער, דאס ווייס איך ניט. ווען איך בין אהער געקומען (נאך מיין פאטער'ס טויט), האט מען מיר געגעבען אנצוהערענים, אז זיא געפינט זיך שוין טיעף, טיעף אין זומפ... איך האב יענע נאכט, ליגענדיג אויף מיין ערשטען אמעריקאנער לאנדזש, געוויינט וויא א קינד. איך האב איהר נאך אלץ געליעבט... מיט דיא זעלבע קערפערליכע טהיערישע ליעבע וויא פריהער, אבער דאך געליעבט... פארגעסט ניט, אז צו מיין אלטע טהיערישע ליעבע איז איצט צוגעגעבען געווארען א געפיהל פון געוויסענס־ביסע. ווען זיא וואלט ניט חתונה געהאט מיט א מאן, וועלכען זיא האט אזוי געהאסט, וואלט זיא צום זומפ ניט געקומען.

— אזא פאסקודסטווא! צוברענט און צובראנדרעוועט זאל זיא ווערען, דיא כאלעריע! זיא סמייעט נאך פיינט צו האבען אן אנשטענדיגען מענשען! — האט רפאל אויסגעשריהען, טרייסלענדיג זיך פון אויפגעבראכטקייט.

— איהר רעדט וויא א קינד, ראדעצקי! זיא איז טאקע ניט ווערטה מיין פאדעשווע; אבער דיא נאטור ווייסט ניט פון קיין אונטערשיעדען אין כאראקטער, פערשטאנד, בילדונג. ביי דער נאטור איז זיא געוועזן א געראטענע נקבה, א פארשוין, און איך — א פערזעהענעס, א שטיק בראך. און וויסענדיג גאנץ גוט וואס פאר א מאכט איהר שעהנהייט קען האבען איבער מענער, וואס פאר א שעהנע יונגען זיא וואלט געקענט האבען, האט זיא אויף זיך געקוקט וויא אויף אן אפפער; וויא זיא פלעגט א בליק טהאן אויף מיר, און זיך דערמאנען, אז זיא, דיא גלענצענדע קראסאוויצע, מוז לעבען מיט אזא מיאוסקייט, פלעגט זיא, נאטירליך, פולל ווערען מיט עקעל צו מיר און מיט פערצווייפלונג וועגען איהר שיקזאל. אלזא האט איהר געצווינגען צו אנדערע, צו שעהנערע,

צו דיא, וועלכע איהר האָט געקומט פון דער נאַטור און צו וועלכע מען האָט איהר ניט צוגעלאָזען. דאָס אַלץ איז, דאַכט זיך, אַזוי נאַטירליך.... אַלזאָ, ווען עס האָט זיך געמאַכט אַ צופאַל, איז זיא געפאַלען. וואָס קען זיין נאַטירליכער? ווען ניט איך וואָלט געוועזן איהר מאַן, איבערגוואַלט, דורך צוואַנג, דורך דעם וואָס מען האָט איהר פּראָסט מיט געשלעג געגויט דערצו, ווען איהר מאַן וואָלט געוועזן אַזעלכער, וועלכען זיא וואָלט געליעבט, וואָלט זיא צו קיין אַנדערע ניט געצויגען, וואָלט זיא צו דעם זומפּ ניט געקומען. דאָס איז וואַהרשיינליך... טרעפען קען אַלעס, אפילו מיט פרויען וואָס ליעבען זייערע מענער; אָבער דאָס איז שוין ניט אַזאַ נאַטירליכע זאַך, וויא דאָס וואָס האָט געטראָפען מיט מיינע אונטער אונזערע אומשטענדען....

— האָט איהר איהר דאַ קיין מאָל ניט געזעהען?

— צוואַנציג מאָל.... דיא ערשטע עטליכע וואָכען האָב איך וועגען קיין אַנדער זאַך ניט געקענט קלעהרען. נאָכפרעגען האָב איך זיך געשעהמט; האָב איך שטענדיג ארומגעבלאָנדזשעט איבער דיא גאַסען, וואו דיעזע זאָרט פרויען דרייהען זיך ארום, ביז איין מאָל האָב איך איהר דערזעהן. איך בין צו איהר צוגעלאָפען מיט אַ קלאַפּענדע האַרץ. זיא האָט מיר אָבער געלייקענט אין דיא אויגען, אַז זיא קען מיר. צוערשט האָט זיא זיך אַ כאַפּ געטהאָן, אַן איבערראַשטע, אַ דערשראָקענע; אָבער גלייך האָט זיא זיך אויסגעגלייכט, צו מיר געזאָגט עפּעס אויף ענגליש, און איז אַוועק, אַזוי וויא איך וואָלט דאַ אַ טעות געהאַט.... אַ צווייטען מאָל האָט זיא מיר אָבער אליין אָבגעשטעלט.... זיא האָט מיט מיר גערעדט מיט זעהר צוריק־געהאַלטענע ווערטער, געפרעגט וואָס איך טהו דאַ, וועגען מיין פאָטער, וועגען איהר פאָטער.... און ווען איך האָב, צושאָקלענדיג טרויעריג מיט'ן קאָפּ, געפרעגט: „און דוא?“ האָט זיא געמאַכט אַ קאַלטען פּנים און געענטפערט, אַז זיא האָט אַ שטעלע אין אַ סטאָר, און האָט זיך באַלד געזעגענט מיט מיר. אַ דריטען מאָל האָב איך איהר בעגעגענט אַ שיכור'ע, מיט אַ צו־פלאַמטען פּנים, מיט צו־וואָרפענע האָר. זיא איז געגאַנגען מיט נאָך צוויי אַזעלכע וויא זיא, און ווען זיא האָט מיר דערזעהן, האָט זיא מיר געכאַפּט אונטער'ן אָרים און אויסגעשריען צו **יענע**

מיט א שיכור׳ען געלעכטער: „דאס איז דאָך מיין מאַן! קומט אַלע, איך וועל שטעלען וויין! כאַ־כאַ! איך האָב דאָך געפונען מיין מאַן, כאַ־כאַ!“ זיא האט פאר מיר גענומען פאַרשטעלען יענע פרויען מיט דיא נעמען; איך האב זיך קוים ארויסגעריסען פון איהר. פון יעמאָלט אָן, אז איך דערזעה איהר, פערקערעוועט איך זיך אין אַן אנדער סטריט..... אָבער.... איהר וועט מיר גלויבען, אין הארצען איז מיר פוסט... עס ציהט מיר אירך צו זעהען..... איך בוינק נאָך איהר.... א מאָל מיין איך, אז דיא נשמה וועט מיר אפשר אויסגעהן... איך טרייסט זיך, אז דאס איז בלויז מיין געוויסענסביסע, ווייל איך בין דיא אורזאכע פון איהר פאללען.... איך וויים, אפשר טאקע דאס, אָדער הויפּטזעכליך דאס... הלואי... אָבער וועלל, גענוג צו ריידען, כאָטש אויף א פּאָר שטונדען א שלאָף טאָן. עס איז שוין אזוי ליכטיג....

מיט דיעזע ווערטער האָט ער זיך אומגעקעהרט צום וואנט.

דיא רויהע שיין פון דעם נור־וואָס געבאָרענעם פריהמאָרגען האָט בלאַס בעלויכטען וויקער׳ס קאָפּ מיט זיין דארע האלז.

רפאל איז געבליבען ליגען מיט אָפענע אויגען. וועגען אנשלאָפען ווערען איז ביי איהם קיין רייד ניט געווען. ער האָט אָבער געקענט זעהן, אז וויקער שלאָפט אויך ניט, — אז ער וויל בלויז זיין מיט זיינע אייגענע געדאנקען.....

„אַי, איך וואָלט איהם דאכט זיך איצט צוקושט דיא גליעדער“, האָט ער זיך געקלעהרט, קוקענדיג אויף זיין פריינד׳ס פּלייצע מיט דעם ווינקעל פון זיין אויג, און פיהלענדיג וויא א כוואליע פון מיטלייד און ליעבע צוגיסט זיך ביי איהם אין הארצען.

ענדע.